

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

**TÜRK ULUSUNUN YENİ DEVLETİ:
1921 VE 1924 ANAYASALARINDA CUMHURİYETİN KURULUŞ ESASLARI**

Sümeyye Hande AKGÜN

Doktora Tezi

Ankara, 2024

TÜRK ULUSUNUN YENİ DEVLETİ: 1921 VE 1924 ANAYASALARINDA
CUMHURİYETİN KURULUŞ ESASLARI

Sümeyye Hande AKGÜN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Sümeyye Hande AKGÜN tarafından hazırlanan "Türk Ulusunun Yeni Devleti: 1921 ve 1924 Anayasalarında Cumhuriyetin Kuruluş Esasları" başlıklı bu çalışma, 08/12/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Örsan Ö. AKBULUT (Başkan)

Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR (Danışman)

Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU (Üye)

Doç. Dr. Ozan ERGÜL (Üye)

Doç. Dr. H. Gökçe ZABUNOĞLU (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın (Unvanı, Adı ve Soyadı) Ortak Danışman olarak görev almıştır.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Sümeyye Hande AKGÜN

¹ “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konu ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla ya işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun ö. ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Sümeyye Hande AKGÜN

TEŞEKKÜR

Doktora savunmama az bir süre kala bir dost meclisinde tarafıma yöneltilen “Bu doktora neden bu kadar uzun sürüyor?” sorusuna yanıtım şu olmuştu: Bir doktora tezi birkaç farklı kitapta yazan bilgilerin alt alta sıralanması sonucunda oluşan bir metin değildir. Doktora tezi bir fikrin olgunlaşma sürecidir. Dolayısıyla okuduğunuz her metnin, tartıştığınız her meselenin, aynı ortamı paylaştığımız ve zihninizi açtığımız insanların, dahası gezip gördüğünüz yerlerin dahi fikrin gelişimine katkısı olur ancak yeterince olgunlaşmayan fikir, teze dönüşmez.

Bu soru, üzerine daha fazla düşünmeye değer bir soruydu benim için ve fikirlerine çok değer verdiğim bir yol arkadaşımın soruyu paylaştım. Kendisinin bakış açısı ise oldukça ufuk açıcı oldu. Yol arkadaşımın göre doktora tezi bir insanın hayatındaki en yoğun ilişkilene dönemlerine denk düşmekteydi. Yirmili yaşların başlarında biten lisans ve yüksek lisans öğreniminin ardından belki öğrencilikle eş zamanlı belki hemen öğrenciliğin bitiminde başlayan iş hayatının yoğun temposuna kimileri için özel hayat da aynı yoğunlukta eşlik etmekteydi. Geniş ailede yaşanan ilişkilene biçimleri uzun zaman alan sorunlar olarak da baş göstermekteydi. Öyle ki insan hayatının maddi manevi zorlu ve büyük değişimlerinin yaşandığı bu dönem aslında çoğunun gençliğinin baharına denk gelmekteydi. Bu açıdan bakınca doktora aynı zamanda ciddi bir karakter olgunlaşma süreci olarak da belirlemekte. Elinizdeki tez de bu yoğunlukta bir olgunlaşma sürecinin içinde ortaya çıktı. 2015’te başladığım doktora öğrenimim aynı zamanda iki oğlumu kucağıma aldığım bir aile hayatına da eşlik etti. Tüm dünyanın evlere kapandığı pandeminin etkilerini de gördü. Bir sürü kayıp, hastalık, acı, üzüntünün yanında bir o kadar da sevinç, mutluluk, umut ve kahkahayı barındıran bir yolculuk oldu bu süreç. Şimdi ise bu yolculukta bana eşlik edenlere teşekkür borcumu ödemenin tam yeri, tam zamanı.

Teşekkürlerin en büyüğü doktoramın son bir yılında resmi danışmanım olmayı kabul ederek bu teze hayat veren, tezimin amacını bulmasına büyük katkısı olan, kafamda

savrulan düşünceler yığınına bir düzene sokan ve doktora eğitimim süresince her sorduğum soruya içtenlikle yanıt vererek benim çalışmalarımı destekleyen, önerdiği kaynaklarla bana yeni kapılar açan çok kıymetli Hocam, Danışmanım Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR'e. Bu tezin en büyük şansı danışmanıdır. Kendisine bu yolculukta bana ışık olduğu için minnettarım. İkinci teşekkürüm lisans eğitimimin birinci yılının ikinci döneminde Ankara Hukuk'ta 1-A şubesinin Anayasa Yargısı pratik çalışmalarına girdiği günden itibaren Hocam olan, yüksek lisans tez jürimde ve doktora yeterlilik sınav jürimde yer alarak lisansüstü eğitim sürecime tanık olan, aynı zamanda bu tezin önerisi verildiği günden itibaren aralıksız olarak Tez İzleme Komitesi toplantılarında yer alarak eleştirel yaklaşımı ve sınır çizen tutumuyla bana yardımcı olan Doç Dr. Ozan ERGÜL'e. Öğrencisi olmaktan onur duyduğumu belirtmek isterim. Tez İzleme Komitesi'nde doktoramın son üç döneminde üye olarak bulunan ve tezimin Siyaset Bilimine dair dalgalanmalarını büyük bir ustalıkla bertaraf eden, kendisi ile çalışmanın büyük keyif verdiği Prof. Dr. Örsan Ö. AKBULUT Hocama emekleri ve isabetli yönlendirmeleri için teşekkürü bir borç bilirim. Tez savunma sınavımda sorduğu çok önemli sorular sayesinde fikrimi tekrar tekrar sınamamı sağlayan ve ayrıntılı analizleri ile biçimsel noksanlarıma dikkat çeken değerli Hocam Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU'ya çok teşekkür ederim. Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde çalışırken tanıdığım saygıdeğer Hocam Doç. Dr. H. Gökçe ZABUNOĞLU'na tezimi ayrıntılı bir şekilde okuyarak getirdiği söyleme dair eleştirileri doğrultusunda teze katkılarından ötürü teşekkür ediyorum.

2019 Temmuz-Kasım ayları arasında misafir araştırmacı olarak bulunduğum Antwerp Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesindeki *Government and Law Araştırma Grubu* Müdürü Prof. Dr. Patricia POPELIER'e tez konuma dışarıdan bakmamı sağladığı, öğle yemeklerinde bile bana zaman ayırdığı ve yazdıklarına yaptığı yol gösterici geri-bildirimler için teşekkürü bir borç bilirim. *Government and Law Araştırma Grubu* üyesi Dr. Maja SAHADZİC'e öğretici sohbeti, dostluğu ve misafirperverliği için çok teşekkür ederim. Ayrıca tüm Antwerp Üniversitesi çalışanlarına teşekkür ederim, sayelerinde çok rahat bir çalışma ortamında bulundum.

Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku ABD Dr. Öğr. Üyesi Abdülsamet GÜLLER'e tezimi okumaya ayırdığı zaman için ve okuduktan sonra yaptığı takdir eden ve cesaret veren yorumları için teşekkürü bir borç bilirim. Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku ABD Araştırma Görevlisi Aynur DEMİRLİ'ye olanca yoğunluğunun arasında tezimi okuyup samimi geri dönüşleri ve eleştirileri ile bana destek olduğu için teşekkür ediyorum. Bu fakültede çalışmaya başladığım günden beri arkadaşım olan ve savunma günü benden desteğini esirgemeyen Dr. Tunay YÜCE'ye kıymetli dostluğu için teşekkür ediyorum. Kürsü arkadaşım Elif Kumru PAKSOY'a teşekkür ederim.

Tüm bunların yanında zamanlarından çaldığım, stresimi en çok yansıttığım ama aynı zamanda en çok yanlarında rahatladığım, sağlıklı büyümelerini görmenin en büyük şansım olduğunu düşündüğüm iki mucizem Kerem Mert ve Ali Aybars... Teşekkürlerin en derini size gelsin. Ve hayat yolunu olduğu gibi doktora yolunu da birlikte yürüdüğümüz, birlikte büyüdüğümüz, tüm zorlukları birlikte aştığımız ve her gün daha da kenetlendiğimiz eşim Bahadır'a en kalbi teşekkürümü sunuyorum.

Hiç ilgileri olmayan bir alandaki akademik tartışmalara ve bu çalışmanın getirdiği strese yalnızca benim ailem oldukları için katlanan ve çocuk bakımında desteklerini esirgemeyerek üzerimden büyük yük alan anneme, babama ve kardeşlerime teşekkür ediyorum. Bu yolda kafamdaki tartışmaları sese dönüştürdüğüm zamanlarda yanımda olan dostlarıma da bana tahammül ettikleri için ayrıca teşekkür ederim. Yolculuk sizlerle daha keyifli hale geldi.

Ve son teşekkürüm pes etmeden bu zorlu yolu yürüdüğüm ve çok şey öğrenerek sona ulaştığım için kendime gelsin...

ÖZET

AKGÜN, Sümeyye Hande. *Türk Ulusunun Yeni Devleti: 1921 ve 1924 Anayasalarında Cumhuriyetin Kuruluş Esasları*, Ankara, 2024.

Ana akım Türk Anayasa Hukuku öğretisi anayasal tarihi ilgili dönemin anayasasının adı üzerinden bölümlenmektedir. Öğretide anayasal dönemler arasında karşılaştırma yapılırken yahut bir konu veya kavram özelinde ilgili anayasal dönem incelenirken somut toplumsal koşullar değerlendirilmeden tüm anayasalar soyutlanmış, bağlamından koparılmış, verili bir kavramlar seti üzerinden incelenmektedir. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak Cumhuriyetin kuruluşu, resmen ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihine özgülennmekte ve 1921 ve 1924 Anayasaları iki ayrı anayasal dönem olarak ele alınmaktadır. Okumakta olduğunuz çalışma Türk Anayasa Hukukunda genel kabul gören bu yaklaşıma alternatif bir perspektifle 1921 ve 1924 Anayasalarını cumhuriyet projesi kavramı üzerinden bütünsel bir süreç olarak ele almaktadır. Türk Cumhuriyet Devrimi tarihsel ve toplumsal ilişkilerin bilgisine referansla yeniden okunmaktadır. Bu bağlamda dönüşen ilişkiler alanında sürecin en belirgin özelliği, hükümdarın kişiliğinden ayrılan siyasal iktidarın kendisini ulusal egemenliğin yegane ve hakiki temsilcisi olan TBMM’de kurumsallaştırması olarak kabul edilmektedir. Birinci bölümde cumhuriyet projesi ve onun normatif ifadesi olarak anayasa tanımlanmaktadır. Buna göre cumhuriyet projesi ortak bir geçmiş anlatısına dayanan ve geleceği birlikte inşa etme tahayyülü etrafında birleşen bir ulusun ortak değerlerini ifade ederken, anayasa bir toplumdaki hakim cumhuriyet projesinin normatif ifadesini karşılamaktadır. İkinci bölümde Türk Cumhuriyet Devriminin dayandığı cumhuriyet projesi somut tarihsel koşullara bağlı kalınarak tespit edilmektedir. Savaş koşullarının Osmanlı’nın iç dinamikleri ile birlikte değerlendirilmesi sonucunda Türk Ulusunun üniter devlet, ulusal birlik ve ilerleme esasında şekillenen özgül cumhuriyet projesi üzerinde yeni Devletini kurduğu saptanmaktadır. Üçüncü bölümde bu Cumhuriyet Projesi projeksiyonundan 1921 ve 1924

Anayasaları bütünsel yaklaşımla ve karşılaştırılarak ele alınmaktadır. Ana akım öğretisinin bu anayasalara ilişkin tespitleri içerdikleri somut tarihsel gerçeklikler temelinde sorgulanmaktadır. Son bölümde Büyük Millet Meclisinin kuruculuğu ve yetkisinin sınırları, temsilcilerin seçim koşulları, yerel yönetimlerin özerkliğine ilişkin maddeler ve anayasalarca tanınan hak ve özgürlükler üzerinden karşılaştırılan Anayasalar bir ve aynı cumhuriyet projesinin farklı dönemlerdeki normatif ifadesi olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Cumhuriyet Projesi, Türk Ulusunun Yeni Devleti, Türk Cumhuriyet Devrimi, 1921 Anayasası, 1924 Anayasası

ABSTRACT

AKGÜN, Sümeyye Hande. *The New State of the Turkish Nation: Establishment Principles of the Republic in the 1921 and 1924 Constitutions*, Ankara, 2024.

Mainstream Turkish Constitutional Law doctrine divides constitutional history based on constitution of the relevant period. When making comparisons in constitutional periods or examining the relevant constitutional period, all constitutions are reviewed through an abstracted, decontextualized set of concepts, without evaluating concrete social conditions. With this approach, establishment of the Republic is dedicated to 29th October 1923, while 1921 and 1924 Constitutions are treated as two separate constitutions. Whereas this study addresses those Constitutions as a holistic process through the concept of republican project by re-reading the knowledge of historical and social relations. In this context, the most distinctive feature of transforming relations is accepted as the institutionalization of the political power within the Turkish Grand National Assembly being the sole and genuine representative of national sovereignty. Therefore, republic project and the constitution as its normative expression are defined in the first chapter. While republican project expresses the common values of a nation bearing common past and united around the imagination of building the future, the constitution meets normative expression of the dominant republic project in a society. The second part determines the republican project on which the Turkish Republic Revolution is based, adhering to concrete historical conditions. It is concluded that Turkish Nation established its new republic State by shaping on unitary, national unity and progress. The third part is devoted to discussing the 1921 and 1924 Constitutions from this Republic Project projection with a holistic approach and comparison. The determinations of the mainstream doctrine are questioned according to concrete historical realities. Finally, founding power of the National Assembly and the limits of its authority, election conditions of the representatives, articles regarding the autonomy of local governments and granted rights

and freedoms are accepted as a normative expression of the one and the same republican project in the different periods.

Keywords

Republic Project, New State of the Turkish Nation, Turkish Republic Revolution, 1921 Constitution, 1924 Constitution

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MODERN DEVLET VE ANAYASA: LİBERAL YAKLAŞIMLAR VE CUMHURİYET PROJESİ	7
1.1. GİRİŞ	7
1.2. SİYASAL İKTİDAR VE DEVLET İKTİDARI	10
1.2.1. Devletin Modern Biçimlenmesi.....	12
1.2.2. Ulus-Devlet ve Yurttaş İlişkisi	18
1.2.3. Siyasal İktidarın Kaynağının Beşerileşmesi: Ulusal Egemenlik ve Temsil	23
1.2.4. Ulusal Egemenliğin Kullanımında Yöntemler: Halk Egemenliği ve Ulus Egemenliği	25

1.3. CUMHURİYET VE ANAYASA: LİBERAL YAKLAŞIMLAR.....	28
1.3.1. Fransız ve Amerikan Devrimleri Etkisinde Cumhuriyet Tartışmaları.	29
1.3.2. Modern Anayasaya Liberal Yaklaşımlar: Anayasacılık Fikrinin Teorisi	34
1.3.3. Anayasacılık ve Demokrasi Arasındaki Gerilim: Kurucu İktidar Dikotomisi	37
1.4. CUMHURİYET PROJESİ VE NORMATİF İFADESİ OLARAK ANAYASA	41
1.5. ARA DEĞERLENDİRME	45
2. BÖLÜM: TÜRK DEVRİMİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU	49
2.1. GİRİŞ.....	49
2.2. ÇOK ULUSLU İMPARATORLUKTAN ULUS-DEVLETE DÖNÜŞÜMÜN YAPISAL BELİRLEYENLERİ	50
2.2.1. Osmanlı'da Devlet Geleneği Tartışmaları	52
2.2.2. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Avrupa Arasındaki İlişkiler.....	56
2.2.3. 1908 Devrimi: Merkezi Monarşinin Meşruti Yönetimi ve Solidarist Korporatizm Anlayışı	59
2.2.4. I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Koşullarında Osmanlı	63
2.3. MİLLİ MÜCADELENİN MİHENK TAŞLARI	66
2.4. İKTİDAR MÜCADELESİNİ CUMHURİYETE TAŞIYAN TEZLER	69
2.4.1. Ulusal Mücadelenin Ana Hatları	71
2.4.2. Kongreler Döneminin Yarışan Projeleri	73

2.5. ULUSAL EGEMENLİĞİN KURUMSAL TESİSİ: BÜYÜK MİLLET MECLİSİ	77
2.6. CUMHURİYET DEVRİMİ	82
2.6.1. Ekonomi Politikaları Bağlamında 1908-1923 Devrimlerinin Karşılaştırması	83
2.6.2. İdeolojik Yaklaşımlar ve Sonuçları Bağlamında 1908-1923 Devrimlerinin Karşılaştırılması	86
2.7. ARA DEĞERLENDİRME	88
3. BÖLÜM: 1921 VE 1924 ANAYASALARINA İÇKİN CUMHURİYET PROJESİ	90
3.1. GİRİŞ	90
3.2. 1921 VE 1924 ANAYASASILARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER	92
3.3. 1921 VE 1924 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI	95
3.3.1. Kanun-i Esasi'nin Yürürlüğü Tartışması: Meclisin Kuruculuk Niteliği Bakımından Karşılaştırma	95
3.3.2. Temsilin Temelleri: Seçim Usulü Bakımından Karşılaştırma	98
3.3.3. Yerel Özerklik Tartışmaları: Ulusal Egemenliğin Yöntemleri Bağlamında Karşılaştırma.....	102
3.3.4. “Türklerin Kamu Hakları” Bakımından Karşılaştırma	107
3.4. ARA DEĞERLENDİRME	110
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	120

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU 134

EK 2. ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU..... 135

KISALTMALAR

bkz.: bakınız

e.t.: erişim tarihi

s. : sayfa

ss. : sayfaları arası

vd. : ve devamı

GİRİŞ

Türk Anayasa Hukuku ana akım yazınında benimsenen yaklaşım Cumhuriyetin kuruluşunu, resmen ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihine özgüleyerek 1921 ve 1924 Anayasalarını iki ayrı anayasa olarak değerlendirmek şeklindedir. Bu yaklaşımın uzantısı olarak Türk anayasal tarihi ana akım eserlerde yürürlükteki anayasanın adıyla anılan dönemlere ayrılmakta ve dönemler arasında ve hatta aynı dönem içerisinde dahi koşulların değişkenliği değerlendirilmeden ilgili anayasa soyut, toplumsal bağlamından koparılmış, verili, bütünsel kavram setleri¹ üzerinden incelenmektedir. 1945 sonrası Amerikan hegemonyası altında geliştirilen Anayasa Hukuku kavramları somut toplumsal koşulları aşarak her döneme uygulanmaya çalışılmaktadır. Çalışmada 1921 ve 1924 anayasaları cumhuriyet projesi kavramı esasında bir bütün olarak ele alınacak ve Türk Anayasa Hukukundaki ana akım yaklaşıma alternatif bir perspektif benimsenecektir. Çalışmanın amacına matuf olarak Türk Cumhuriyet Devrimi kendisini ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerin bilgisine referansla ve tarihsel bağlamı içerisinde okunacaktır. Bu bağlamda sürecin en belirgin özelliğini, siyasal iktidarın hanedanın elinden çıkıp temsili Meclisler aracılığıyla kullanılmaya başlaması, meşruiyetin kaynağının radikal olarak dönüşmesi oluşturmaktadır.

Tez, 1918 - 1928 arası dönemde toplumsal ilişkilerin bilgisine referansla 1921 ve 1924 anayasalarının sürece etkilerini değerlendirmeye odaklanmaktadır. Milli mücadele ve Türk Cumhuriyet Devrimi dönemi, Türk milletinin kendi kaderini ellerine aldığı ve birlikte bir gelecek inşa etmeye yönelik cumhuriyet projesini modern anayasaları olan 1921 ve 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunları ile dünyaya ilan ettikleri bir süreç olarak okunmaktadır. Bu doğrultuda birinci bölümde öncelikle kapitalizm-liberalizm ve modern anayasacılık ilişkisi kurulacak ardından tezin eksen kavramı olan cumhuriyet projesi ve verili bir cumhuriyet projesinin normatif ifadesi olarak anayasa tanımlanacaktır. İkinci

¹ ÖZDEMİR, Ali Murat. (2011). *Güç Buyruk Düzen*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 28.

bölüm Türk Cumhuriyet Devriminin dayandığı cumhuriyet projesinin somut tarihsel koşullara dayanılarak anlatıldığı bölümdür. Savaş koşullarının Osmanlı'nın iç dinamikleri ile birlikte değerlendirilmesi planlanan bölümde toplumsal ilişkilerin dönüşümü tarihsel sonuçları bağlamında ele alınacaktır. Üçüncü bölümde, ilk bölümde ortaya koyduğumuz cumhuriyet projesi tanımından hareketle 1921 ve 1924 Anayasaları irdelenecek ve ana akım Türk Anayasa Hukuku yazınında yer alan bu anayasalara ilişkin tespitlerin geçerlilikleri sorgulanacaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruculuk vasfı, temsilcilerin belirlenmesine temel olan seçim koşulları, yerel yönetimlerin özerkliği tartışmalarının somut gerçeklerle ne derece örtüştüğü ve anayasalarca kabul edilen haklar manzumesi üzerinden yapılacak karşılaştırmalar sonucunda iki anayasanın içerdiği cumhuriyet projesi ortaya konacaktır.

Türk Anayasa Hukuku ana akım yazınında 1921 ve 1924 anayasalarının incelendiği eserlerin ortak özelliği bu anayasaları ayrı ayrı ele almalarıdır. Alandaki en temel iki kaynak Ergun Özbudun'un "*1921 Anayasası*"² ve "*1924 Anayasası*"³ başlıklarını taşıyan eserleridir. Bu iki eser önemli tartışmalarda meclis tutanaklarından alıntılar yapmakta ve kabul edilen anayasa hükümlerini yorumlamaktadır. Bunlar dışında Faruk Yılmaz⁴, Hayrettin Kaldırmacı⁵, Seydi Çelik⁶, Hasan Atilla Güngör⁷, İlkay Berber⁸, Demirhan

² ÖZBUDUN, Ergun. (2021). *1921 Anayasası*. 3. Baskı. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

³ ÖZBUDUN, Ergun. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

⁴ YILMAZ, Faruk. (1989). *1921 Anayasası Hazırlanışı ve Özellikleri*. Danışman: Prof. Dr. İlhan Akın. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

⁵ KALDIRIMCI, Hayrettin. (1997). *1921 Anayasası ve Meclis Hükümeti Dönemi (Hukuki Açıdan)*. Danışman: Prof. Dr. Mustafa Keskin. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

⁶ ÇELİK, Seydi. (2000). *Türk Düşünce Tarihinde Halkçılık Anlayışı ve Atatürk'ün 1921 Anayasasının Ön Tasarısı Niteliğindeki Halkçılık Beyannamesi (1908-1924)*. Danışman: Prof. Dr. Vecdi Aral. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

⁷ GÜNGÖR, Hasan Atilla. (2001). *Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasası'nın Yeri*. Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel; Yrd. Doç. Dr. Aynur Soydan. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

⁸ BERBER, İlkay. (2001). *1921 Anayasası'nın Yerel Yönetim Yaklaşımı*. Danışman: Doç. Dr. Adalet B. Alada. İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Burak Çelik⁹ ve Gülden Çamurcuoğlu¹⁰'nun 1921 Anayasasına ilişkin; Mustafa Kemal Çiçek¹¹, Semih Şeker¹² ve Eşe Çağlar¹³'ın 1924 anayasasına ilişkin yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Cevat Okutan'ın “*Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet*¹⁴” adıyla kitaplaştırdığı “*Cumhuriyet Kuramı ve Türkiye Cumhuriyeti Modeli*” başlıklı doktora tezi cumhuriyet kavramının antik çağdan itibaren bir süreğenlik içerisinde ele alındığı ve Türk Anayasal düzenindeki karşılıklarının değerlendirildiği bir çalışmadır. Söz konusu çalışma 1921 ve 1924 anayasalarını ayrı başlıklar altında ele almıştır¹⁵. Dinçer Demirkent'in “*Bir Devlet İki Cumhuriyet*” başlığıyla kitaplaştırdığı “*Türkiye'nin Anayasal Düzeninde Cumhuriyetin İki Kuruluşu ve Dinamik Cumhuriyet Kavrayışı*” adlı doktora tezi 1921 ve 1924 anayasalarını karşılaştırmalı olarak incelemekte ve ana akım anlatının bir uzantısı olarak iki anayasayı birbirinden farklı ideolojik metinler olarak ele almaktadır¹⁶. Oğuz Kaan Doğan'ın “*Türk Anayasa Hukukunda Cumhuriyetçilik İlkesi*¹⁷” başlıklı doktora tezi Türk anayasal düzeninde, 2000 yıllık geçmişe sahip bir kavram olarak ele aldığı cumhuriyeti ve bir ideal ve süreç olarak tanımladığı cumhuriyetçiliği incelemektedir. Bu çalışmalar ve Türk Anayasa Hukuku anlatısı içeren ana akım ders

⁹ ÇELİK, Demirhan Burak. (2003). *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası*. Danışman: Prof. Dr. Sina Akşin. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

¹⁰ ÇAMURCUOĞLU, Gülden. (2011). *1921 Anayasası'nın Kuramsal Temelleri ve Dayandığı Egemenlik Anlayışı*. Danışman: Prof. Dr. İlyas Doğan. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. *1921 Anayasası ve Egemenliğin Gelişimi* adıyla kitaplaştırılmış.

¹¹ ÇİÇEK, Mustafa Kemal. (2005). *1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri*. Danışman: Prof. Dr. Ünsal Yavuz. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

¹² ŞEKER, Semih. (2020). *1924 Anayasasından Günümüze Türkiye'de Yürütme Organının Değişimi*. Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Yurtseven. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

¹³ ÇAĞLAR, Eşe. (2021). *1924 Anayasası ve Sosyal Hayatta Meydana Getirdiği Değişim-Dönüşüm (1924-1938)*. Danışman: Prof. Dr. Turan Akkoyun. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

¹⁴ OKUTAN, Cevat. (2006). *Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

¹⁵ OKUTAN, (2006), s. 227.

¹⁶ DEMİRKENT, Dinçer. (2017). *Bir Devlet İki Cumhuriyet Türkiye'de Özyönetim ve Merkeziliğin Anayasal Dinamiği*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 13.

¹⁷ DOĞAN, Oğuz Kaan. (2023). *Türk Anayasa Hukukunda Cumhuriyetçilik İlkesi*. Danışman: Prof. Dr. Selin Esen Arnwine. Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı / Anayasa Hukuku Bilim Dalı Doktora Tezi.

kitapları¹⁸ incelendiğinde iki anayasanın ayrı başlıklar altında¹⁹ ve birbirlerinden farklı içeriklerde, bazılarında ise karşılaştırmalı olarak ele alındığı görülmektedir. Karşılaştırma hükümet sistemi, merkezi yönetim, demokratiklik ve çoğulculuk vb. konular etrafında gerçekleştirilmektedir²⁰. Söz konusu çalışmalar dünyadaki tüm mekanların aynı anda aynı koşullar içerisinde olduğunu verili sayan bir yaklaşımının uzantısı olarak cumhuriyet ve temsil kavramlarını ele alırken üretim ilişkilerini hesaba katmamaktadırlar. Aynı yaklaşım modern-öncesi dönem, modern dönem ve çağdaş dönem²¹ ayrımını kabul etmekle birlikte tarihi tüm toplumlar için lineer ve hep aynı yönde ilerleyen bir çizgi olarak ele almaktadır. Bu sebeple karşılaştırmalar üretim ilişkileri ile bir korelasyon içinde oldukları göz ardı edilerek salt normatif düzenlemeler üzerinden yürütülmektedir.

Tezde kullanılan temel kaynakların başında Bahar Arslan'ın "*II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim; İki Süreç "Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma"*" adıyla kitaplaştırdığı doktora tezi gelmektedir. Bu tez 1908 ve 1923 Devrimlerini karşılaştırırken toplumsal ilişkilerin bilgilerini bütünsel okuyuşuyla elinizdeki tezin tarihselliğini sağlam bir zemine oturtmuştur²². Bununla birlikte Ömür Sezgin, 1920-1923 arası döneme odaklanan "*Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*" adlı eserinde toplumdaki ideolojik çatışmayı Meclise yansıyan yönleriyle ve Cumhuriyetin kuruluşuna etkileri bakımından ele almaktadır²³. Işıl Çakan Hacıbrahimoglu'nun "*Devrimci Meclis II. TBMM (1923-1927)*" eseri II. Meclis'in oluşum biçimi, toplumsal tabanı ve Meclis'in

¹⁸ ÖZBUDUN, Ergun. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. 2017 Anayasa değişikliklerine göre gözden geçirilmiş 17. Basım. Ankara: Yetkin Yayınları; GÖZLER, Kemal. (2019). *Türk Anayasa Hukuku*. Üçüncü Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım; TEZİÇ, Erdoğan. (2016). *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. Gözden Geçirilmiş 20. Bası. İstanbul: Beta Yayıncılık.

¹⁹ Özbudun 1921 Anayasası'na ayrı bir başlık açmamıştır. Bkz. ÖZBUDUN, (2017), s. 25.

²⁰ DEMİRLİ, Aynur. (2023). "Kuruluşun İki Anayasası: Kopuş mu Süreklilik mi?". *Cumhuriyet ve Demokrasi* içinde (Hazırlayan: YILDIZ, Ahmet). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, ss. 155-176, s. 170.

²¹ Pre-modern, modern ve "contemporary" ayrımı için bkz. ATILGAN, Aydın. (2018). *Global Constitutionalism: Socio-Legal Perspective*, Berlin: Springer, s. 121.

²² ARSLAN, Bahar. (2016). *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908-1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma*. Danışman: Yrd. Doç. Dr. Oktay Gökdemir. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı Doktora Tezi; ARSLAN, Bahar. (2016). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim; İki Süreç "Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma"*. İstanbul: Işık Yayınları.

²³ SEZGİN, Ömür. (2005). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*. 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

etkinlik alanındaki belirleyiciler hakkında gerçekleştirilmiş geniş kapsamlı ve bu alanda öne çıkan bir kaynak olarak önem taşımaktadır²⁴.

Ana akım Türk Anayasa Hukuku literatüründe olduğu kadar gündelik siyasette de iki anayasanın birbirinden ayrı olarak ele alındığı ve birinin diğerine üstün tutulması suretiyle bu anayasaların ideolojik ayrılığının vurgulandığı dikkat çekmektedir²⁵. Normların gücünü kendilerini oluşturan kavramlardan aldıklarını önvarsayan bu tespitler, Osmanlı'dan kopuş/süreklilik, halk egemenliği/ulus egemenliği, merkezîyet/adem-i merkezîyet, çoğunlukçu demokrasi/çoğulcu demokrasi tartışmaları üzerinden yürütülmektedir. Tartışmaların ortak özelliği ise normatif analizlerin ötesine geçmeyen değerlendirme yapmaları ve normlar tarafından düzenlenen toplumsal ilişkilerin bilgisine referans verilmeden okunmasıdır²⁶.

Okumakta olduğunuz çalışmanın maksadı 1921 ve 1924 anayasalarına ilişkin tartışmaları Türk Cumhuriyet Devrimini tarihsel konumu içine oturtarak ve sınıflar arası ilişkiler bağlamında değerlendirmektir. 20. Yüzyılın ilk yarısının klasik emperyalizm çağı olduğunu hatırd tutarak, ulusal mücadelenin emperyalist ülkelerin bütününe en yüksek düşmanlığını çektiği bu dönemde bağımsızlığın elde edilmesinin koşulları ortaya konacaktır. Türkiye Devleti'nin kısa bir süre içerisinde kuruluşunu dünyaya ilan ettiği ilk iki anayasasının içerdiği cumhuriyet projesi anlaşılmalı ve anlatılmaya çalışılacaktır.

²⁴ ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU, Işıl. (2021). *Devrimci Meclis II. TBMM (1923-1927)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

²⁵ Bkz. 08 Şubat 2021 tarihli Gazete Duvar web sitesinde yayınlanan "Bakan Gül: Cumhuriyeti 1921 Anayasası ruhuyla taçlandıracağız" başlıklı haber, <https://www.gazeteduvar.com.tr/bakan-gul-cumhuriyeti-1921-anayasasi-ruhuyla-taclandiracagiz-haber-1512691> , (e.t. 18.09.2023); 28 Şubat 2022 tarihli Independent Türkçe'nin web sitesinde yayınlanan "Altı partinin mutabakat metni kamuoyuna sunuldu... Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem nedir, ne vaat ediyor?" başlıklı haber, <https://www.indyurk.com/node/478081/siyaset/alt%C4%B1-partinin-mutabakat-metni-kamuoyuna-sunuldu%E2%80%A6-g%C3%BC%C3%A7lendirilmi%C5%9F-parlamenter> , (e.t. 18.09.2023). 25 Ocak 2023 tarihli Gazete Duvar web sitesinde yayınlanan "Ümit Özdağ'dan Babacan'a: Ali kardeş bunu anla..." başlıklı haber, <https://www.gazeteduvar.com.tr/umit-ozdagdan-babacana-ali-kardes-bunu-anla-haber-1600082> , (e.t. 18.09.2023).

²⁶ ÖZDEMİR, Ali Murat; KETİZMEN, Muammer. (2014). "Giriş ya da Sonuç Yerine 1: Yeni Teşebbüsleri Beklerken", *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* içinde (Derleyenler: ÖZDEMİR, Ali Murat ve KETİZMEN, Muammer), Ankara: İmge Kitabevi, ss. 15-46, s. 30.

1921 ve 1924 anayasalarının bir ve aynı cumhuriyet projesinin farklı ilişki dengelerine denk düşen normatif ifadeleri olmasından hareketle iki anayasaya mündemiç cumhuriyet projesinin tespiti şu sorulara verilecek cevaplar üzerinden tespit edilecektir: Söz konusu anayasa egemenliğin kaynağını ve egemenliğin kullanımında geçerli temsili yöntemi nasıl normatifleştirmiştir? Milletın yegane temsilcisi olan Meclis nasıl bir seçim usulü sonucunda oluşmuştur? Egemenliğin kullanımında uygulanan yöntemler bakımından iki anayasa arasında bir farklılık bulunmakta mıdır? Anayasaca kabul edilen haklar manzumesi toplumsal ilişkiler bağlamında ne ifade etmektedir?

Okumakta olduğunuz çalışma 1945 sonrası Amerikan hegemonyası altında şekillenen Anayasa Hukuku disiplininin sınırlarını, anayasa normları tarafından düzenlenen toplumsal ilişkilerin bilgisi ile normatif düzenlemeler arasındaki korelasyonu tespit ederek aşmaya odaklanmaktadır. Tez, dönemsel ayrımları, hukuki belgelerin önünde ve ardında yaşanan tarihsel olayları vurgulayışı, bu doğrultuda normları düzenledikleri toplumsal ilişkilerin bilgisine referansla değerlendirişi ve cumhuriyet kavramına getirmeye çalıştığı alternatif tanım bakımlarından öncüllerinden ayrılmaktadır. Cumhuriyet projesi kavramı ekseninde değerlendirmeler yapılırken öğretı görüşleri ve tartışmalı noktalar olabildiğince aydınlatılmaya ve okuyucuya yansıtılmaya çalışılacaktır.

1. BÖLÜM: MODERN DEVLET VE ANAYASA: LİBERAL YAKLAŞIMLAR VE CUMHURİYET PROJESİ

1.1. GİRİŞ

19. yüzyıl, kapitalist üretim tarzı üzerinde yükselen modern devlet olgusunun biçim belirlenimli yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemin ana akım ideolojisi ise liberalizmdir. Liberalizm modern devlet örgütlenmesinin birincil koşulu olarak yazılı bir anayasanın ilanını kabul etmektedir ve yazılı bir anayasanın varlığı modern anayasacılık ilkelerinin başında gelmektedir. Bu bölümde cumhuriyet kavramı önce kapitalizm-liberalizm ve modern anayasacılık üçgeninde ardından alternatif bir anlatı ile cumhuriyet projeleri ekseninde ele alınacaktır. Böylelikle 19. Yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinin koşullarını ele alacağımız 2. Bölüme bir kavramsal çerçeve çizilecektir.

Kapitalizm belirli bir coğrafyada ortaya çıkan ve buradan dünyaya yayılan bir üretim tarzıdır²⁷. Avrupa'nın bu özgün üretim tarzının ortaya çıkışı müşterek ve girift etkiler üreten kompleks bir sürecin akabinde gerçekleşmiştir²⁸. Kapitalizmin dünyaya (çevre ülkelere) yayılmasında ise eşitsiz ve birleşik gelişme yasası geçerlidir. Küresel ölçekte etkiler doğuran kapitalist üretim tarzının ideolojisi olan liberalizm, kendisini hukuk zemininde meşrulaştırmaktadır. Liberalizm bir yandan devletin toplumdan, merkezinin yerelden, siyasalın yönetselden ayrıldığını kabul ve empoze ederken diğer yandan bu kavramları “basit bir zıtlamacılık yöntemi²⁹” kullanarak anlatır. Bu minvalde siyasal

²⁷ OYAN, Oğuz. (2016). *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*. 2. Basım. İstanbul: Yordam Kitap, s. 370.

²⁸ ÖZDEMİR, Ali Murat ve diğerleri. (2022). *Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım*. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, s. 57.

²⁹ AYMAN GÜLER, Birgül. (2013). *Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, s. 16.

toplum/sivil toplum ayırımına giderek devleti yani siyasal toplumu merkezi yönetim ile özdeşleştirirken, sivil toplumu ise yerinden yönetim ile özdeşleştirir³⁰. Aynı söylem çizgisinde hukuk öğretisinin meşrulaştırıcı gücü ile cumhuriyet ve monarşi kavramları da birbirlerinin zıttı olarak tanımlanmaktadır³¹.

Liberal söylemin bu basit zıtlamacı tavrından öğretisi de nasibini almaktadır. Buna göre devletin farklı yönlerini inceleme nesnesi haline getirmesi beklenen hukuk ile siyaset bilimi öğretisi şu şekilde ayrılmaktadır. Ana akım söylemin işaret ettiği haliyle hukukun, özellikle de anayasa hukukunun tamamlayıcısı olarak siyaset bilimi, iktidarla ilgili olayları ve olaylar arasındaki zorunlu ilişkileri nesnel bir biçimde tanımlamaya ve açıklamaya yönelmiş bir alandır. Bu bağlamda siyasal iktidarın kurumsal görünümü olan devletin siyaset biliminin incelemesi nesnesi haline gelir ve devleti klasik siyaset bilimi tanımlar³². Bu söylem uyarınca bir devletin kendisine belirli ve düzenli bir örgütlenme biçimi vermesi – ki bu biçim modern anlamıyla bir devletin kendisi için bir yazılı anayasa oluşturması demektir - ile devlet; kamu hukukunun, dolayısıyla anayasa hukukunun kapsamına girmeye başlayacaktır³³. Oysaki devleti nasıl kavramsallaştırdığımız toplumu ve hukuku nasıl algıladığımızdan bir ülkede hangi zamanda neyin sorun oluşturduğu sorusuna vereceğimiz somut cevaba kadar birçok hususu belirlemektedir³⁴.

Hukuk alanında sorulan bir “neden” sorusu bir araştırmacıyı siyaset ile hukukun kesiştiği yere götürür. Böylece hukukun nesnesi olarak üretim ilişkileri karşımıza çıkar³⁵. Üretim ilişkilerinin işleyebilmesi kendileri ile aynı anda mevcut olan normatif düzenlemelerin varlığına bağlıdır. Dolayısıyla hukuk, üretim ilişkilerinin bir parçasıdır, üretim

³⁰ AYMAN GÜLER, (2013), s. 15.

³¹ “Şüphesiz cumhuriyete ve monarşiye isteyen herkes istediği duygusal anlamı atfedebilir. Ama ampirik verilerle tutarlı olan tek tanım yukarıdaki cumhuriyet ve monarşi tanımıdır. O halde, demokrasiye atıf yapmadan, cumhuriyet ve monarşi birbirinin karşıt kavramı olarak tanımlanmalıdır.” Bkz. GÖZLER, Kemal. (1998). “Cumhuriyet ve Monarşi”. *Türkiye Günlüğü* 53, ss. 27-34, s. 29.

³² Bkz. KAPANİ, Münci. (2021). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Serbest Kitaplar: 6, s. 41 vd.

³³ Bkz. BURGESS, John W. (1893). *Political Science and Comparative Constitutional Law*. Boston: London, Ginn & Company, s. 49.

³⁴ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 34.

³⁵ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 26 vd.

ilişkilerinin dışında yer almaz. Bu perspektifle bakıldığında ise hukuk alanındaki bir dönüşümün salt hukuki bir dönüşüm olmadığının kabulü gerekir³⁶. Bu bağlamda Anayasa Hukuku alanındaki dönüşümleri anlamak için de anayasal normların bilgisi kadar bahsedilen normlar tarafından düzenlenen ilişkilerin, verili bir normatif düzende gerçekleşen uygulamaların ve bu uygulamaların dayandığı söylemin bilgisi gerekmektedir³⁷. Örneğin; liberal söylemin “anayasacılık gelişmeleri” adı altında norm kabul ettiği siyasal iktidarın sınırlanması gerekliliği hususunda sorulan bir “neden?” sorusu araştırmacıyı apaçıkmişçasına kullanılan siyasal iktidar kavramını sorgulamaya itecektir. “Neden?” sorularına cevap vermeden, ön kabullerden ve kendinden menkul anlamlardan yola çıkılarak siyasal iktidarın nasıl sınırlanacağını anlatmak ve sınırlamayı modern anayasaların işlevi olarak ortaya koymak “*çelişkilerden korkarak kendini teknik bir alanın güvenli sularına demirlemek*”³⁸ten başka bir şey değildir.

Elinizdeki tez Anayasa Hukuku öğretisi içerisinde belirlenen bazı soruları yanıtlamak üzere kaleme alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda geçerli koşulların, anayasal normlara ne şekilde yansıdığı ve söz konusu normların sürecin ilerleyişine nasıl bir etkisi olduğu yanıtlanacak soruların başında gelmektedir. Ardından süreçteki toplumsal ilişkilere referansla kuruluşun iki anayasasının aralarındaki ilişkinin ortaya konması planlanmaktadır. Bunun için öncelikle tezde kullanılan modern devlet ve anayasa kavramları ortaya konacaktır. Kapitalist üretim ilişkileri bağlamında, modern ulus-devletlerin ortaya çıkışının tarihsel dinamikleri ele alınacak, 1870-1945 arası döneme odaklanarak ulusal egemenlik ve temsil kurumu irdelenecektir. Liberal söylemin cumhuriyet ve anayasaya atfettiği anlamlar değerlendirilecek, ardından cumhuriyet projesi kavramı açıklanarak teze bir kavramsal çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

³⁶ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 27.

³⁷ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 27.

³⁸ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 27.

1.2. SİYASAL İKTİDAR VE DEVLET İKTİDARI

Araştırma sorularına cevap ararken önce çalışmada kullanılan kavram seti okuyucuya tanıtılacaktır. Cumhuriyet tartışmalarının berraklaştırılması; siyasal iktidar, devlet ve egemenlik kavramlarının hangi anlamda kullanıldığının açıklanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda bu başlık altında siyasal iktidar, devlet, egemenlik kavramları ilgili kavramları da içerecek şekilde tanımlanacaktır.

Kelime karşılığı olarak iktidar bir işi yapabilme gücü iken, siyasal iktidar toplum yaşamında alınacak kararları etkileme, yönlendirme gücü anlamına gelir³⁹. Uluslararası toplum olgusu ile birlikte –tüm diğer kavramlarda olduğu gibi- dönüşen ilişkiler alanında⁴⁰ daha çok tartışılır hale gelen siyasal iktidar kavramı⁴¹, kapitalizm öncesi toplumlarda ve kapitalizmin erken dönemlerinde monarkın kişiliğinde belirlemekteydi. Amerikan ve Fransız devrimleri akabinde ise bir ortak aidiyeti olan insan topluluğuna yani ulusa dayandırılan siyasal iktidar beşerileşmektedir. Devletin, kurumsallaşmış siyasal iktidar olarak ele alındığı bir görüşe göre hukuk, bir toplumda karar alma gücünü elinde bulunduran egemen sınıfın sömürü aracı olarak görülmektedir⁴². Buna göre; sınıfsal bir içeriği olan hukuk kuralları iktidardaki sınıfın çıkarlarını yansıtmakta ve

³⁹ YÜCEL, Bülent. (2009). *Parlamentar Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği*. Ankara: Adalet Yayınevi, s. 30.

⁴⁰ ÖZDEMİR, (2011), s. 308 vd.; ZABUNOĞLU, H. Gökçe; SÖNMEZ, Esmâ Yağmur. (2021). “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Dünya Yaklaşımları”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 12 (1), ss. 258-270.

⁴¹ İktidar kavramının ayrıntılı bir tanımını yaptığı makalesinde Şengül, bu kavramın tanımlanmasının zorluklarına değinmiş ve iktidar kavramına farklı yaklaşımları bir araya toplamıştır. Ancak Şengül’e göre hegemonya mücadeleleri, süreçleri ve projeleri anlaşılardan iktidar kavramının tam bir tanımının yapılması mümkün görünmemektedir. “Devletin iktidar ilişkilerindeki özgün konumuna yapılan vurguya karşın” hegemonya mücadeleleri ve süreçleri içinde anlamlandırılan “iktidar ilişkilerinin devlet dışındaki alanlarda da” görünür olması mümkündür. Ayrıntılı okuma için bkz. ŞENGÜL, H. Tarık. (2018). "İktidar". *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, ss. Hegemonya kavramı için bkz. YETİŞ, Mehmet. (2018). "Hegemonya". *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, ss. 87-98.

⁴² “Devleti iktisadi temelin belirlediği tezi, devleti egemen sınıfın baskı aracı olarak tanımlamaktan ötürü araççılık diye adlandırılmıştır.” AYMAN GÜLER, Birgül. (2023). *Devlet Bilimi Göçebe ve Yerleşik Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 96.

egemen grubun çıkarları doğrultusunda devletin çıkarları da değişmektedir⁴³. Söz konusu görüş egemen sınıfı bir bütün olarak ele almakta ve sınıflar arası ilişkiler dengesini göz ardı etmektedir⁴⁴.

Çalışmamızda ele alındığı haliyle, toplumsal iktidar biçimlerinden biri olarak siyasal iktidar, verili bir coğrafya üzerinde özgün etkiler doğurmakta ve diğer iktidar biçimleri ile çeliştiğinde kendini dayatma kapasitesini ortaya koymaktadır; devlet iktidarı ise, siyasal (verili) uzam içerisinde yapılan düzenlemelerin en üstün kaynağıdır⁴⁵. Bu sebeple kapitalist devlet biçimlenmesinde tüm toplumsal iktidarlar devlet iktidarı formuna bürünmeye çalışırlar. Kapitalist üretim ilişkileri bağlamında devlet iktidarının ulus-devlet sınırları içerisinde kendisiyle çelişen talepleri geçersiz kılma özelliğine *egemenlik* denir. *Bağımsızlık* ise siyasal iktidarın, yabancı siyasal iktidarlar karşısında kendisini dayatma kapasitesine yönelik bir diğer işlevidir. Buna göre egemenliğin gerçekleşebilmesi, başka devletler içerisinde temsil bulan yabancı siyasal iktidarların etkisinin olanaksız kılınması ile mümkündür. Bu güce sahip bir siyasal iktidar bağımsızlığı sağlayacak, bağımsızlığı gerçekleştirdiği ölçüde de egemen kalacaktır⁴⁶. Bu kapsamda cumhuriyetin siyasal iktidarla tanımlanamayacağı, egemen olmayan siyasal iktidar odağının cumhuriyet olamayacağı söylenebilir. Peki bu tanımla siyasal iktidarın bir sınırı yok mudur? Siyasal iktidarın sınırı devletin bütünlüğünü sağlayan hakim cumhuriyet projesinde ve diğer hukuki-ideolojik-iktisadi mekanizmalarda bulunabilir⁴⁷.

⁴³ TANİLLİ, Server. (1985). *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 4. Bası, s. 17. Kapitalizmin genişlemesi ile birlikte çıkar gruplarının siyaseten etkinlikteki değişkenliği artmış ve toplumsal kararları almak için öngörülebilir mekanizmalar oluşturma gereği duyulmuştur. Anayasalar bir anlamda bu işlevi yerine getirmektedirler.

⁴⁴ AYMAN GÜLER, (2023), s. 96 vd. Batı Marksizminde tartışılan bu düşünce daha sonra Poulantzas'ın, egemen sınıfın parçalı yapısına ve egemen sınıf içerisinde de toplum sınıflar arasında olduğu gibi dengelerin söz konusu oluşuna dayandırdığı "devletin göreceli özerkliği" savına dönüşmüştür.

⁴⁵ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 115.

⁴⁶ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 115 vd.

⁴⁷ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 116.

Devlet iktidarı, siyasal güçler dengesinin biçim belirlenimli yoğunlaşmasının bir ürünüdür⁴⁸ ve devlet⁴⁹ ise bir topluluğun yaptırım uygulama tekeline sahip, ileri düzeyde bir iş bölümü gerektiren, en geniş kapsamlı örgütlenme biçimidir ve göreceli-istikrarlı bir sınıflar arası⁵⁰ ilişkiler alanıdır⁵¹. Siyasal devrimler çağı olarak da bilinen 19. Yüzyıl, devletlerin örgütlenmesi bakımından oldukça radikal değişimlerin dönemi olmuştur⁵².

19. yüzyılın tez ile ilintili değişimleri; kapitalist üretim ilişkileri, Amerikan ve Fransız Devrimleri ve anayasacılık fikrinin ortaya çıkışı bağlamında bir sonraki başlık altında ayrıntılandırılacaktır.

1.2.1. Devletin Modern Biçimlenmesi

Bir üretimin sonucunda elde edilen gelirin bölüşümünde pay alacak gruplar, sınıf olarak anlaşılmaktadır⁵³. Toplumsal sınıflar arasındaki bağlantıları açıklamak ise dönemin mülkiyet ve egemenlik ilişkilerini doğru okumakla mümkündür. “*Artık yaratılan bir ekonomide dolaysız üreticinin üretim araçları üzerinde hukuki egemenliği var mıdır? Artı ürüne bir piyasa süreci içinde ve bu süreç dolayısıyla mı el konulmaktadır?*” sorularına

⁴⁸ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 41 vd.

⁴⁹ Özellikle ana akım yazında devlet kavramının modern ve yerleşik devleti işaret ettiğine, ancak devletin yalnızca modern ve yerleşik devletten ibaret olmadığına dair ayrıntılı okuma için AYMAN GÜLER, (2023), s. 9 vd. Batı anlayışının devlete bakış açısı için bkz. ORTAYLI, İlber. (1997). "Devlete Nasıl Bakmalı?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Devlet*, Cilt: 1, Sayı: 1. ss. 11-15, s. 12. Somel, Siyaset Bilimi ve İktisat arasındaki ilişkiyi incelediği makalesinde tarım yapan insanların geçinebilmek için gerekenden fazla üretim yapması sonucunda devlete ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. Artık üretilebilir hâle geldiği noktada bazı insanların üretime katılmadan, üretilen artıktan pay alarak geçinebilmesine imkan doğmuştur. SOMEL, Cem. (2018). "Siyaset Bilimi ve İktisat." *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, s. 487.

⁵⁰ BORATAV, Korkut. (2018). "Toplumsal Sınıflar". *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, ss. 29-40, s. 34 vd.

⁵¹ TANİLLİ, (1985), s. 9; EROĞUL, Cem. (2002). *Devlet Nedir?*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 17 vd.; AKBULUT, Örsan Ö. (2007). *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*. 1. Basım. Ankara: TODAİE, s. 250; ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 41 vd.

⁵² Bkz. AKBULUT, Örsan Ö. (2012). "Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri." *Memleket Siyaset Yönetim*, 7 (17), ss. 178-99.

⁵³ BORATAV, (2018), s. 35.

verilecek yanıtlar bize dört farklı üretim ilişkisinin türettiği toplumsal sınıfları vermiş olur⁵⁴. Kapitalist üretim ilişkisi söz konusu olduğunda dolaysız üreticilerin üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun bırakılması ve sahip oldukları iş gücünü kapitaliste satmaları gündeme gelir. Emegini emek piyasasında kapitaliste satan dolaysız üretici işçileşir. Böylece emek piyasasında artı değer (kar) ve iş gücünün değeri (ücret) ilişkisi üzerinden iki temel sınıf tanımlanabilir hale gelir: Kapitalist ve işçi⁵⁵. Kapitalizmin ortaya çıkışı ile dönüşen ilişkilerin en belirginini sınıflar arası ilişkiler, dolayısıyla devlet örgütlenmesidir.

19. yüzyıl sonlarına doğru gerçekleşen Amerikan ve Fransız devrimlerinin akabinde, bir önceki paragrafta kısaca değinilen kapitalist üretim ilişkilerinin⁵⁶ biçimlendirdiği sistem⁵⁷ merkezileşen devletlerin bir yazılı anayasa çerçevesinde ulus-devletler olarak örgütlenmesinin yolunu açmıştır ve bu sayede siyasal rejimler⁵⁸ hukuki olarak izlenebilir

⁵⁴ BORATAV, (2018), s. 39 vd.

⁵⁵ MARX, Karl. (1979). *Grundrisse Ekonomi Politığın Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. (Çeviren: NİŞANYAN, Sevan). İstanbul: Birikim Yayınları, s. 23; BORATAV, (2018), s. 34.

⁵⁶ Ayrıntılı okuma için MARX, (1979), s. 23 vd.

⁵⁷ Tunaya, sistem kavramını “birbirine nispeten ve belli bir sürece istikrarlı ilişkilerle bağlı, ekonomik, teknik, demografik, siyasal-hukuki, sosyal ve ideolojik (zihni) yapılardan vücut bulmuş bir “yapılar bileşimi” olarak tanımlamaktadır. TUNAYA, Tarık Zafer. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. 5. Basım. İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, s. 64. Eroğul, siyasal sistemleri kısaca kapitalizm, sosyalizm ve az gelişmiş sistemler olarak üçe ayırmaktadır. EROĞUL, (2002), s. 17. Gönenç’e göre siyasal sistem, belirli bir toplumun değerlerinin otoriteye dayalı olarak belirlenmesini ve benimsenmesini içerir ve rejimden (dolayısıyla anayasadan), siyasal topluluktan ve yetkililerden meydana gelir. Siyasal topluluk ve yetkililer, esas olarak sırasıyla yönetilenler ve yönetenler ile ilgiliyken, rejim, oyunun kurallarıyla - belirli bir siyasal sistemdeki tüm aktörler arasındaki güç ilişkilerini düzenleyen anayasal düzen gibi - ile ilgilidir. Gönenç’e göre rejimler ile anayasalar arasında siyasal iktidarın örgütlenmesi ve hükümetlerin rollerinin ve süreçlerinin belirlenmesi hususunda yakın bir ilişki kurulabilecek olmakla birlikte bu iki kavramın birbirinden ayrıldığı noktalar bulunmaktadır. Anayasalar, başlıca kamu görevlerine gelebilme yöntemleri; kamu görevlerine erişimde kabul edilen veya bu erişimden dışlanan aktörlerin özellikleri; aktörlerin erişim elde etmek için kullanabilecekleri stratejileri ve alenen bağlayıcı kararların alınmasında izlenen kuralları belirleyen bir kalıplar bütünü olarak rejimlerin kurumsal çerçevesini oluşturmaktadır. Ancak gayri resmi siyasal norm, uygulama ve teamüller de rejimlerin birer parçasıdır. Bu açıdan siyasal rejimler siyasal iktidarı örgütleyen resmi ve gayri resmi birçok yapıdan meydana gelmektedir. GÖNENÇ, Levent. (2002). *Prospects For Constitutionalism In Post-Communist Countries*. Editör: Simons, W. B., Netherlands: Kluwer Law International, s. 13 vd.

⁵⁸ Tunaya, rejimi tanımlarken ise “*tarih içinde, belli bir zamanda ve yerde gerçekleştirilmiş sistem*” diyerek sistemleri soyut, rejimleri ise somut olarak algılamak gerektiğini belirtmektedir. Sistemlerin de rejimlerin de yapılardan oluştuğuna işaret etmekte ancak sistemleri rejimlerden daha geniş bir birleşim olarak kabul etmektedir. Duverger’in siyasal rejim tanımlamalarından esinlenerek yapmış olduğu siyasal rejim tanımı şu şekildedir: “*İktidarın niteliğini, örgütlenmesini, el değiştirmesini, işleyişini ve nihayet meşruluğunu*

hale gelmiştir. Modern anayasalara için ilkeler, ulus-devlet örgütlenmelerinde temel alınmış ve siyasal rejimler bu ilkeler doğrultusunda şekillenmiştir.

Anayasalar bugünkü anlamıyla modern araçlar olmalarına rağmen, modern öncesi dönemde de anayasa benzeri uygulamalar var olmuştur. Bir görüşe göre Antik Yunan'da, toplum ve devletin ayrı olgular olarak ele alınmadığı dönemde tüm siyasal hayata eşdeğer bir anayasa anlayışı bulunmaktaydı ve hukuk, normlar hiyerarşisi gibi modern teorilerin biçimlendirmedeği bütüncül yönetim biçiminin yalnızca bir aracıydı⁵⁹. Devlet yönetiminde etkin siyasal kararları yahut anayasaya aykırı eylemleri düzeltmenin tek yolu siyasal hayatın tamamen çözülmesi ile sonuçlanacak bir devrimin gerçekleşmesi idi⁶⁰.

Modern anlamıyla anayasaların ve anayasacılık⁶¹ fikrinin doğuşu ise kapitalizm ile eşzamanlı gelişir ve bu bağlamda Anayasa Hukukuna hakim olan söylem liberalizmdir⁶². Bir siyasal liberalizm türü olarak anayasacılık bir anayasanın varlığına dayanılarak yönetme anlamında kullanılır. Anayasaların siyasal iktidarı sınırlamak için öngörülebilir mekanizmalar içermesi gerektiği ön kabulü, dünyada tüm devletlerin benzer temeller üzerine bir yönetim inşa etmesini devletlerin öncelikli amacı haline getirmektedir⁶³. Devletlerin kendilerini anayasal biçim kalıplarına uyarak örgütlemesi bir gereklilik olarak

belirleyen siyasal müesseselerden dokunmuş” rejimdir. Siyasal rejimlerin, siyasal kurumların “özlerinde saklı değer yargıları” üzerinde yükseldiğini ve çeşitliliklerinin “bu ideolojik özelliklerinden ve farklılıklarından” meydana geldiğini belirtir. TUNAYA, (1982), s. 64. Kısaca siyasal rejim, bir devletin uygulaması ile şekillenen siyasal sistemdir.

⁵⁹ ATILGAN, (2018), s. 127 vd.

⁶⁰ ATILGAN, (2018), s. 127 vd.

⁶¹ Terimin anayasacılık olarak değil anayasalcılık olarak çevrilmesinin daha uygun olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Çalışmamızda Türkçe fonetik kolaylığı bakımından anayasacılık terimi tercih edilmiştir. ÖZBUDUN, Ergun. (2015). *Anayasacılık ve Demokrasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

⁶² HEYWOOD, Andrew. (2019). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. Çeviren: Levent KÖKER. 12. Baskı (Genişletilmiş 5. Edisyondan Çeviri). Ankara: BB101 Yayınları.

⁶³ Modern anayasacılık bir anlamda ulus-devletlerle ilişkili bir anayasacılık türüdür ve ortaya çıktığı dönemlerde, özellikle Avrupa'da (antik çağın yerini almaya başladığı erken modern çağlar itibarıyla) anayasacılık, anayasacılığın ulus-devletlerin sınırlarını aşmaya başladığı 1950'lere kadar, 'sınırlı iktidar, hukukun üstünlüğüne bağlılık, temel çıkarların korunması ve eşitlik taleplerine uygunluk' ilkelerini içermektedir. Modern anayasalar zaman içerisinde ulusal anayasal deneyimler ve siyasal uygulamalar yoluyla oluşmuştur. Bkz. HANSEN-MAGNUSSON, Hannes ve WIENER, Antje. (2010) “Studying Contemporary Constitutionalism: Memory, Myth and Horizon”, *JCMS*, Cilt: 48. Sayı: 1. ss. 21–44, s. 25.

sunulmakta ve bir modern devlet modeli yaratılmaktadır⁶⁴. Buna göre ideal bir devlet siyasal örgütlenmesini, dünyaya ilan ettiği, anayasacılık ilkelerini de içeren yazılı bir anayasa ile tamamlamaktadır⁶⁵.

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan Hegemonyası altında biçimlenen ana akım Anayasa Hukuku öğretisi, yazılı bir anayasayı siyasal iktidarın sınırlandırılması işlevi üzerinden anlatır ve yazılı anayasalara, “meşru” ve “sınırlandırılmış” siyasal iktidarı örgütlemenin⁶⁶ yanında siyasal iktidar karşısında konumlandığı bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma görevi atfeder⁶⁷. II. Dünya Savaşı sonrası süreçte ulus-devletin uluslararası iş bölümündeki yeri ile uyum içerisinde görünen bu birey temelli yaklaşım uzun bir aradan sonra Amerikan hegemonyası altında *medeni milletlerce benimsendiği haliyle hukukun genel ilkelerinden olan insan haklarını ve güçler ayrılığı prensibini yeniden keşfetmiştir*⁶⁸. Ana akım Anayasa Hukuku yazınında insan hakları ve güçler ayrılığı vurgulu gelişmeler de anayasal gelişmeler yahut anayasacılık hareketleri kavramıyla anlatılır⁶⁹. Bu anlatıda anayasacılık dar anlamıyla, özünde bir sınırlama barındıran anayasal kurallar aracılığıyla siyasal yönetsel kurumların ve süreçlerin düzenlenmesidir. Geniş anlamda anayasacılık ise özgürlüklerin korunması amacıyla siyasal iktidarın birtakım hukuksal mekanizmalarla denetlenmesidir. Bu yaklaşım içerisinde sistematik ve yazılı anayasalar siyasal iktidarın denetlenmesi amacının kurumsallaşmış görünümüdür. Aynı doğrultuda anayasal haklar, erkler ayrılığı, çift meclislilik, federalizm ve benzeri anayasal düzenlemeler de birer siyasal iktidar denetim mekanizması olarak görülmektedir⁷⁰.

⁶⁴ İdeal modern anayasa yapımında Japonya’ya örnek gösterilen Almanya için bkz. KAZUHIRO, Takii. (2007). *The Meiji Constitution The Japanese Experience of The West and The Shaping of The Modern State*. Tokyo: International House of Japan, s. ix.

⁶⁵ Komünizm sonrası ülkelerde modern liberal anayasa yapımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. GÖNENÇ, (2002), s. 9; Ayrıca Japonya’nın modern anayasa yolculuğu için bkz. KAZUHIRO, (2007), s. xii.

⁶⁶Bkz. GÖNENÇ, (2002), s. 9.

⁶⁷ Modern liberal anayasaların içerdiği hak ve özgürlük bildireleri hakkında bkz. GÖNENÇ, (2002), s. 216 vd.

⁶⁸ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 103.

⁶⁹ Bkz. ÖZBUDUN, (2015), s. 14.

⁷⁰ Bkz. HEYWOOD, (2019), s. 61.

Anayasacılık şemsiyesi altında siyasal iktidar denetim mekanizmalarının kendi varlıklarına referansla olumlanarak anlatılışı ve denetim niteliklerini yahut görevlerini salt var oldukları için gerçekleştirecekleri varsayımı bir çelişki yaratmaktadır. Denetim mekanizmalarının gösterdiklerinden daha çoğunu örten bir kurallar denizi içinde varlıklarına referansla birer açıklayıcı olarak ele alınması, bu minvaldeki çalışmaları bir kısır döngü içerisine sokmaktadır. Bu kısır döngüden çıkmanın yolu ise söz konusu kuralları mümkün kılan ilişkilerin bilgisine ulaşmaktan yani nesnel ilişkiler alanının hukukun üzerindeki etkilerini incelemekten geçmektedir⁷¹.

Erkler ayrılığı mekanizması üzerinden bu tespite bir örnek oluşturulabilir. Ana akım öğretilerde siyasal niteliği ağır basan erkler ayrılığı teorisi Montesquieu'ye referansla anlatılmaktadır⁷². Buna göre özgürlüklerin güvencesi olarak iki –hatta üç- erkin tek elde toplanması istibdada yol açacaktır⁷³. Gerçekte bir ve tek olan egemenlik, “*devletin, organları aracılığıyla toplum adına irade belirtmesi ve kendi iradesini toplum bireyleri üzerinde hakim kılma iktidarındır.*⁷⁴”. Özetle, erkler ayrılığı devlet yönetiminde yetkili organların kendilerine tanınan alanlar içerisinde kullandıkları yetkiler sayesinde bir diğer organı denetleyerek dengelemesidir⁷⁵. Bu bakış açısında erkler ayrılığı; merkezileşmiş siyasal iktidarın, ulusa dayandırılan egemenliğin ulusu temsil eden organlarca kullanılması ve bu organların birbirini denetlemesi üzerinden sınırlandırıldığını savlar. Buradaki kurgu gereği özgür bireyler olarak yurttaşların hak ve özgürlükleri siyasal iktidar karşısında yasama-yürütme-yargı erklerinin ayrılığı vasıtasıyla korunmaktadır⁷⁶.

⁷¹ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 30.

⁷² Bkz. ÖZBUDUN, (2017), s. 191.

⁷³ MONTESQUIEU. (2014). *Kanunların Ruhu Üzerine*. Fransızca Aslından Çeviren: Berna GÜNEN. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 23.

⁷⁴ ÖZBUDUN, (2017), s. 191.

⁷⁵ ŞİRİN, Tolga. (2023). *Meclis Hükümeti Rousseau'dan Marx'a, Lenin'den Atatürk'e Bir Ortak Kesen*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 22.

⁷⁶ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 100.

Dolayısıyla yasama-yürütme-yargı erklerinin birleştiği sistemler temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından sakıncalı sistemler olarak görülmektedir⁷⁷.

Tüm bu teorik ve teknik açıklamalar içerisinde bir kendiliğindenlik barındırmaktadır. Söz konusu kurgu yürütme erkinin yasama erkini yahut yasama erkinin yürütme erkini neden denetleyeceğine dair açıklayıcı bir cevap içermez. Bölünemez ve devredilemez kabul edilen ulusal egemenliğin kabul edildiği bir modern devlette tüm devlet erklerinin aynı egemenliği temsil edecekleri beklenir. Öyleyse neden bu erklerin uygulamada birbirlerinden ayrılacağı üzerinden bir düzen kurgulanır? Yasamanın koyduğu bir normu yürütmenin özünden farklı uygulayacağını düşündüren nedir? Yargı neden meşru bir meclisin biçimsel gerekliliklerini yerine getirerek çıkardığı bir kuralı iptal edecektir yahut uygulamaktan imtina edecektir? Yargı organları arasında dahi aynı kanunun yorumlanması ve olaya uygulanması bakımından farklar neden oluşur?⁷⁸ Sorular derinleşip çeşitlendiğinde bu erklerin farklı temsil kabiliyetleri olup olmadığının saptanması gündeme gelir. Bu saptama üretim ilişkileri dolayısıyla devletin iktidar alanı içerisinde temsil edilen çelişik taleplerin kaynaklarının belirlenmesi ve çözümlenmesi ile gerçekleşebilir. Çelişik taleplerin devlet denilen ilişkiler alanında kendini ifade etme biçiminin anlaşılması için ise temsil, ulusal egemenlik ve yurttaş kavramlarının tanımlanması gerekir. Devam eden başlıklarda tezin bu kavramlara yaklaşımı ortaya konacaktır.

⁷⁷ Ana akım öğretide hükümet sistemleri tipolojileri de bu üç erkin birbirleriyle ilişkilendirilme biçimleri üzerinden kurulmaktadır. Klasik sınıflandırmada yargı erkinin özerkliği ve bağımsızlığı kural olarak kabul edildiğinden yasama ve yürütme erklerinin ilişkilendirilme biçimi hükümet sistemi tipolojisinin belirleyicisidir. Bu doğrultuda hükümet sistemleri ayrımı öncelikle erklerin yani yasama ve yürütmenin birlikteliği yahut ayrılığı saptanarak yapılır. Erkler birliği yaşamada birlik ve yürütmede birlik olarak alt ayrımlara tabi tutulurken erkler ayrılığı ise yumuşak ayrılık, sert ayrılık ve karma sistemler olarak alt ayrımlara tabi tutulur. Liberal demokrasilerde makbul olan sistemler ise erklerin ayrıldığı sistemlerdir. Bkz. YÜCEL, (2009), s. 35.

⁷⁸ Bu sorunun yöneltilebileceği güncel bir tartışma olarak bkz. 9 Kasım 2023 tarihli Independent Türkçe'nin web sitesinde yayımlanan "AYM-Yargıtay krizinde hukukçular ne diyor?" başlıklı haber, <https://www.indyturk.com/node/673171/siyaset/aym-yarg%C4%B1tay-krizinde-hukuk%C3%A7ular-ne-diyor>, (e.t.: 7.12.2023).

1.2.2. Ulus-Devlet ve Yurttaş İlişkisi

1800'lerden itibaren yoğunlaştırılmış iletişim, sanayileşme, matbaa, demiryollarının kurulumu vb. araçlar eşitsiz gelişmeyi hızlandırmış, feodal bağların ulusal ekonomilere dönüşmesinin akabinde de uluslararası ölçekli ticaret ve sermaye birikiminin önü açılmıştır. Bu durum mutlak merkezi devletlerin güçlenmesini tetiklemiştir⁷⁹. Merkezi devletlerde güçlenen sınıf, yönetime temsili meclisler aracılığıyla katılmaya başlamıştır. Gat'a göre köylü sınıfın kente göç edişiyile ortaya çıkan orta-sınıfın hızla artan nüfusu, merkezi iktidar karşısında bir güç olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum bir ülkede kurulacak rejimin meşruiyetinin kitleleşen halkın onayına tabi kılınması sonucunu doğurmuştur⁸⁰. Böylece ülke-devlet ölçeğinde geçerli bir egemenlik fikrinin *bir ulusun kurucu bileşeni olarak görülen halka* ait olması gündeme gelmiştir⁸¹.

Sosyo-politik bir kimlik olarak yurttaşlık, toplumda kurulan temel üretim ilişkileri üzerinden tanımlanmaktadır. Heater'a göre kapitalist üretim ilişkilerinin genişlemesinin bir sonucu olarak duygu ve davranışlarını düzenleme yeterliliği olduğu kabul edilen bireyler ulus-devlet biçimlenmesinde, ulus geleneği ve sevgisi ile donatılmış bir aidiyet bilincine sahip sayılırlar. Bu sayede ulusu oluşturan her birey yurttaşlık payesi ile doğrudan devlet iktidarı ile ilişkilendirilir ve eşit haklara sahip, özerk bireyler olarak yurttaşlar, derin bir aidiyet duygusuyla devlete karşı görev ve yükümlülüklerini yerine getirirler. Heater, modern dönemde ulus ve devletin örtüşme eğilimi olduğunu bu bağlamda da yurttaşlığın ulus kimliği ile iç içe geçtiğini vurgular⁸².

⁷⁹ GAT, Azar. (2019). *Uluslar Siyasi Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökenleri*. Çeviren: ÖZCAN, Şeyma. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 304.

⁸⁰ GAT, (2019), s. 305 vd.

⁸¹ Ana akım Anayasa Hukuku literatürünün kabul ettiği şekliyle halk, ulusun belirli bir zamanda ve mekanda somutlaşmış halidir. Halk, ulusun zaman ve mekan bağımlı bir bileşenidir fakat ulustan farklı bir şey değildir. Rousseau'nun halka ilişkin ve Sieyes'in ulusa görüşlerini aktaran ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 136 vd. Temsil edilen halk olarak ulus adlandırması için ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 138.

⁸² Feodal ilişkilene biçiminde vasal ve lord arasında bir hiyerarşi söz konusudur ve doğası gereği karşılıklı bir hizmet-himaye ilişkisidir. Monarşik ilişkilene biçimi uyruk olarak tanımlanan kişilerin monarka bağlılık duygusuyla hareket eder ve uyruktan beklenen şey itaat etmesidir. Tiranlık şeklinde biçimlenen ilişkilene din yahut ideoloji desteğiyle sistemin odağı haline gelen tek adamın, uyrukları tarafından

Akbulut'a göre kapitalist üretim biçimi öncesi tüm sınıflı toplumlarda iktidar ilişkisi artığa el koyanlar ve üreticiler arasında kurulmaktadır. Ana akım öğretiyeye hakim liberal anlatıda ise, başta kapitalist toplumlar olmak üzere, tüm toplumlardaki iktidar ilişkisi yöneten – yönetilen arasındaki iki yönlü bir ilişki olarak daraltılmaktadır⁸³. Yazara göre pre-kapitalist toplumlarda yurttaşlık-üreticilik konumlarının özdeşleşmesi dolayısıyla ekonomik ve siyasal hiyerarşilerin örtüştüğü bir tablo söz konusu iken köylülere de yurttaş olma payesi verilmesinden itibaren yurttaşlığın kapsamı genişlemekte, yurttaş-üretici ilişkisi bu genişlemeye bağlı olarak görece hale gelmektedir⁸⁴. Değişimin son durağı kapitalist toplumlarda ise artığa el koyanlar ile yönetici sınıf veya sınıflar, yahut, üretici sınıf veya sınıflar ile yönetilenler birebir örtüşmemektedir. Yurttaşlık ve sınıfsal konumların ayrışması dolayısıyla sınıfsal eşitsizlikler görünmez hale gelmekte, yurttaşların hukuki anlamda eşitliği ise bu eşitsizlikten doğrudan etkilenmemektedir. Bu sayede kapitalist toplumda “*mülksüz ücretli işçi, yasalar önünde özgür ve eşit evrensel oy hakkına*” sahip olmaya devam etmektedir⁸⁵. Kapitalist toplumda yönetilen olmak, doğrudan doğruya toplumsal ve ekonomik konuma bağlı olmayan, dolaylı bir şekilde artığa el koyma-üretme ilişkisi üzerinde temellenen bir sonuçtur. Temelde yönetilen eksenli yapılandırılmış bir siyasal alanın, kapitalist iktidar ilişkilerini tam olarak yansıtmayacağı aşikardır. Bu anlayışın bütünlüğünün sağlanabilmesi adına yönetenler ekseninde kurulacak doğrudan veya dolaylı olarak artığa el koyanlar ile üretenler temelindeki iktidar ilişkilerinin de ayrıca açıklanması gerekmektedir. Akbulut, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte üretim araçlarının kontrolünün sermaye sahipleri dışında yönetici olarak adlandırılan ve sermaye sahipleri tarafından belirlenen kişilerce yerine getirildiğini savlar. Bu anlayışa göre bir iş olarak beliren yöneticilik aslında sermayenin iş yürütücülüğüdür ve yöneticiler sermaye sahipleri ve yönetilenler karşısındaki ikili konumlanmalarından ötürü sermaye sahipliği ile tam olarak örtüşmeyen

çoşkun bir sevgiyle desteklenmesi söz konusudur. Yurttaşlık ise bu ilişkilene biçimlerinden sonraki bir aşamadır. HEATER, Derek. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. (Çeviren: DELİKARA ÜST, Meral). Ankara: İmge Kitabevi, s. 9 vd.

⁸³ AKBULUT, (2012), s. 181.

⁸⁴ AKBULUT, (2012), s. 186.

⁸⁵ AKBULUT, (2012), s. 188.

bir pozisyonadadırlar⁸⁶. Akbulut, ulus-devleti 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıktığı şekliyle, kurumsallaşmış siyasal iktidarın büründüğü yapısal biçim olarak tanımlamaktadır⁸⁷.

Özdemir kapitalist üretim ilişkilerinin hakim hale geldiği toplumsal formasyonlarda belirli bir ülkede modern devlet olarak hareket eden, ulusu temsil ettiği için zor kullanma yetkisini elinde bulunduran bir hükümetin yönetimindeki yapının ulus-devlet olduğunu belirtmektedir⁸⁸. Bu doğrultuda ulus-devletler kapitalizmin erken dönemlerinde monarşi biçimi ile uyum içerisinde gelişmiş olmakla birlikte burjuva devrimleri sonrasında biçimsel olarak cumhuriyetlere dönüşmüşlerdir.

Tarihsel gerçeklikte İngiltere’nin egemenlik anlayışında bir bütünlüğün söz konusu olduğunu, oysa Fransa’nın gerçekliğinin parçalanmış (feodal) egemenliklere dayalı bir bölünmüşlük olduğunu anlatan bir görüş bulunmaktadır. Buna göre somut durum Fransa’nın, İngiltere karşısında bir toplumsal bütünlük sağlama çabası olarak egemenlik anlayışını hukuki bir alana taşınması ve kurgusal bir bütünlük oluşturması gereğini doğurmuştur⁸⁹. Bodin’in⁹⁰ bütüncül egemenlik kuramı doğrultusunda Fransa’nın birliği ve bütünlüğü mutlak monarşi ekseninde sağlanmaya çalışılmıştır⁹¹. Akbulut ekonomik temelde sağladıkları bütüncül egemenlik üzerinden İngiltere ve ABD’yi ulus-devletlerin

⁸⁶ AKBULUT, (2012), s. 191.

⁸⁷ Akbulut bu tanımla kapitalizmle yapısal özdeşlik bağlamında yapmaktadır ve İngiltere’yi kapitalist ekonominin dönüştürdüğü toplumsal yapısı dolayısı ile modern ulus-devletin ilk örneği olarak ele almaktadır. Bkz. AKBULUT, (2007), s. 250 vd.

⁸⁸ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 71. Ulus-devletleri kendini tek bir ulusal kimlik ile tanımlayan yahut bu şekilde algılanan devletler olarak tanımlayan Yakobson, birden fazla ulusal kimliği tanıyan devletleri ise iki uluslu veya çok uluslu devletler olarak ifade etmektedir. YAKOBSON, Aleksander. (2019). “Devlet, Ulusal Kimlik, Etnisite: Normatif ve Anayasal Durumlar”. *Uluslar Siyasi Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökenleri* içinde. GAT, Azar. Çeviren: ÖZCAN, Şeyma. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 408. Gözler’in ulus-devlet tanımında ise ülke ve ulus çakışmasına vurgu yapılmaktadır. Kültür, tarih, dil, din vb. bakımlardan bütünlük içerisinde olduğu varsayılan bir ulusun aynı coğrafyada yaşaması sonucu devletin tanımlanmasında toprak ve insan unsurlarının öne çıkması söz konusudur. GÖZLER, Kemal. (2009). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basım, Yayın ve Dağıtım, s. 63.

⁸⁹ Bkz. AKBULUT, (2007), s. 294.

⁹⁰ Akbulut’a göre dönemin Paris Parlamentosu üyesi olan Fransız düşünür Bodin’in mutlak egemenlik tanımı bu bakış açısı ile yorumlandığında zayıf bir ekonomik temel üzerine inşa edilmeye çalışılan hukuksal irade açıklamasının kurgusallığı daha da görünür hale gelmektedir.

⁹¹ Bkz. AKBULUT, (2007), s. 303.

ilk örnekleri olarak kabul ederken, rakipleri Fransa'yı, hukuki egemenlik anlayışını geliştirerek Almanya, Rusya ve Çin'de dahil olmak üzere önemli devletlerin hukuk sistemlerinin inşasında model devlet olarak görmektedir⁹².

Akbulut'a göre Fransız Devrimi'nin ulusal egemenlik kuramı çerçevesinde sağlamaya çalıştığı şey aslında bütüncül bir piyasadır. Ulus-devlet yapılanmasının meşruiyet kaynağı olarak gösterilen ulus bir kurgudur dolayısıyla bir kurgu olarak ulusun meşrulaştırdığı ulus-devlet bir idealdir. Oysa olgu olan ulusa dayalı bir ulus-devlet hiçbir zaman kurgusal mükemmelliğe erişemeyecektir. Olgusal ulus-devleti kurgusal ulus-devlete yaklaştırmaya çalışan projenin adı ise uluslaştırma, yani, aslında türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve bir bütün içinde olduklarına inandırma çabasıdır⁹³. Böylece ulus-devletlerin siyasal varlığı eşit hak ve ödevlere sahip yurttaşların ortak aidiyetine dayalı bir ulus anlayışına dayanmaktadır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışında en önemli unsur toplumsal birliğin sağlanma koşullarının yaratımıdır. Böylece yönetilen sınıf bir bütün olarak hareket edebilecektir. Ulus-devletlerin cumhuriyet biçimine büründükleri dönemlerde ulusal kurgunun tamamlanabilmesi adına yöneticiler ulusal ekonomilerini geliştirecek kararlar alma yoluna gitmişlerdir. Ortak para birimi belirlenmesi, standart ölçü ve aletlerin kullanımı ile birlikte yeknesak bir ticaret hukuku oluşturulması piyasayı bütünleştirme amacına yönelik kararların sonucudur⁹⁴.

Özdemir, ulus-devlet ve uluslaşma süreçlerini bir kez tamamlanmış ve kendiliğinden devam eden süreçler olarak ele almanın, kapitalist eşitsiz gelişmenin zaman ve mekan bağımlı sonuçlarını görmezden gelmekle sonuçlanabileceğini ifade etmektedir⁹⁵. Batı Avrupa'da kapitalist ekonomiye geçiş için gerekli olan yerel farklılıkların törpülenmesinde, türdeş ve merkezi toplumların oluşumunda rol oynayan milliyetçilik akımı ve ulus kurgusu yurttaşı ortaya çıkarmıştır. Oysa her toplum Batı Avrupa'daki dinamiklerin etkisiyle uluslaşmamıştır. Uluslaşma sürecini "*ortak aidiyet üzerinden*

⁹² Bkz. AKBULUT, (2007), s. 320 vd.

⁹³ AKBULUT, (2007), s. 355 vd.

⁹⁴ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 67.

⁹⁵ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 67 vd.

tanımlanmış ve yurttaşlık üzerinden bireyselleştirilmiş bir nüfus” üzerinde egemenlik tesis etme süreci olarak ele alan Özdemir⁹⁶, sürecin ilgili toplumsal formasyona özgü tarihsel üretim tarzları⁹⁷ bağlamında kapitalist sisteme eklenmesinin özgün biçimi sayesinde farklılaştığını vurgular. Bir toplumsal formasyonda ulusal egemenliğin tesisinde o toplumda geçerli farklı cumhuriyet projelerinin birbiriyle girdiği ilişkinin de önemli etkilerinin olacağını belirtir. Özellikle farklı etnik, dini ve milli unsurlardan oluşan ve kapitalist dünya sistemine farklı dönemlerde farklı şekillerde eklenen toplumlarda, bu unsurların ulus-devlet sınırları dışındaki bağları belirleyici bir etken haline gelen sorunların, uluslaşma ve ulus-devletleşme sürecindeki rolü göz ardı edilemeyecektir⁹⁸. Bununla birlikte ulus-devlet yapılanmasının, toplumun bütünleşmesini etnik açıdan sağlamayı gerektirmediği, ortak dil ve tarih bilinci olan yurttaşlar üzerinden bir bütünleşmeyi işaret ettiği görüşü de öğreti de yer almaktadır⁹⁹.

Tezde ulusun hukuki bir kurgu olarak ele alındığı çalışmaların tespit değeri göz ardı edilmemekle birlikte olgu olarak ulus gerçeği kabul edilmektedir. Ulusların kapitalizm öncesi toplumlarda da var olduğu ancak ulus-devlet öncesinde gerçekleştirdikleri mevcut dayanışma ve ortak var olma biçimlerinin kapitalist sistemle birlikte yeni öğeler edindiği fikri ön planda tutulmaktadır. Uluslar kapitalist üretim ilişkileri ekseninde yeniden biçimlenmiş ve biçimlendiği kadar da sistemi biçimlendirme etkisini kazanmışlardır. Bu noktada *“Uluslar kendi tarihlerini yaparlar ancak verili koşullar altında¹⁰⁰!”* önermesinden yola çıkarak ulusların egemenliklerini kullanma yöntemleri başlığına geçilecektir.

⁹⁶ ÖZDEMİR, Ali Murat. (2014b). “Kolektif Emperyalizm”. *Kolektif Emperyalizm Mağribden Maşrika Dönüşümün Ekonomi Politikası* içinde. (Derleyen: ÖZDEMİR, Ali Murat). Ankara: İmge Kitabevi, ss. 29-91.

⁹⁷ Tarihsel gerçeklikte tek bir üretim biçiminin hakim olduğu sisteme nadiren rastlanır. ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 39.

⁹⁸ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 72.

⁹⁹ ZABUNOĞLU, H. Gökçe. (2018). “Günümüzde Ulus-Devlet”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1, ss. 535-560, s. 548.

¹⁰⁰ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 73.

1.2.3. Siyasal İktidarın Kaynağının Beşerileşmesi: Ulusal Egemenlik ve Temsil

Yüzyıllar süren ciddi toplumsal dönüşümler sonrasında yurttaş toplulukları işlerine gelmediği halde, değişkenlik gösteren, sınırlayıcı ve üstelik kutsal dahi olmayan kurallara, yasal düzenlemelere yahut idari emirlere neden uymak zorunda olduklarını sorgulamaya başlamışlardır. Bu soru özünde siyasal iktidarın meşruiyeti sorununun dile getiriliş biçimidir ve temsil sistemi, meşruiyet meselesinin çözümünde gelişmiş kapitalist toplumların uyguladığı en yaygın tedbirdir. Temsil, devlet iktidarının kullanımının, bu iktidarın doğrudan sahibi olma iddiasında bulunmayan kimselere bırakılmasıdır¹⁰¹. Devlet iktidarının asıl sahibi ilgili ülkenin yurttaşlarıdır. Devlet tarafından bekası düşünülen bu yurttaşların seçtiği meclis ve bu meclisin ürettiği yasalar çerçevesinde belirli politikaları uygulama iddiasındaki yönetsel kadro bir temsili düzenek oluşturmaktadır. Devlet iktidarı da bu temsili düzeneğe referansla kullanılmaktadır. Yani yönetici, pre-kapitalist dönemde olduğu gibi devletin cisimleşmiş hali değil, bir emaneti idare eden kimsedir. Devletin tüzel kişiliği ile yöneticinin kendi kişiliği ayrılmıştır ve devletin tüzel kişiliği daima öndedir¹⁰².

Temsil mekanizması ulus-devletlerin karakteristik özelliği olan merkezileşmeye koşut gelişmiştir¹⁰³. İngiltere’de parlamento, Fransa’da Etats Generaux¹⁰⁴ temsili organlar olarak görev yapmaya 13. yüzyıldan itibaren başlamışlardır¹⁰⁵. Kapitalizmin erken dönemlerinde monarşilerde, temsil niteliğine sahip meclisler aracılığı ile görünür hale

¹⁰¹ ÖZDEMİR, Ali Murat. (2014a). “Temsil Kurumu, Cumhuriyet Projeleri ve Anayasa Bağlamında Başkanlık Sistemi”, *Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* içinde (Derleyenler: ÖZDEMİR, Ali Murat ve KETİZMEN, Muammer), Ankara: İmge Kitabevi, ss. 47-69, s. 49. Temsil kavramı hakkında ayrıntılı okuma için bkz. PITKIN, Hannah Fenichel. (2014). *Temsil Kavramı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.

¹⁰² ÖZDEMİR, (2014a), s. 49.

¹⁰³ Temsil kurumunun anlaşılışı ve temsili organlara atfedilen nitelikler II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası toplum olgusunun gelişmesiyle birlikte ortaya çıktığı zamanlardakine kıyasla ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 103. Bu başlık altında ortaya çıkış dönemi itibarıyla değerlendireceğimiz ulusal egemenlik ve temsili meclisler meselesinin dönüşümünü Türk Devrimini ele alacağımız başlıkta okuyucuya sunmaya çalışacağız.

¹⁰⁴ Ayrıntılı okuma için bkz. Fransa’da Etats Generaux’un kökenlerini ve gelişimini anlatan SELÇUK, Sami. (1987). *Temsili ve Katılımcı Demokrasinin Kökeni*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, s. 77 vd.

¹⁰⁵ TANİLLİ, (1985), s. 264.

gelen merkezileşme, Amerikan ve Fransız Devrimleri sonrasında yaygınlaşan ulusal egemenlik anlayışı doğrultusunda modern cumhuriyetler biçimini alan ulus-devletlerin ana karakteristiğini oluşturmaya devam etmiştir.

Temsili meclislerin kurumsal temelleri feodal dönemde atılmış olmakla birlikte¹⁰⁶, bu kurumun algılanışı burjuva sınıfının ortaya çıkışı ile birlikte dönüşmüştür. Araçsalci yaklaşımla burjuva devrimleri sonrasında kurulan temsili meclisler aslında halkın taleplerinin çözüldüğü mekanlar olmanın aksine bir sınıf temsilinin araçları olarak görülmektedirler. Günümüzde temsil kurumu, yurttaşların devlet iktidarının kullanımına doğrudan katılmalarının mümkün olmadığı görüşünden yola çıkılarak, bir yurttaşlar toplumuna ait kabul edilen devlet iktidarının kullanımının, bu kullanıma doğrudan malik olmak iddiasında bulunmayan kimselere bırakılmasının ürünüdür¹⁰⁷.

Temsil kurumunun ortaya çıkış nüvesi “işimize gelmediği halde bizi kutsal olmayan, sınırlayıcı ve değişkenlik gösteren yasal düzenlemelere ve idari emirlere uymaya zorlayan nedir?” sorusudur. Yurttaşlar, insan yapımı, değişken ve sınırlayıcı özellikleri bulunan yasalara ve idari emirlere, bu yasa ve emirlerin kendileri tarafından, kendi kolektif varlıklarını koruyup geliştirecek şekilde yapıldığı için yahut yapıldığına yönelik kanaat sahibi olduklarından uymaktadırlar. Kısaca yurttaşlar, yalnızca kendi iradeleriyle kendi hareketlerini sınırlamaktadırlar yahut bu kanaate sahiptirler¹⁰⁸.

Gelişmiş kapitalist toplumlarda temsil, siyasal iktidarın ulusa mal edilerek devlet iktidarına dönüşmesine aracılık eden mekanizmadır ve devletin birincil işlevi olan toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi için gerekli meşruiyeti sağlar. Hukuki anlamını aşarak genişleyen temsil kurumu, etkinlikleri çeşitli yapısal biçimleri

¹⁰⁶ Yurttaşların kendilerine, devlet iktidarının kullanımı hususunda faaliyet alanı açmaya çalıştıkları feodal dönemlerde, İngiltere ve Fransa’da kralların kendilerine ait toprakların dışında genellikle asker ve vergi toplamak için danıştığı, senyörler ve kilise büyüklerinden müteşekkil soylular meclisleri bulunmaktaydı. Zamanla bu meclislere halktan seçilmiş kişilerin de temsilci sıfatı ile katılmaları temsil kurumu ve temsili rejimin ortaya çıkışı ile sonuçlanmıştır. ARASLI, Oya. (1972). *Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 14.

¹⁰⁷ ÖZDEMİR, (2014a), s. 49.

¹⁰⁸ ÖZDEMİR, (2014a), s. 50.

oluşturabilecek aygıtlar¹⁰⁹ aracılığıyla meşruiyet üretebilme kapasitesine sahiptir. Temsil bir dolayım¹¹⁰ iktidar tasavvurudur ve temsili meclisler iktidarın meşruiyetinin üretildiği mekanlardır. Meclisin meşruiyeti ise toplumsal bütünlüğün korunmasında ve yeniden üretilmesinde edindiği işlevden kaynaklanmaktadır¹¹¹.

1.2.4. Ulusal Egemenliğin Kullanımında Yöntemler: Halk Egemenliği ve Ulus Egemenliği

Siyasal iktidarın ulusa mal edilmesi yoluyla beşerileşmesi anlamında ulusal egemenliğin kullanımını temsil mekanizması aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Ana akım öğreti modern egemenlik teorileri bağlamında temsilin iki yöntemi olduğunu kabul eder. Emredici vekalet ve temsili vekalet yöntemleri olarak adlandırılan bu iki teori burada incelenecek ve temsili vekaletin halk egemenliği ve ulus egemenliği görünümleri üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Devlet iktidarını monarkın tek başına kullandığı durumdan temsili meclislerin iktidarın kullanımına katılımına geçiş sürecinin başlarında, temsilciler aslında feodal (bölgesel) çıkarların temsili ile görevlidirler. Dolayısı ile emredici vekalet anlayışı mevcuttur ve vekiller yani temsili meclis üyeleri seçmenlerinin talimatları ile bağlıdır. Bu durumda henüz bir yasama yetkisi bulunmayan vekiller tartışılan konular üzerinde, kendilerini

¹⁰⁹ Hükümetin etkinliğinin sağlandığı üç farklı durum (meclis hükümeti, parlamenter sistem ve başkanlık sistemi) üzerinden temsil anlatımı için ÖZDEMİR, (2014a), s. 50.

¹¹⁰ Temsilin dolayımı şu şekilde açıklanmaktadır: “Temsil ilişkisi –pek çok durumda-, taleplerin sahipleriyle muhatapları arasında kurulan doğrudan ilişkiler üzerinden yürütülen sınıfsal bir diyaloga dayanmaz. ... Her şeyden önce, yoğunlaştırılmış güç alanına giren talepler bireysel haklara tekabül eden (ve bu nedenle kendi kolektif sınıf içeriklerini görünmez hale getiren) formülasyonlar içerirler. Talebin sahibi genellikle, falanca sınıfın falanca fraksiyonunun üyesi olarak değil, bireysel kapitalist A ya da vatandaş B formatı içerisinde konuşacaktır. Kolektiviteler adına konuşulmasına imkan tanınan kısıtlı durumlarda da karşımıza sınıf isimleri değil, kültürel grup aidiyetinin çıkması kuvvetle muhtemeldir. ... Öyleyse temsil –her durumda değil ama- genellikle ideolojiler üzerinden dolayımlanır. İlgili söylemin (ideolojinin) taşıyıcısının gerçekleştirdiği (temsili etme ya da edilme) eylemin(in) sınıfsal etkisini hesaplayabilmesi dahi gerekmez. ...”. ÖZDEMİR, (2014b), s. 56.

¹¹¹ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 87.

seçenlerin görüşlerini yansıtmakla görevli bulunmaktadır¹¹². Halihazırda ise yasama erki monarkın elindedir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin toplumlarda hâkim hale gelmesine bağlı olarak ortaya çıkan burjuva sınıfı, temsili meclislerin siyasal iktidara katılma taleplerini gündeme getirmiştir¹¹³. Fransa'da burjuva sınıfının güdümündeki Tiers Etat'ın devrimi gerçekleştirmesi yasama yetkisine katılım motivasyonu ile sağlanmıştır¹¹⁴. Bununla birlikte artık ekonomik üstünlüğü elinde bulunduran Fransız burjuvazisinin siyasal iktidarın ele geçirilmesi yolu ile önceden sahip olamadığı, ruhban ve soylu sınıfına ait ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasına yönelik bir emeli bulunmaktadır. Yasama yetkisiyle donatılmış meclisler içerisinde temsil imkânı bulan talepler ise devrim sonucunda emredici vekâlet anlayışının dönüşümünü gerektirmiştir. Yeni temsil anlayışı ulus kurgusu üzerine inşa edilmiştir. Fransız burjuvazisinin ulus adına ancak kendi hesabına siyasal iktidarın kullanımına hizmet eden bu anlayış hukuk öğretisinde temsili vekâlet anlayışı olarak adlandırılmaktadır¹¹⁵.

Temsili vekâlet anlayışında seçmenleri temsil eden, artık yasama yetkisi ile donatılmış temsili meclisin bütünüdür ve bu meclis seçimler sonrasında ortaya çıkmaktadır. Vekâlet iki hukuk süjesi arasında kurulacak bir ilişki olduğundan seçim sırasında mevcut olmayan bir süjeye yani meclise seçmenlerin vekâlet verdikleri düşünülemez. Bu durumda ise ancak bir yetki vermeden söz edilebilir ve seçilenlerin, seçmenlerin temsilcisi olmaları sonucu ortaya çıkar. Temsilciler ise vekiller gibi seçmenlere karşı hukuken sorumlu değildirler¹¹⁶.

¹¹² ARASLI, (1972), s. 11 vd.

¹¹³ SOYSAL, Mümtaz. (1997). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 13.

¹¹⁴ TANİLLİ, (1985), s. 264 vd.

¹¹⁵ İngiliz burjuvazisinin ise bu denli radikal bir geçişe ihtiyacı olmamıştır zira İngiliz merkezileşmesinde monarşi, burjuvazi sınıfı ile birlikte hareket edebilmiştir. TANİLLİ, (1985), s. 265.

¹¹⁶ ARASLI, (1972), s. 13 vd.

Hukuk öğretisinde temsili vekâlet anlayışında egemenlik yetkisinin kullanımı ve temsil edilmenin yöntemleri bakımından ayrılan iki görünümü bulunmaktadır. Ana akım öğretide ulusal egemenlik/millet egemenliği ve halk egemenliği olarak adlandırılan iki kuram da soyut bir ulus anlatısı içermektedir. Bununla birlikte ana akım öğretide temsil kurumunun ulusal egemenlik anlayışında bir zorunluluk olarak var olduğu kabul edilmektedir. Bunun sebebi olarak soyut bir varlık olan ulusun ancak gerçek kişiler olan temsilcileri vasıtasıyla egemenlik hakkını kullanabileceği gösterilmektedir. Ana akım yazarların çoğuna göre halk egemenliğinde ise egemenlik ulusun kurucu bileşeni olan somut yurttaşlar topluluğuna yani halka aittir. Dolayısıyla halk bu egemenlik hakkını bizzat kullanmalıdır. Günümüz toplumlarında (nüfus çokluğu, mekânsal imkansızlıklar gibi) çeşitli sebeplerle hakkın bizzat kullanımının zor olduğu öne sürülerek, halkın bu egemenlik hakkını yine temsilcileri vasıtasıyla kullandığı görüldüğü belirtilir. Bu yaklaşıma göre halk egemenliğinde temsil bir zorunluluk değildir ancak koşullar gerektirdiği için temsil mekanizmasından yararlanılmaktadır. Modern egemenlik teorileri arasındaki ayrımın dayandırıldığı bir başka nokta ise ulusal egemenlik teorisine göre seçilen temsilcilerin, bütün ulusun temsilcileri olmaları hasebiyle, hukuken, kendilerini seçenlerden bağımsız kabul edilmeleridir. Bu durumda tüm ulusu temsilen seçilenler, seçmenlerden talimat alamayacak ve seçmenlerin temsilcileri azil yetkisi olmayacaktır. Ana akım öğretide bu kuramın karşısına ise halkın, temsilcilerin tasarruflarına müdahale hakları bulunduğu iddia edilen halk egemenliği teorisi konulmaktadır. Halk egemenliği teorisinde halkın yarı-doğrudan demokrasi araçlarını da kullanarak temsilcilere müdahale edebileceği, gerektiğinde temsilcileri azledebileceği kabul edilmektedir. Bu görüş doğrultusunda hakkın asıl sahibi kabul edilen halkın, temsilcilere müdahale hakkına her zaman sahip oluşunun halk egemenliği teorisini, ulus egemenliği teorisi karşısında daha demokratik kıldığı savunulmaktadır¹¹⁷.

Çalışmada 18. yüzyılın sonlarına doğru klasik egemenlik anlayışının yerini alan modern egemenlik anlayışının, demokratik seçim yöntemlerinin kullanılması yoluyla devlet

¹¹⁷ Bkz. ARASLI, (1972), s. 14 vd; TANİLLİ, (1985), s. 266.

iktidarının kullanımı anlamına geldiği kabul edilmektedir. Modern egemenlik teorilerinin ortaya çıkışı egemenliğin kaynağının beşerileşmesi sonucudur. Dolayısıyla temelde bu iki teori egemenliğin kaynağının beşerileşmesi bakımından aynıdır. Ana akım öğretide ortaya konan farklar ise iki teori arasındaki yöntemsel ayrılıklardan öteye gitmemektedir¹¹⁸.

1.3. CUMHURİYET VE ANAYASA: LİBERAL YAKLAŞIMLAR

Ana akım Türk Anayasa Hukuku öğretisi cumhuriyet kavramına dair bazı muğlaklıklar barındırmaktadır. Muğlaklık kendisini öncelikle cumhuriyetin sınıflandırılması sorununda görünür kılmaktadır. Bir görüşe göre cumhuriyet bir “devlet biçimi”¹¹⁹ iken bir diğer görüşe göre bir “hükümet biçimidir”¹²⁰. Bunun yanında cumhuriyetten bahsedilirken bir eserde “cumhuriyet rejimi”¹²¹ ifadesi tercih edilmişken bir başka eserde “cumhuriyetçi yönetsel yapı” tamlaması kullanılmıştır¹²². Cumhuriyeti dar anlamıyla devlet başkanının irsiyet usulü dışında yöntemlerle göreve geldiği devlet biçimi olarak¹²³ tanımlayanların yanında, geniş anlamıyla demokrasi ile özdeş sayan bir görüş de bulunmaktadır¹²⁴. Cumhuriyeti devlet biçimi olarak kategorize edenlerin büyük çoğunluğu cumhuriyeti monarşinin zıddı olarak konumlandırmayı tercih etmektedirler¹²⁵. Cumhuriyet bir hükümet biçimi olarak belirlendiğinde ise yasama, yürütme ve yargı

¹¹⁸ Egemenliğin kaynağı ve egemenliğin kullanımı ile ilgili öğretiler, “yönetenlerin seçimi” sorunsalı ile bağdaştırılmaktadır. “Yönetenlerin seçimi” yöntemleri otokratik ve demokratik seçim yöntemleri olarak ikiye ayrılır. Günümüzde otokratik yönetimler dahi meşruluk zemini kurabilmek için demokratik seçim yöntemlerini kullanır hale gelmişlerdir. Bkz. GÜLSOY, Tevfik. (2006). "Milletin Temsili." *Kamu Hukuku Arşivi – KhukA*, Cilt 9, Sayı 2, ss. 71-86.

¹¹⁹ Devlet şekilleri ayrımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. GÖZLER, Kemal. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I*. Güncellenmiş 2. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 515 vd; TANİLLİ, (1985), s. 9 vd.; ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 39 vd.

¹²⁰ TEZİÇ, (2016), s. 171 vd.

¹²¹ FABRE, Michel-Henry. (1968). “Cumhuriyet” Nedir?”. (Çeviren: ESEN, Bülent Nuri). *AÜHFD*, ss. 79-83.

¹²² OKUTAN, (2006), s. 11.

¹²³ GÖZLER, (1998), s. 29; GÖZLER, (2020), s. 533.

¹²⁴ YAYLA, Atilla. (2017). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Ankara: Adres Yayınları, s. 64.

¹²⁵ GÖZLER, (1998), s. 33; GÖZLER, (2020), s. 533. Alternatif görüş için bkz. ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 58.

erklere arasındaki ilişkiler gündeme gelmektedir¹²⁶. Anayasa Mahkemesinin 1970 tarihli kararında ise 61 Anayasasında geçen cumhuriyet sözcüğünün bir devlet sistemi olan cumhuriyet rejimini işaret ettiğine vurgu yapılmıştır¹²⁷.

Cumhuriyet kavramına ilişkin bu muğlaklık kavramın ortaya çıktığı tarihsel bağlamın tespiti ile giderilebilir. Dolayısıyla bir sonraki alt başlığımız Fransız ve Amerikan devrimleri ile biçimsel olarak yaygınlaşan cumhuriyeti ortaya çıkaran tarihsel koşullara değinecek ve cumhuriyet kavramına liberal yaklaşımları ele alacaktır. Bu devrimlerin hukuki sonuçları olan modern anayasa bir sonraki başlıkta incelenecektir. Modern anayasanın içermesi gereken ilkeler ve anayasacılığın liberal yorumları üzerinde durulacaktır.

1.3.1. Fransız ve Amerikan Devrimleri Etkisinde Cumhuriyet Tartışmaları

Fransa Krallığı 1788 yılında karşı karşıya kaldığı mali krizi aşabilmek adına, o güne dek bazı vergilerden muaf tutulmuş olan soylu ve ruhban sınıfı vergiye bağlamayı gündemine almıştı. Ancak bunun yapılabilmesi için 1614'ten beri toplantıya çağırılmamış olan Etats Generaux'un Kral 16. Louis tarafından toplantıya çağırılması gerekmişti. Din adamlarının 291, soyluların 270 ve 'tiers-etat'ın 578 temsilci ile katıldığı toplantı, büyük çoğunluğu burjuva sınıfının oluşturduğu 'tiers-etat'ın ulusun ta kendisi olduğunu iddia ederek feodal ayrıcalıkların kaldırılması talebi ile 5 Mayıs 1789'da Versailles Sarayı'nda açılışını yaptı¹²⁸. Temsilcilerin Etats Generaux'ya devrim yapma niyetiyle gelmediklerini belirten Ağaoğulları, egemenlik kuramını devletin bütünlüğünü korumak adına eski düzenden devraldıklarını, ancak bu hakkın kullanımını "türdeş bir bütün olduğu varsayılan" ulusa verdiklerini tespit etmektedir. Böylece ulus, kralın yerini almakta ve

¹²⁶ TEZİÇ, (2016), s. 125.

¹²⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 16/6/1970 tarihli E. 1970/1, K. 1970/31 numaralı kararı için bkz. *AMKD*, Sayı: 8, s. 323.

¹²⁸ SELÇUK, (1987), s. 77 vd; AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. (2020). *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794 Özgürlüğün İcadı Cilt 1*. Ankara: Dipnot Yayınları, s. 38 vd.

ulus kavramına yüklenen bütünlükle devletin egemenlikte birliği sağlanmaktadır¹²⁹. Yine Selçuk'un da işaret ettiği üzere temsilcilerden oluşan meclisler, burjuva sınıfının doğuşuyla eş zamanlı olarak ilerlemekte¹³⁰ ve dönüşmektedir. Fransız Devriminin gerçekleşmesi de o dönemde egemen güçler arasında yaşanan sınıf çatışmalarının bir sonucudur. Siyasal iktidarın yeni temeller üzerinde şekillenmesine olanak sağlayan bu devrim, iktidarın kaynağının ve kullanım yöntemlerinin değişmesi sayesinde devletin devamlılığının sağlanmasına odaklanmıştır¹³¹.

Fransız Devrimini gerçekleştiren burjuva sınıfının asıl hedefi bir cumhuriyet kurmak değilse de hukuki ve siyasal ilke ve kurumlarla biçimlenecek yeni bir devlet düzenine ihtiyaç duyulduğu aşikardır¹³². Devrim dönemi Fransız düşünürlerinin çoğunluğu cumhuriyetin Fransa büyüklüğündeki bir devlet için uygun olmadığını düşünmektedirler. Cumhuriyet karşıtları cumhuriyetin; Atina, Sparta ya da Roma gibi antik çağların küçük kent devletlerinde görülmüş ve başarıyla uygulanmış bir sistem oluşuna vurgu yapmaktadır¹³³. Bununla birlikte söz konusu devletlerin Fransa ile kıyaslandığında çok küçük toprak parçaları üzerinde kurulmuş olması, köleliğin bu devlet düzenlerinin bir parçası olması ve dolayısıyla insan haklarını barındırmayan sistemleri ile bir şekilde despotizme yol açmış olmaları Fransız devriminin simgesi olan “özgürlük, eşitlik, kardeşlik¹³⁴” anlayışı ile bağdaşmayacaktır. Lakin aynı dönemlerde bağımsızlık savaşı sonrası kurulan Amerika Birleşik Devletleri'nde cumhuriyet biçiminin tercih edilmesi bu görüşlerin aksine bir kanıt olarak sunulmaktadır¹³⁵. ABD örneğine karşı ise Fransa'da yüzyıllardır süregelen üniter devlet yapısı ile ABD'nin federal örgütlenmesinin uyumsuzluğu öne sürülmüştür. Bu karşı tezlere rağmen ABD'nin cumhuriyet tercihi

¹²⁹ AĞAOĞULLARI, (2020), s. 49.

¹³⁰ SELÇUK, (1987), s. 84.

¹³¹ AĞAOĞULLARI, (2020), s. 49.

¹³² ŞAHİN, Ozan Giray. (2023). “*Cumhuriyetin Melekleri: Fransız Devriminde Halk Egemenliği ve Devrimci Diktatörlük*”. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 72.

¹³³ AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. (2003). "Fransız Devrimi'nin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Sayı: 58, Cilt: 3, ss. 1-34, s. 11.

¹³⁴ Liberté, égalité, fraternité

¹³⁵ PAINE, Thomas. (1998). *İnsan Hakları*. (Çeviren: DOSTEL, Mehmet Osman). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 851, s. 222.

Fransız cumhuriyetçileri bakımından önemli bir model oluşturmuştur. Fransa'nın erken cumhuriyetçilerinden tabir edebileceğimiz Brissot, Amerikan cumhuriyet sisteminden "insan aklının bugüne dek yarattığı en güzel siyasal yönetim abidesi" olarak bahsetmekle birlikte bu sistemin dönemin Fransa'sına uygun olmadığını da sıklıkla vurgulamakta ve cumhuriyeti Fransa için belirsiz bir gelecek ideali olarak ortaya koymaktadır¹³⁶.

Thomas Paine, Fransa'da cumhuriyetin ilan edilmesinin en başta gelen savunucularındandır. Amerikan devrimi üzerinden yaptığı örneklemeler ile temsili rejime dayanan Amerikan yönetiminin gerek nitelikleri gerekse uygulaması bakımından tek gerçek cumhuriyet olduğunu vurgular¹³⁷. Cumhuriyeti, monarşiyi yani irsiyeti tamamen dışlayan, milletin kamu işlerine yönelen bir temsili rejim olarak değerlendiren Paine, temsili rejimin de irsi usulün ve basit demokrasinin¹³⁸ kusurlarını ortadan kaldırdığını savlar¹³⁹. Paine'e göre Amerikan Devrimi, sonunda bütün dünyada monarşilerin yok olacağı ve cumhuriyetlerin kurulacağı sürecin başlangıcıdır. Bu sebeple Fransa, devrim esnasında egemenliği ulusa devretmekle cumhuriyete doğru bir adım atmıştır¹⁴⁰.

Cumhuriyetçiliğe karşı çıkan sol gurubun ise daha çok, bir çok karşıt düşüncenin temsil imkanı bulduğu cumhuriyet rejimi içerisinde, iktidarı ele geçirecek gruptan kişisel iktidarını kuvvetlendirmek isteyen bir despotun çıkabileceği tezi etrafında birleştiği görülmektedir. Buna göre cumhuriyetin diktatörlüğe dönüşmesi tehlikesi monarşi karşısında tercih edilebilecek bir durum değildir. Ancak gerçekte devrimi gerçekleştiren burjuvazi antik kent örneklerinde görüldüğü üzere herkesin yönetime eşit katılımının yaratacağı bir kaos ortamını istememektedir. Ulusal pazar ekonomisi dengeli ve öngörülebilir düzen gerektirmektedir ve Devrimci Fransız burjuvazisi, anayasa ile

¹³⁶ AĞAOĞULLARI, (2003), s. 10 vd.

¹³⁷ PAINE, (1998), s. 208.

¹³⁸ Paine, basit demokrasiyi "toplumun kendini araya hiçbir aracı girmeden, doğrudan doğruya idare etmesi" olarak tanımlamaktadır. PAINE, (1998), s. 221.

¹³⁹ PAINE, (1998), s. 221.

¹⁴⁰ AĞAOĞULLARI, (2003), s. 19 vd.

sınırlanmış Krallığın dinginliğinde, istedikleri pazar ekonomisine rahatlıkla erişebilmek ve soylu sınıfı kendilerine engel olmaktan çıkarabilmek amacındadır¹⁴¹.

Halk arasında yayılan cumhuriyetçilik dalgasına karşı koymanın faydasızlığını anlayan devrimci Fransız burjuvaları son kertede cumhuriyete olabildiğince sınırlı bir anlam atfederek kendilerini koruma altına alabilecekleri bir şekilde cumhuriyeti kabul etmek istemişlerdir. Bu bağlamda Fransız Devrimi sonrasında gerçekleşen cumhuriyet tartışmaları örtülü yahut açık menfaatlerin yönelimleri doğrultusunda cumhuriyetin bazı yönleri ön plana çıkarılarak yapılagelmiştir. Fransa’da ve tüm dünyada bu tarihten sonra yaşanan siyasal iktidar mücadelelerini, bir bakıma, cumhuriyetin farklı anlamlandırılma çabası olarak okunmaktadır¹⁴².

Fransız devriminin ilk yılları Amerikan Devriminin etkisi ile, monarşi ve devrim ilkelerini bağdaştırmak üzere, yürütmenin gücünün sınırlanacağı bir anayasa yapımı ile ilgili tartışmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tartışmaların öne çıkan başlıkları ise ulusal egemenlik ve erkler ayrılığı ilkeleri olmuştur. Erkler ayrılığının bu denli önemsenmesinin sebebi Fransa’da öncelikle monarşinin korunmak istenmesi sebebiyle yasama ve yürütme organı, yani meclis ve kral arasında çıkacak güç savaşlarını önlemek, Kralın ulus egemenliğinin temsilcisi olan meclis karşısında ciddi yetkiler kullanabilmesinin önüne geçmektir. Özellikle krala veto yetkisinin tanınması hususunda erkler ayrılığı ilkesinin keskin bir şekilde uygulanması gerektiğini savunan Sieyes ve Robespierre’nin düşünceleri burada karşımıza çıkmaktadır. Fransız devrimcilerinin monarşiyi korumak istemelerine karşı Kral bu durumu tersine çevirmek adına Paris’ten kaçarak devrimcilere karşı Avusturya ile işbirliği yapmak istemiştir. Bunun üzerine Varennes’te kaçan Kralın yakalanması sonucu Fransa’da Cumhuriyet’in ilanı kaçınılmaz olmuştur¹⁴³.

Amerikan Devriminin de Fransız Devrimi gibi ekonomik temelli bir devrim olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. İngiltere’nin diğer sömürgeleri ve rakip sömürgeci devletlerle

¹⁴¹ AĞAOĞULLARI, (2003), s. 22 vd.

¹⁴² AĞAOĞULLARI, (2003), s. 32.

¹⁴³ AĞAOĞULLARI, (2003), s. 15 vd.

ticaret yapma ayrıcalığı ile donatılmış kuzey kolonilerinin oluşturduğu Amerikan kolonyal sistemi, İngiltere’de doğan kapitalizme dayalı gelişme uygulamalarının ilk denendiği yerdir. Bu sebeple üretime dayalı kapitalist emperyalist uygulamaların yaşama geçirilmesi için uygun bir coğrafyadır. Bu durum ABD’de ekonomik bütünsellik temelli olarak İngiltere’ye benzer bir merkezileşme ve egemenlik anlayışı gelişimini açıklamaktadır ancak kolonyal sistemin geride bırakılıp bir ulus-devletin vücuda getirilebilmesi bağımsızlık savaşı sonucunda olmuştur¹⁴⁴. Akbulut’a göre ABD’nin merkezileşme süreci iki farklı yorum üzerinden açıklanmaktadır. Bunlardan ilki anayasal güçler ayrılığına dayanarak yapılan ABD’nin güç yoğunlaşmasının olmadığı sivil bir devlet yapısı olduğu yorumudur. İkincisi ise, Roma esinli bir popüler egemenliğin öne çıktığı aşırı merkezileşmiş bir yapı olduğudur. Yazar, ABD merkezileşmesinin özünü ise sermayenin iktidarına tabii ancak biçimsel olarak yığınların egemen olduğu bir yapı olarak kabul etmektedir¹⁴⁵.

Fransız ve Amerikan devrimlerinin ayrıldığı noktaya gelince, Amerikan bağımsızlık savaşının feodal düzenin hakim olduğu bir parçalanmışlıkla başa çıkmak üzere verilmediğini görüyoruz. Fransa’da olduğu gibi Kraliyetin bir anlamda burjuvazinin emellerini gerçekleştirmek üzere araçsallaştırıldığı bir tablo gerçekleştirilmeye çalışılmamıştır. Dolayısıyla Amerika’da klasik emperyalizmin kendine has düzeninin meşrulaştırılması adına bir anayasal düzen oluşturulması ve bu düzene hakim olan ilkelerin belirlenmesi bir aristokrat sınıfın direnişi ile karşılaşmamıştır. Bağımsızlık savaşı süreci Fransız ılımlı burjuva devrimcilerine de örnek olmuştur ve bu iki devrim sonrasında dünyaya, kapitalizmin genişlemesine hizmet edecek hukuki birtakım mekanizmalar servis edilmiştir.

Batıda ulus-devlet ölçeğinde *“mutlakiyetçi hükümdarlara karşı başkaldıranlar, yalnız yasaların yapılmasına katılacak gerçekten yetkili bir parlamentonun toplanmasını, tam bağımsızlığa kavuşturulmuş yargıçlar eliyle adalet dağıtacak mahkemelerin kurulmasını*

¹⁴⁴ AKBULUT, (2007), s. 314 vd.

¹⁴⁵ AKBULUT, (2007), s. 316.

ve vatandaşlara tanınan özgürlüklerin genişletilmesini istemekle kalmıyor bütün bunların bir de “anayasa” adını taşıyan bir belgede gösterilmesini zorunlu¹⁴⁶” kılmaktaydı. Fransız ve Amerikan devrimleri sürecinin sonunda cumhuriyet biçimini alan devletlerin bu durumu yazılı anayasalar ile ilan etmesinin gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Bir sonraki başlığımız ana akım öğretinin anayasa kavramına ve anayasacılığa bakış açısını ele almaktadır.

1.3.2. Modern Anayasaya Liberal Yaklaşımlar: Anayasacılık Fikrinin Teorisi

Ana akım öğretisi anayasa kavramını hukuki yahut siyasal yaklaşımlarda farklı ifadelerle tanımlanmaktadır. Hukuki yaklaşımla anayasa, bir hukuk sisteminde yer alan tüm ikincil normların kendisinden kaynaklandığı, bir ülkedeki en üstün temel norm¹⁴⁷ olarak ifade edilir. Siyasal yaklaşımda ise anayasa siyasal manifesto, siyasal teşkilat şeması ve siyasal iktidar haritası gibi ifadelerle tanımlanmaktadır. Hukuki yaklaşımla anayasa, anayasanın şekli anlamını karşılamaktayken, siyasal yaklaşımla anayasa anayasanın maddi anlamını içermektedir. Öğretide iki yaklaşımın da modern anayasaların büyük çoğunluğunda şu üç işlevin düzenlenme alanı bulunduğu kabul edilmektedir: bir ulusun siyasal deneyimleri ile amaçlarını yansıtmaya, bir devletin siyasal teşkilatlanma şemasını ortaya koymaya ve hiyerarşik olarak kendinden alt seviyedeki kuralları geçerli kılma¹⁴⁸. Bu bakımdan anayasal metinlerin büyük çoğunluğunda açıkça ifade edildiği veya yalnızca zımni olarak uygulandığı hallerde dahi modern anayasaların kuvvetler ayrılığı, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi çok yaygın bazı hukuki özellikleri ön plana çıkmaktadır¹⁴⁹.

Grimm, modern anayasa kavramının beş temel özelliğinin altını çiziyor:

¹⁴⁶ SOYSAL, (1997), s. 12.

¹⁴⁷ Hans Kelsen'in anayasanın bir ülkedeki en üstün norm olduğuna ilişkin anayasa tanımı ulusal hukuk düzenleri için öngördüğü bir tanımdır. Dolayısıyla anayasalarla ilgili tanım denemelerinin hepsinin özünde bir ulus-devlet için geçerlilik taşıdığı kabul edilir. Aktaran GÖNENÇ, (2002), s. 9.

¹⁴⁸ GÖNENÇ, (2002), s. 8.

¹⁴⁹ ATILGAN, (2018), s. 123.

“ (1) Modern anlamda anayasa, felsefi bir yapı değil, bir dizi yasal normdur.

(2) Bu normların amacı, önceden var olan bir kamu gücünün modifiye edilmesinin aksine, kamu gücünün kurulmasını ve kullanılmasını düzenlemektir.

(3) Bu düzenleme, kamu gücünün anayasa öncesi veya dışı hiçbir taşıyıcısının olmamasını ve kamu gücünün kullanımında anayasa öncesi veya anayasa dışı hiçbir aracın tanınmaması anlamında tamamlayıcı ve kapsayıcıdır.

(4) Anayasa hukuku daha üstün hukuktur. Hükümetin yaptığı diğer tüm yasalardan ve idari işlemlerden önceliklidir. Anayasaya aykırı fiiller hukuken geçerlilik iddiasında bulunamaz.

(5) Anayasa hukuku, kaynağını tek meşru iktidar olan halkta bulmaktadır. Kurucu iktidar ve kurulmuş iktidar arasındaki ayrım anayasa için esastır.”¹⁵⁰

Modern devletlerin ulusal deneyimleri kendi ulusal anayasaların karakterlerinin ortaya konması bakımından temel referans noktalarıdır. Dolayısıyla her toplumda geçerli anayasanın ilgili toplumda ortaya çıkan özgün anayasacılık gelenekleri ve yorumlayıcı yöntemlere bağlı olarak farklılaştığı bilinmektedir. İngiltere'nin Magna Carta'sının sınırlı hükümet fikrini doğurması, temel hak ve özgürlüklerin evrensel insan hakları sözleşmelerine sahip ABD ve Fransız anayasaları ile şekillenmesi, Alman Anayasasının refah devleti ilkesini geliştirmesi gibi örnekler bu iddiayı desteklemektedirler¹⁵¹. Bu gelişmeler üretim ilişkilerinin değişiminden bağımsız düşünülemez.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kolektif emperyalizm¹⁵² koşullarının Amerikan hegemonyası altındaki anayasacılık eğilimleri ile birlikte ulusal rejimlere dayatıldığı

¹⁵⁰ GRIMM, Dieter. (2016). *Constitutionalism Past, Present, and Future*. United Kingdom: Oxford University Press. Aktaran ATILGAN, (2018), s. 126.

¹⁵¹ ATILGAN, (2018), s. 121 vd.

¹⁵² “Kolektif emperyalizm, emperyalizmin güncel formudur. Kavram, günümüzde klasik emperyalizm kuramları tarafından düşüncedeki somuta taşınamayacak kadar dönüşmüş olan emperyalist etkinliği yeniden anlamlandırmak ve onun güncel ifadelerini tanımlayıp açıklayabilmek amacıyla önerilmiştir.” Ayrıntılı okuma için ÖZDEMİR, (2014b), s. 29 vd.

görülmektedir. 1945 sonrası yeniden keşfedilen ilkeler, ortaya çıktığı dönemin anayasa anlayışını aşmaya çalışmakta ve uluslararası bir anayasacılığın mümkün olması için gerekenleri ortaya koymaktadır¹⁵³. Bu yaklaşım özetle, bir anayasanın, seçilmiş ve sınırlı bir muhatap grubu, yani bir yurttaş topluluğu veya bir örgütün üyeleri için resmi geçerliliği olduğu kabul edilen temel ilkeleri, normları ve uygulamaları belirleyen ve ilan eden resmi bir metinden (yani modern anlamda anayasadan) daha fazlası olduğunu söyler¹⁵⁴. Bu düşünüşün savunucuları anayasallaşma süreçlerinde batı demokrasisinin kendi doğal kaynaklarını yarattığını iddia etmektedir. Gelişme süreci halen devam eden anayasacılığın, çağın çeşitli olguları aracılığıyla kendisini yaratıyor olduğu ve bu sebeple modern anayasacılık düşünürlerine referansla bu olguları açıklamanın mümkün olmadığı savunulmaktadır¹⁵⁵. Söz konusu yorum dönemin uluslararasılaşma eğilimleri ile uyumludur. Bu bağlamda modern anayasacılık fikri, ulus-devlet örgütlenmelerini kendi dinamiklerine uygun hale getirmeye çalışan kolektif emperyalizm süreci sonrası anayasacılık ulus-devlet örgütlenmelerini çözmeye ve esnetmeye, devletler arasındaki sınırları kaldırarak sermaye hareketliliğini arttırmaya yönelik hamleler içermektedir. Anayasacılığın dönemsel ve dinamik anlamda farklılıklarını bu şekilde ortaya koyduğumuz zaman aslında 1945 öncesi ve sonrası dönemlerde anayasacılık gelişmelerinde yaşanan farklılığa da işaret etmekteyiz. Zira bu tez Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu modern anayasacılık gelişmeleri bağlamında ve kendi özgün koşullarını da özümseyerek değerlendirmektedir. Dolayısıyla 1921 ve 1924 anayasaları ele alınırken ulusal deneyimler referans alınmaktadır ve günümüz kavramları ile dönemi algılamanın mümkün olmadığı bilinci ile hareket edilmektedir.

¹⁵³ TUSHNET, Mark V. (1999). *Taking the Constitution Away from the Courts*, USA: Princeton University Press, s. 186 vd.

¹⁵⁴ HANSEN-MAGNUSSON ve WIENER, (2010), s. 25.

¹⁵⁵ ATILGAN, (2018), s. 122.

1.3.3. Anayasacılık ve Demokrasi Arasındaki Gerilim: Kurucu İktidar Dikotomisi

Modern anayasacılık, temelinde yatan siyasal olguların doğasından kaynaklanan liberal (hukuki) anayasacılık ve cumhuriyetçi (siyasal) anayasacılık olmak üzere iki farklı yorum üzerinden şekillenmektedir. Locke'un düşüncelerinden yola çıkılarak şekillenen liberal yaklaşım, 19. yüzyıldan itibaren egemen bakış açısı olmuş ve hukuksal ve hak temelli bir temelde aşına olduğumuz anayasal devletleri inşa etmiştir. Bu devletlerin özelliği kendi iç politik uzamlarında hukukun üstünlüğü prensibine dayalı olarak iktidarı kullanırken emperyalist dış uzamlarında hukuk ya da ahlakla bağlı olmaksızın sınırsız şiddet tatbik etmeleridir¹⁵⁶. Cumhuriyetçi yaklaşım ise Rousseau'nun genel irade kavramı¹⁵⁷ üzerine şekillenen düşünceyi öncelemektedir¹⁵⁸. Özünde temel haklar odaklı anayasaların varlığına dayanan bu iki yaklaşım arasındaki fark ise hakların korunmasına ve siyasal kararların alınmasına ilişkin yöntem seçiminde kendini göstermektedir. Bu durum ana akım hukuk öğretisinde anayasacılık ve demokrasi kavramlaştırmalarında bir gerilim olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu gerilim modern anayasacılığın bir yandan siyasal iktidarın yönetimde kullanacağı yetkileri halk adına belirlemek ve sınırlamak için çalışırken, diğer yandan ise halk yığınlarının çoğunluk prensibince karar almasının önüne geçme dürtüsüyle hareket ettiği

¹⁵⁶ ÖZDEMİR, (2011), s. 298 vd.

¹⁵⁷ "Rousseau toplumsal ilişkilerin merkezine yerleştirilen insanı toplumsallığı içinde kavramaktadır. Bireyler için özgürlük istemektense kolektif bir bütünlük olan halkın çıkarlarını savunmakta ve yahut ayrıcalıklı sınıfların krallığa ve mutlak monarşiye karşı öne sürdükleri sınıf menfaatlerini temsil eden Montesquieu gibi bir çoğul-demokratik monarşinin genel çerçevesini çizmekle yahut İngiliz ve Amerikan burjuva demokratik devrimlerinin ilkelerini benimseyen Voltaire gibi sadece pre-kapitalist kurumları hedefe koymakla ve Anglo/Saxon burjuva demokratik devrimlerinde görüldüğü üzere büyük toprak sahibi soyluların burjuvalaştığı ve krallığın burjuva üretim ilişkilerine uyum sağladığı, burjuva sınıf egemenliğinin bir sınıf uzlaşısı içinde kurumsallaştığı bir meşruti monarşiyi aramakla yetinmemektedir. Rousseau, toplumun akla uygun olarak yeniden kurulmasını talep ederken tüm yurttaşlar için eşitlik gibi talepleri öne sürerek siyasal egemenliğin bir bütün olarak halka ait olduğunu savunmaktadır." Ayrıntılı okuma için bkz. ŞAHİN, (2023), s. 53 vd.

¹⁵⁸ ATILGAN, (2018), s. 124.

fikrinden yola çıkılarak ortaya konmaktadır. Bir yaklaşıma göre demokrasi¹⁵⁹ nefreti¹⁶⁰ ya da demokrasi huzursuzluğu modern anayasacılık anlayışının “kirli küçük sırrıdır¹⁶¹”. Bu düşünce çizgisinde “halkın iktidarı” demek olan demokrasi modern anlamıyla burjuva sınıfının, döneminin egemen sınıfı olan aristokratlar yanında yönetime katılabilmesinin yani temsili meclislerin yolunu açmıştır. Batı demokrasisi yahut Burjuva demokrasisi şeklinde de adlandırılan modern demokrasinin bu bakımdan burjuva sınıfının değerlerini yansıttığı düşünülmektedir. Modern demokrasi temsili bir meclisin varlığını ve bunun yurttaşların seçimiyle oluşmasını içeren bir kavramdır. Görünürde anayasacılık ile ters düşmemesi beklenen bu kavrama ilişkin siyasal hayata katılım tartışmaları kavramlar arasında bir gerilim oluşturmaktadır. Anayasacılığın, çoğunluğun yönetimi olarak algıladığı demokrasi üzerinde kısıtlamalar tanımlama ve siyasal ilerlemenin halk namına yargıçlar tarafından üretilmesi çabası gerilimin kaynağı olarak gösterilmektedir. Bir toplumdaki kurumsal yeniden yapılanmanın gündelik siyasete değil, nadir ve bir şekilde büyümlü ulusal yeniden kuruluşlarına terk edilmesi yahut bir müzakereci demokrasi idealine ulaşma çabası yine aynı sebeplerdir¹⁶². Bu tutum günümüzde anayasal siyaset ile gündelik siyaset arasında bir ayırım yapılması ve bu ayırım üzerinden bazı konuların daha

¹⁵⁹ Demokrasi antik dönemin temel kavramlarından biri olmasına rağmen Burjuva sınıfının doğuşu ile birlikte modern anlamını kazanmıştır. TANİLLİ, (1985), s. 29 vd. Paine, basit demokrasiyi “toplumun kendini araya hiçbir aracı girmeden, doğrudan doğruya idare etmesi” olarak tanımlamaktadır. PAINE, (1998), s. 221. Burgess devlet şekillerini monarşi, aristokrasi ve demokrasi olarak sınıflandırmakta ve modern devleti ulus egemenliğine dayalı demokrasiler olarak kabul etmektedir. BURGESS, (1893), s. 70 vd. Bu tanımlamalardan ve sınıflandırmalardan hareketle modern demokrasi temsili bir meclisin varlığını ve bunun halkın seçimiyle oluşmasını içermektedir. Anayasacılık ve demokrasi arasındaki çıkmazın çözülmesi ise ancak halk egemenliği uyarınca oluşmuş temsili demokratik meclislerin anayasa yapması ile mümkündür. ÖZBUDUN, (2015), s. 25.

¹⁶⁰ Ranciere, demokrasi sözcüğünün antik Yunan’da çokluğun korkutucu yönetimine ithafen ve her türlü meşru düzenin çoğunluk tarafından mahvedileceğine inanan kişilerin kullandığı bir hakaret kalıbı olduğunu vurgular. Bununla birlikte modern demokrasi tarihsel gelişim sürecinde iki eleştiri ile daha karşılaşır. Aristokrat yasakoyucuların demokrasiyi kaçınılmaz bir olgu olarak kabul edip onunla uzlaşmaya gitmesinin bir sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri anayasasının kaleme alınışı bunların ilkidir. En iyilerin yönetimi ve mülk sahipliğinin korunması çabaları sonucu güçler ayrılığı ve fren-denge mekanizmalarının kuruluşu demokrasiden alınacak en iyi sonucu elde etmek içindir. Marx ise cumhuriyetçi anayasaların temelinde mülk sahiplerinin egemenliğinin yattığını ve biçimsel demokrasi kurum ve kurallarının burjuva iktidarının kullandığı araçlar olduğunu öne sürerek ikinci eleştiriye getirmiştir. RANCIERE, Jaques. (2014). *Demokrasi Nefreti*. (Çeviren: ÖZMAKAS, Utku). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 8 vd.

¹⁶¹ Roberto Unger’den aktaran BELLAMY, Richard. (2007). *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. UK: Cambridge University Press, s. 1 vd.

¹⁶² BELLAMY, (2007), s. 2.

önemli görülerek değerlendirilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda ise tiranlığa, zorbalığa yahut keyfi yönetime karşı modern güvence olarak görülen anayasacılığın demokratik kurucu iktidara¹⁶³ ilişkin bir çelişki barındırdığı iddia edilmektedir.

Anayasa Hukuku öğretisinde bir devletin temel siyasal yapısını kurma veya değiştirme faaliyetleri için kullanılan kurucu iktidar kavramı liberal anlatı içerisinde anayasanın da kaynağıdır. Buna göre anayasal düzene temel karakteristik özelliklerini veren ve kurulmuş iktidar aracılığıyla bu düzenin sürdürülmesini sağlayan kurucu iktidar, meşruiyetinin kaynağını ulus olarak gösterir ve anayasa da ulus iradesini yansıtan metindir. Kurulmuş iktidar, kurucu iktidarın koyduğu hukuki sınırlar içerisinde kurucu iradeye uygun olarak devlet yetkilerini kullanma iktidarındır. Bu çerçevede, kurucu iktidar ve kurulmuş iktidar, anayasal düzenin uygulanmasında ve sürdürülmesinde birbirini tamamlama işlevi gören iki farklı olgudur. Teorik olarak bu iki kavram arasında ayırım yapılması mümkünse de, uygulamada anayasanın işlevi bakımından bu ayırımın yapılabilmesi oldukça zordur. Hukuk öğretisinde ikincisi ilkinin tabii görülse de, kurucu iktidar ve kurulmuş iktidarın anayasaların yapımında yahut değiştirilmesinde derin bir etkileşime giriyor oluşu, bu ayırımı güçleştirmektedir¹⁶⁴.

Liberal yaklaşımda demokratik kurucu iktidar fikrinin iki nedenden ötürü döngüsel veya kendi içerisinde çelişkili olduğu öne sürülmektedir. Bunlardan ilki (neredeyse tüm) fiili başlangıçların dayatmacı şiddetle bağlantılı olduğu ve hiçbir normatif gerekçeye sahip

¹⁶³ Ayrıntılı okuma için bkz. ÖZBUDUN, (2015), s. 29 vd. Kurucu iktidarın iki görünümü bulunmaktadır: Asli kurucu iktidar ve tali (türev, türevsel) kurucu iktidar. Bkz. ÖZBUDUN, (2017), s. 167 vd. Buna göre bir anayasayı tümüyle yeniden yapma yahut yenisiyle değiştirme faaliyeti asli kurucu iktidar faaliyeti iken mevcut anayasada öngörülen usullere uyularak gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri tali kurucu iktidar faaliyeti olarak anılmaktadır. Bkz. TEZİÇ, (2016), s. 178 vd; ÖZBUDUN, (2017), s. 168. Asli kurucu iktidarın çeşitli yetkiler vererek kurduğu anayasal organlar ise kurulu iktidar organları olarak adlandırılır. Kurulmuş iktidarın devletin çeşitli yetkilerini kullanma iktidarı olduğuna dair ayrıca bkz. AYDIN, Öykü Didem. (2011) *"Biz, Halk: "Egemenliğin Sahibi" Halkın-Kurucu-Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı: Abd ve Latin Amerika'nın Genel Çizgilerinden Türkiye İçin Bir Modele Doğru*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 315. Asli kurucu iktidarın belirlenmesi meselesi ise başka bir tartışma konusudur.

¹⁶⁴ Kurulmuş iktidar, normativist anlamda siyasal iktidarın kurumsallaşması ve uygulanmasıyla ilgilidir. ATILGAN, (2018), s. 182.

olamayacağı iddiasının bir uzantısıdır. Bu yorum küreselleşme döneminde SSCB'nin de yıkılmış olmasının verdiği imkanlarla liberal devlet formunun ve piyasa etkinliğinin dayatılması sürecinde mevcut cumhuriyet projelerinin yarattığı engellere karşı üretilmiştir¹⁶⁵. Söz konusu yaklaşıma göre modern anayasanın (meşru) kaynağı olarak konumlandırılan ulus, ancak anayasanın sonucu olarak vücut bulur. Kurucu iktidar sıfatının atfedildiği ulus, anayasa metninin dışında yahut üstünde bir olgu olarak fiiliyatta varlığını sürdürmekte olduğu halde, kimliğini de hareket etme yeteneğini de modern anayasanın kurduğu hukuk düzeni içerisinde kazanmaktadır. Oysa anayasada ifade edildiği şekliyle kurucu iktidar olarak ulus, sınırsız veya doğa durumundaki egemendir¹⁶⁶. Bu iddianın sahipleri egemen kıldıkları ulusun medeni milletler tarafından kabul edildiği haliyle hukukun genel prensipleri tarafından sınırlanmasında mahzur olduğunu düşünmezler. Ulusu geçici olarak egemen kılıp ardından cumhuriyet projesinin engellenmesi için anayasaları kullanırlar.

Kurucu iktidar olarak tek ve bütün ulusun aslında hiçbir şeyin kaynağı olmadığı, bunun yerine anayasanın bir sonucu olduğu kabul edildiğinde ise, anayasa kurulmuş, hazırlanmış bir metin olduğuna göre, kurucu iktidar yetkisinin kime atfedileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu da bizi döngüsellüğün ikinci boyutuna götürür. Anayasayı oluşturan kurucu iktidarın (siyasal emellerinin ya da projesinin), anayasal biçim içinde ve ondan üstün bir anayasa-ötesi ulus egemenliği görünümünde, anayasal düzen içerisinde varlığını sürdürmesi¹⁶⁷. Arato, anayasacılığın paradoksu olarak adlandırdığı bu

¹⁶⁵ ÖZDEMİR, (2011), s. 165 vd.

¹⁶⁶ ARATO, Andrew. (2016). *Post Sovereign Constitution Making: Learning and Legitimacy*. United Kingdom: Oxford University Press, s. 1.

¹⁶⁷ ARATO, (2016), s. 2. Arato'ya göre bir anayasanın yapım yöntemi önemlidir, daha da önemlisi anayasa yapım yöntemi bir meşruiyet türü ve öğrenme mekanizmaları üretebilecektir. Arato, anayasa yapım modellerinin belirleyiciliğinin ve tercih edilen modelin rotasının belirli olması savı karşısında, yeni bir anayasa yapım yöntemi oluşmasının büyük önem taşıdığını, iktidarın anayasakoyucular ve ürünleri anayasalar için meşruiyet yarattığı meselesini de unutmadan, tartışmaktadır. ARATO, (2016), s. 10.

döngüsellığı kırmak için egemenlik-sonrası (post-sovereign) anayasa yapım yöntemini önermektedir¹⁶⁸.

Modern anayasaların eski siyasal düzenin geri gelmesini engellemek ve liberal dönemin düzenini korumak gibi tarihsel bir işlevi de bulunmaktadır¹⁶⁹.

Bu başlık altında klasik anayasa hukukuna hakim cumhuriyet anlatısını ve modern anayasa tanımlarını hukuki ve siyasal bakış açılarını da ortaya koyarak inceledik. Bu inceleme Türk Cumhuriyet Devriminin Anayasa Hukuku öğretisinde ele alınışını değerlendirmek üzere bir temel oluşturmuştur. Bir sonraki başlıkta tezin eksen kavramı olan cumhuriyet projesi ortaya konacak ve onun normatif ifadesi olarak modern anayasa ele alınacaktır.

1.4. CUMHURİYET PROJESİ VE NORMATİF İFADESİ OLARAK ANAYASA

Klasik Anayasa Hukuku öğretisi monarşinin devlet başkanlığı makamının irsiyet usulünce belirlendiği devletler için uygun bir ad olarak tanımlandığı, irsiyet usulünün olmaması durumunda ortaya çıkan devlet biçimlenmesinin ise cumhuriyet olduğunu kabul etmektedir. Tezimizde ele alınan bakış açısı ise monarşi teriminin tarihin belirli bir aşamasından sonra ortaya çıktığını, bu toplumsal biçimlenmeden önce de iktidara irsiyet

¹⁶⁸ Arato burada yeni bir kurucu iktidar tanımı getirmeye çalışmaktadır. Buna göre “Her Zaman Hukuk Altında Birlik” (*one always under law*) şeklinde ifade ettiği kurucu iktidar, otoritesi hem meşruiyetinden hem de -hukukun kesintiye uğradığı dönemlerde bile- hukuktan kaynaklanan, post-egemen, çoğulcu, her zaman sınırlı bir güç olarak kurucu iktidara işaret etmektedir. Arato, demokratik kurucu iktidar fikrine ilişkin geliştirilmiş kurmacanın öngördüğü döngüsellığı aşmak adına gereken anayasa yapım yöntemini egemenlik-sonrası, devrim-sonrası, yuvarlak masa liderliğinde ve çok aşamalı anayasa yapımı olarak adlandırmaktadır. Bahsedilen yöntem hem demokrasiyi gerçekleştirerek hem de kurucu iktidar gücünün kime atfedileceği sorununu ortadan kaldırarak anayasacılık paradoksunu aşabilecektir. Bu yaklaşım anayasal başlangıçların anayasal süreçler bakımından belirleyiciliğini ön planda tutmaktadır. ARATO, (2016), s. 10.

¹⁶⁹ ATILGAN, (2018), s. 193.

usulünce sahip olan hükümdarlar bulunduğunu ancak bu toplumsal biçimlenmelerin monarşi olarak adlandırılmadığını iddia etmektedir.

Tezimizde monarşi terimi feodal üretim ilişkilerinin çözülmeye başlayıp kapitalist üretim ilişkilerinin hakim hale gelmeye başladığı bir dönemde merkezileşmeye başlayan toplumsal örgütlenmeleri işaret etmek için kullanılmaktadır. Monarşiyi, önceki dönemlerin irsiyet usulünü benimseyen toplumsal biçimlenmelerinden ayıran şey iktidarı elde ediş yönteminden ziyade üretim ilişkilerinin dönüşümüdür¹⁷⁰. Üretim ilişkileri alanında yaşanan dönüşüm “*üretim araçlarından yoksun bırakılmış işçinin*” “*kendi emek gücü potansiyeli üzerinde mülkiyet hakkına sahip olduğu*” ve “*kapitalist sınıfın üretim etkinliğinin sonucunda ortaya çıkan metanın sahibi oluşunun*” “*hukuk ideolojisinde temellenerek meşrulaştırılması*” şeklinde özetlenebilir¹⁷¹.

Herkese uygulanabilecek yasalar altında eşitliğe, ülke çapında geçerli gümrüklere, yargının merkezileşmesine, yazılılık kuralına dayanan bir düzende devlet tüzel kişiliğinin hükümdardan ayrılmasına ilişkin hukuk kurallarının toplumsal ilgi gördüğü bir dönemde monarşinin varlığından söz edilebilir. Monarşi çatışan talepler sonucunda keşfedilen, monarkın hükmettiği devlet biçimidir ve bu talepler zamana, mekana ve toplumsal basınçlara bağlı olarak değişmektedirler. Dolayısıyla toplumsal biçimlenmeyi doğuran tüm unsurlar değerlendirilmeden bir devletin monarşi olduğuna dair tespit yapmak bu tezin içerdiği bakış açısına göre eksik bir değerlendirmedir¹⁷².

Monarşi ile ilgili bu açıklamalarımızı yine klasik Anayasa Hukuku öğretisinde cumhuriyetin irsiyet usulü dışında (çoğunlukla seçim) yollarla göreve gelen devlet başkanlığının varlığı tanımlaması üzerinden monarşinin zıttı olarak konumlandırılmasına alternatif bakış açımızı ortaya koymak için bir temel olarak sunmaktayız. Cumhuriyetin dar anlamda seçim usulüne indirgenmediği, geniş anlamda ise demokrasi ile özdeş bir tanım çabası içine girildiği görülmektedir. Öğretide gerçekleştirilen bu tartışmanın uygulama

¹⁷⁰ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 54.

¹⁷¹ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 55.

¹⁷² ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 56.

bakımından hiçbir anlam taşımadığı da ifade edilmektedir¹⁷³. Öyle ki bu tanımlamalar doğrultusunda yapılan sınıflandırmaların yapaylığı –dar anlamında cumhuriyet tanımında devlet başkanının seçimle göreve gelişine denk düşmeyen bir monarkın bulunduğu ancak üst düzey siyasi kararların alındığı temsili organların seçimle iş başına geldiği yapılanmalar için kullanılan- “cumhuriyetçi monarşiler”¹⁷⁴ kavramıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Siyasal liberalizmin bu çabası cumhuriyet ve monarşi kavramlarına getirilen tanımlamaların gerçeklikle bağlarının ne denli kopuk olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tezde cumhuriyet kavramı da tarihsel koşullar göz önünde bulundurularak ve yapısal özelliklerinin yanında içeriksel yönlerini de vurgulayarak tanımlanmaya çalışacaktır. Öncelikle cumhuriyetin de monarşi gibi üretim ilişkilerinin dönüşmesi sonucunda tarihsel¹⁷⁵ anlamını kazandığı ifade edilmelidir. Bu sebeple tezimizde cumhuriyet tanımı yapılırken –öğretide sıklıkla kullanılan- pre-kapitalist dönemin kavramlarıyla bir süreğenlik ilişkisi kurulması yoluna gidilmeyecektir. Kapitalist üretim biçimlerinin belirlediği toplumsal örgütlenmelerdeki iktidarın elde ediliş usulüne odaklanarak yapılan tanımlamalar içeriğe odaklanarak aşılmaya çalışılacaktır¹⁷⁶.

Üretim ilişkilerinin kapitalistleştiği bir dönemde ortaya çıkan devletin bir biçimi olarak cumhuriyetin iki boyutu bulunmaktadır. Statik boyutunu “*eşit haklara sahip olduğu kurgulanan bir yurttaşlar topluluğundan iktidarını alan...*”, ve “*kendisine yönelen*

¹⁷³ ÖZBUDUN, (2012), s. 13.

¹⁷⁴ DUVERGER, Maurice. (1975). *Seçimle Gelen Krallar*. (Çeviren: ERKURT, Necati). Birinci Basım. İstanbul: Kelebek Yayınları.

¹⁷⁵ Cumhuriyetin tarihselliğini feodal devlet biçiminin merkezi monarşilere dönüşümünden başlatmak gerekir. Bu dönüşüm kapitalizmin İngiltere’de ortaya çıktığı dönemlere denk geldiğini savunan bir görüş bulunmaktadır. Buna göre monarşiler, feodalizmin karmaşık etnik, dinsel, kültürel yapılanmasının ikamesi olarak tarih sahnesinde var olmuşlardır. Feodalizmdeki parçalanmış toplumsal, ekonomik ve hatta yargısal yapılanma, kapitalizmin gerektirdiği toplumsal bütünlük ve türdeşlik ile örtüşmemektedir. Dolayısıyla bir devletin o dönemde uluslararası rekabete girebilmesi, ekonomik olarak henüz sağlanamayan toplumsal bütünlüğün bazı hukuki-siyasal araçlarla inşası yolu ile mümkün kılınmıştır. Fransız Devrimi’nin uluslararası rekabette İngiltere’yi yakalama amacının bir aracı olarak toplumsal bütünlüğü sağlayacak bir ulus kurgusuna yönelmesi bu bağlamda açıklanmaktadır. AKBULUT, (2007), s. 312; OKUTAN, (2006), s. 166.

¹⁷⁶ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 60.

talepleri, ..., içinde temsili aygıtların kararlarının yer aldığı siyasal iktidara dönüştüren ya da reddeden bir ilişkiler alanına ait” biçim şeklinde tanımlayabileceğimiz cumhuriyet aynı zamanda dinamik boyutu ile “gücünü aldığı insanlara ..., toplumsal yaşamın olduğu haliyle neden istenilir ve gerekli olduğunu anlatan bir projedir, tasarımıdır.”¹⁷⁷. Bu anlamıyla bir cumhuriyet projesi bir toplumu oluşturan insanların geleceği bir arada üretme kapasitesini belirleyen unsurlardan birisidir¹⁷⁸. Tanımı biraz daha genişletmek istediğimizde cumhuriyet projesi kapitalist üretim ilişkilerine mündemiç onca çelişkiye rağmen “ön-verili olmayan toplumsal bütünlüğü neden her gün aynen yeniden üretmemiz gerektiği” sorusuna verilen cevabın toplumda yahut toplumu oluşturan grupların en az birinde karşılık bulması ve kabul görmesi durumunda belirir. Bu bağlamda cumhuriyet projesi verili bir toplumsal zaman ve mekanda bulunan kimselerin, verili sınırlar içerisinde geleceği bir arada kurma gerekçelerini içeren birbiriyle ideolojik tutarlılığa sahip hikâyeler, inançlar, ön-kabuller, gerekçeler, mitler, hesaplar ve dahi planlar, toplamına denk düşen isimdir. Cumhuriyet projeleri öznesiz süreçlerin ürünüdürler dolayısıyla belirli bir yapıcısı bulunmaz¹⁷⁹.

Bir toplumda aynı anda birden fazla cumhuriyet projesi bulunabilir ve bu projelerin farklı geçmiş anlatılar üzerinde yükselen farklı gelecek tahayyülleri olabilir. Bir projenin toplumda hâkim hale gelmesi ilgili projenin hasımları için dahi mevcut diğer olasılıklara nazaran kötünün iyisi olarak görülmesini ifade eder. Bir projenin hasımsız olması herkes için doğrudan istenebilir olması demektir ancak kötünün iyisi olarak kabul edilse bile ilgili proje rıza üretebilir hale gelecektir. Bir projenin rıza üretebilme kapasitesi (görelide olsa istikrarlı bir birikim rejimi sunma becerisi) hegemonik bir cumhuriyet projesinin tesisini sağlayacaktır¹⁸⁰.

¹⁷⁷ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 60.

¹⁷⁸ ÖZDEMİR, (2014a), s. 68.

¹⁷⁹ ÖZDEMİR, Ali Murat. (2016). “Başkanlık Sistemi Üzerine Düşünceler”. <https://www.anafikir.gen.tr/baskanlik-sistemi-uzerine-dusunceler-prof-dr-ali-murat-ozdemir/>, (e.t.: 25.05.2023).

¹⁸⁰ ÖZDEMİR, (2016), <https://www.anafikir.gen.tr/baskanlik-sistemi-uzerine-dusunceler-prof-dr-ali-murat-ozdemir/>, (e.t.: 25.05.2023).

Anayasalar ise bir toplumda geçerli ve birbiri ile yarışan cumhuriyet projelerinden, diğer projeler karşısında hakim hale gelenin ya da seçenekler arasında en uygunu olarak görüldüğü için toplumdaki nüfusun önemli bir kısmının rızasını -kötünün iyisi olarak kabul edilse de- kazananın *normatif ifadesidir*. Bu bakımdan “*anayasalar, izah etmezler; izah edilmiş olanı, uzlaşılmış olanı, normatif bir üslupla topluma sunarlar.*”¹⁸¹.

Hâkim bir cumhuriyet projesinin yokluğunda, “devletin yapısını ve yurttaşların devlet karşısındaki temel haklarını içeren bir metin” anlamındaki klasik anayasa tanımları bir anlam ifade etmeyecektir dolayısıyla bir cumhuriyet projesine dayanmadan anayasa değiştirmenin yahut yapmanın toplumsal krizleri aşarak bütünlüğün yeniden üretimi işlevine katkı sağlaması beklenemez¹⁸².

Cumhuriyet projesi ve normatif ifadesi olarak anayasayı bu şekilde belirledikten sonra Türk Devriminin tarihsel konumunu ele alacağımız İkinci bölümümüze geçeceğiz. İkinci bölümümüz 1921 ve 1924 anayasalarında normatifleşen hakim cumhuriyet projesinin tarihsel anlatısını içerecektir.

1.5. ARA DEĞERLENDİRME

Modern Devlet ve Anayasa kavramları üzerinden tezin eksenin belirlendiği bu bölümde öncelikli olarak siyasal iktidar, devlet, ulus-devlet, anayasa kavramları ile ilgili tartışmalar ortaya konmuş ardından tezin bu kavramlara yaklaşımı okuyucuya tanıtılmıştır. Kapitalist üretim tarzının ideolojisi olarak liberalizmin hukuk zemininde kendine meşruluk sağladığına dikkat çekilmiştir. Bu sebeple ana akım Anayasa Hukuku öğretisinin liberal söylem üzerine şekillendiği, bu sınırları aşmak için “neden” sorusuna sormak gerektiği vurgulanmıştır. Anayasa Hukuku alanında sorulacak ilk “neden” sorusu da siyasal iktidarın sınırlanması işlevi atfedilen anayasa kavramı üzerinden şekillenmiştir.

¹⁸¹ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 66.

¹⁸² ÖZDEMİR, (2016), <https://www.anafikir.gen.tr/baskanlik-sistemi-uzerine-dusunceler-prof-dr-ali-murat-ozdemir/>, (e.t.: 25.05.2023).

Siyasal iktidar toplumsal iktidar biçimlerinden biri olarak tanımlanmış ve ulus devlet ölçeğinde siyasal iktidarın kendisiyle çelişen talepleri bertaraf edebilme yani egemenliği sağlayabilme yetisinin yabancı siyasal iktidarlara karşı kendisini diretebilme kapasitesi ile doğru orantılı olacağı ortaya konmuştur. Devlet iktidarı, siyasal güçler dengesinin biçim belirlenimli yoğunlaşmasının bir ürünü olarak tanımlanmış ve devlet ileri düzeyde bir iş bölümü gerektiren, en geniş kapsamlı örgütlenme biçimi ile bir toplulukta yaptırım uygulama tekeline sahip görelî-istikrarlı bir sınıflar arası ilişkiler alanı olarak ele alınmıştır¹⁸³.

Siyasal iktidarın biçim belirlenimli yoğunlaşmasının bir ürünü olarak devlet temsile dayalı olarak işlemektedir ve bir dolayımıdır, kendisi için eyleyen bir varlık değildir. Bunun yanında devlet iktidarı da temsil edilen farklı taleplerin ve bu talepleri üreten güçlerin kesişme noktasında oluşmaktadır¹⁸⁴. Kapitalistleşme sürecinde ayrışan siyasal ve ekonomik alanlardan siyasal alanda meydana gelen devlet tüzel kişiliği sayesinde devlet iktidarına dönüşen talepler kişilik-dışı bir özellik kazanarak meşruiyetini sağlamaktadır. Bu anlayışa göre devletin en önemli işlevi toplumsal bütünlüğün korunarak yeniden üretilmesini sağlamaktır. Devletin bu işlevini yerine getirebilmesi de ancak “temsili meclislerce üretilen normların, yurttaşların kendi kolektif varlıklarını koruyup geliştirecek şekilde” yapıldığında ikna olmaları sayesinde mümkündür¹⁸⁵.

Ulus-devlet kapitalist üretim ilişkilerinin hakim hale geldiği toplumsal formasyonlarda belirli bir ülkede modern devlet olarak hareket eden, ulusu temsil ettiği için zor kullanma yetkisini elinde bulunduran bir hükümetin yönetimindeki yapısıdır. Ulus-devletler kapitalizmin erken dönemlerinde monarşi biçimi ile uyum içerisinde gelişmiş olmakla birlikte burjuva devrimleri sonrasında biçimsel olarak cumhuriyetlere dönüşmüşlerdir.

¹⁸³ Özdemir’e göre devlet zaman ve mekândan bağımsız olarak bürokratlar, örgütler ve barınakların toplamından mütevellit bir zihinsel kurgu yahut sivil toplumun karşısında konumlandırılabilir bir organizma değildir. Devlet iktidarıyla devletin de aynı olmadığını özellikle vurgulayan bu bakış açısında devlet bir ilişkiler alanıdır. ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 40 vd.

¹⁸⁴ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 40 vd.

¹⁸⁵ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 43.

Tezde olgu olarak ulus gerçeği kabul edilmektedir. Ulusların kapitalizm öncesi toplumlarda da var olduğu ancak ulus-devlet öncesinde gerçekleştirdikleri mevcut dayanışma ve ortak var olma biçimlerinin kapitalist sistemle birlikte yeni öğeler edindiği fikri ön planda tutulmaktadır. Uluslar kapitalist üretim ilişkileri ekseninde yeniden biçimlenmiş ve biçimlendiği kadar da sistemi biçimlendirme etkisini kazanmışlardır.

Siyasal iktidarın meşruiyeti sorunu karşısında gelişmiş kapitalist toplumların uyguladığı en yaygın tedbir temsil mekanizmasıdır. Temsil, devlet iktidarının kullanımının, bu iktidarın doğrudan sahibi olma iddiasında bulunmayan kimselere bırakılmasıdır. Temsili meclisler, devletin birincil işlevi olan toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi için gerekli meşruiyeti sağlar. 18. yüzyılın sonlarına doğru klasik egemenlik anlayışının yerini alan modern egemenlik anlayışı, egemenliğin kaynağının ulusa mal edilerek demokratik seçim yöntemleri ile devlet iktidarının kullanımı anlamına gelmektedir. Modern egemenlik teorilerinin ortaya çıkışı egemenliğin kaynağının beşerileşmesi sonucudur. Liberal söylemde ulus/millet egemenliği ve halk egemenliği olarak ayrı içeriklerde ele alınan iki teori temelde egemenliğin kaynağının beşerileşmesi bakımından aynıdır. Ana akım öğretide ortaya konan ulusun temsili/halkın temsili, temsilcinin azledilememesi/azledilebilmesi, seçmenin müdahale hakkının olması/olmaması gibi çoğunluğu teoride kalan farklar ise yöntemsel ayrılıklardan öteye geçmemektedir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin tetiklediği Fransız devriminin ilk yılları Amerikan Devriminin de etkisi ile, monarşi ve devrim ilkelerini bağdaştırmak üzere, yürütmenin gücünün sınırlanacağı bir anayasa yapımı ile ilgili tartışmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Devrimlerin başarılı olmasının ardından cumhuriyet biçiminin yaygınlaşması ve burjuvazinin aradığı ulusal pazar ekonomilerine alan açılabilmesi için devletlerin belirli hukuki ilkeleri taşıyan yazılı anayasalar ilan etmeleri zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Ana akım söylemde siyasal iktidarı sınırlama ve devlet karşısında bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleme işlevi gördüğü kabul edilen anayasalar hukuki anlamda bir

topluluktaki en üstün normatif düzenleme, siyasal anlamda ise devletlerin siyasal teşkilat şeması olarak tanımlanmaktadır.

Türk Anayasa Hukuku öğretisi cumhuriyet kavramına dair bazı muğlaklıklar barındırmaktadır. Muğlaklık cumhuriyetin sınıflandırılması sorununda göze çarpmaktadır. Ana akım yazında bir görüş cumhuriyeti devlet biçimleri altında sınıflandırırken başka bir görüş hükümet biçimi olarak kabul etmektedir. Cumhuriyet sistem, rejim yahut yönetim şekli olarak farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Kavramı devlet başkanının irsiyet usulü dışında yöntemlerle göreve geldiği devlet biçimi şeklinde ele alanlar kadar demokrasi ile özdeş sayan görüşler de bulunmaktadır. Ana akım yazında devlet biçimi olarak cumhuriyet monarşinin zıddı olarak konumlandırılmaktadır.

Bölümün sonucunda tezde ele alınacağı haliyle cumhuriyet projesi statik boyutu ile iktidarını ulustan alan bir devlet biçimi olmasının yanında dinamik boyutu ile de egemenliğin kaynağı olan ortak bir geçmiş bilincine sahip ve aidiyet ve vazife bilinci ile donanmış yurttaş topluluğuna, toplumsal yaşamın olduğu haliyle neden istenilir ve gerekli olduğunu anlatan bir projedir, tasarımıdır. Anayasalar ise bir toplumda geçerli ve birbiri ile yarışan cumhuriyet projelerinden, diğer projeler karşısında hakim hale gelenin ya da seçenekler arasında en uygunu olarak görüldüğü için toplumdaki nüfusun önemli bir kısmının rızasını -kötünün iyisi olarak kabul edilse de- kazananın *normatif ifadesidir*.

2. BÖLÜM: TÜRK DEVRİMİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU

2.1. GİRİŞ

20. yüzyıl klasik emperyalizmin egemen olduğu bir çağdır¹⁸⁶. Klasik emperyalizmde büyük kapitalist gruplar ulus-devlet içerisindeki temsil imkânlarını kullanarak, diğer ulusal alanlarda temsil bulan öteki ulusal sermaye öbeklerinin faaliyetini dışlamakta ve böylece diğer ulus devletlerle uluslararası rekabete girmektedir¹⁸⁷. Aynı süreçte Anadolu'da Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle sonuçlanan büyük bir mücadele yaşanmaktadır. Ulusal mücadelenin ana hatlarını vereceğimiz bu başlık altında klasik emperyalist dönemde emperyalist devletlere karşı kazanılmış bir zafer olan Türk Devriminin yapısal belirleyenleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ana akım öğretide Osmanlı Devleti'nin 20. Yüzyıl başlarında bu coğrafyada egemenliğini sürdürme olasılığı varmışçasına Cumhuriyet Devrimini keskin bir geçiş olarak niteleyen bazı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler Osmanlı Devleti'nin bir anayasal monarşi olarak varlığını sürdürebileceğini yahut 1921 Anayasası hükümlerine dayanarak “yerel yönetimlere özerklik” sloganları ile üniter cumhuriyetten başka bir yapılanmanın mümkün olabileceğini o dönemin bir olasılığıymışçasına ileri sürmektedirler. Bu bölümde Türk Ulusunu bir Cumhuriyet Devrimine ulaştıran yapısal koşullar ele alınacaktır. Bunun için öncelikle Osmanlı Devleti'nin klasik yapılanmasındaki değişimin yönetime yansıyan yönleri ortaya konacaktır. Cumhuriyet Devriminin öncülü kabul edilen 1908 Devrimi egemenliğin beşerileşmesi bağlamında anlatılacak ve Birinci Dünya Savaşı koşullarının devrim sürecini ne şekilde etkilediği izah edilecektir. Anadolu'da yabancı siyasi iktidarların türemeye başladığı bir ortamda neşet

¹⁸⁶ ÖZDEMİR, Ali Murat. (2022a). “Türk Devrimi'nin Tarihsel Konumu”. *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu*. Ankara: TBMM Yayınları, ss. 1-7.

¹⁸⁷ ÖZDEMİR, (2014b), s. 85. Ayrıntılı okuma için ÖZDEMİR, Ali Murat. (2010). *Ulusların Sefaleti Uluslararası Ekonomi Politika Marksist Yaklaşımlar*. Ankara: İmge Kitabevi.

eden yerel örgütlerin mücadelesi ve ulusun kurtuluşunu hedefleyen tezleri karşıt yapılanmalara da işaret edilerek anlatılacaktır. Ulusun kurtuluşu tezlerinin hangi koşullarda birleştiği ve tarihte eşi benzeri görülmemiş ve etkisi halen sürmekte olan bir mücadele ve zafere nasıl dönüştüğü anlatılacaktır. Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı doğrultusunda gerçekleştiren mücadelenin Türkiye Büyük Millet Meclisinde kurumsallaşması ve Meclis eliyle yönetilen Kurtuluş Savaşı süreci mihenk taşlarına da değinerek ulus egemenliğinin konsolide oluşu aşama aşama okura tanıtılacaktır. Meclisi oluşturan ideolojik farklılıklara rağmen ortak değerler bazında karar alma dinamiklerinin işleyişine değinilecektir. Cumhuriyet Devrimi yapısal koşullar bağlamında bir kez daha ortaya konacak, Türk Ulusunun yeni Devletinin üniter, tam bağımsız, meclisin üstünlüğü ilkesi uyarınca hareket eden bir cumhuriyet olduğuna vurgu yapılacaktır.

2.2. ÇOK ULUSLU İMPARATORLUKTAN ULUS-DEVLETE DÖNÜŞÜMÜN YAPISAL BELİRLEYENLERİ

Çok uluslu imparatorluklar modern öncesi dönemin geniş bir coğrafyada kendine bağımlı halklara ve komşulara egemen olan devletlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre imparatorluklar zayıf ve küçük ulus devletlere¹⁸⁸ üstünlük sağlayan siyasal yapılanmalardır. Gat'a göre imparatorlukların temel dayanağı tebaasındaki çekirdek etnik grubun askeri gücü yahut siyasal üstünlüğüdür ve bu grubun sadakati imparatorlukların devamlılık şartıdır¹⁸⁹. Gat İslamiyetin inançlılar arasında hiçbir etnik ayrımı kabul etmeyen bir din olduğunu ancak baştan beri Arap kimliği ile iç içe geliştiğinden dolayı Arap dilinin yayılmasında bir rol oynadığını belirtir¹⁹⁰. Orta Doğu'da göçebe atlı halklar olan Türk kabileleri tarafından ele geçirilen Arap topraklarının, 8. Yüzyıldan itibaren

¹⁸⁸ Ulusal devletleri genel olarak baskın bir çoğunluğun devlete egemen olduğu yani baskın halk ve devlet arasında bir örtüşmenin mevcut olduğu siyasal biçim olarak tanımlayan Gat, modern dönem öncesinde de ulusların ve ulusal devletlerin varlığını kabul etmektedir.

¹⁸⁹ GAT, (2019), s. 141.

¹⁹⁰ Ayrıntılı okuma için bkz. ARSEL, İlhan. (1999). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*. 6. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Türklerin askeri üstünlüğü üzerinde şekillenen ordular sayesinde genişlediği aktarılır¹⁹¹. Bu üstünlük kısa bir süre içerisinde Türklerin hükümlanlığına dönüşmüştür. Türklerin Arap topraklarında İslam dini ile tanışması diğer halklarla paylaşabilecekleri ortak bir kimlik oluşturmalarını sağlamış ve Osmanlı İmparatorluğunun çok etnikli yapılanmasında bir etken olarak yer almıştır¹⁹². Bu bağlamda çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, Türk unsurunun askeri üstünlüğü¹⁹³ ve sadakatine dayanmaktadır¹⁹⁴. Bununla birlikte Osmanlılar egemenlikleri altındaki her inanç topluluğuna kendi işlerini yürütebilmeleri adına idari ve adli özerklikler tanımıştır¹⁹⁵. Osmanlı imparatorluğu, içerdiği etnik grupların ulusçuluk akımına tepkileri doğrultusunda yapısal olarak dönüşmek durumunda kalmıştır.

Soysal'a göre coğrafi keşiflerin ve Sanayi devriminin ardından dünya ticaret yollarının Osmanlı sınırları dışına kayması Osmanlı ticaret hayatını durdururken bir yandan da Batı devletlerinin sömürge yarışının dışında bırakıyor ve yerli bir Osmanlı burjuvazisinin oluşumunu engelliyordu. Dolayısıyla Batıda feodal düzenin merkezi monarşilere evrildiği dönemde Osmanlı Devletinde feodal benzeri bir ilişkilene yaygınlaşıyordu¹⁹⁶. Bazı yazarların Osmanlı'da toplumun parlamentolu yönetime yahut anayasal düzene geçişi talep etmeyişi Batıdaki gibi tüm ekonomik gücü elinde toplamış ve halk yığınlarını yönlendirebilecek bir burjuvazi sınıfının oluşmamasına bağladıkları gözlemlenmektedir¹⁹⁷. Bu bakış açısının önemli bir yönünü yöneticilerin isteklerinin halktan ayrıştırılarak (yönetici-yönetilen ayrımı) ele alınması oluşturmaktadır. Bu

¹⁹¹ GAT, (2019), s. 141; LEWIS, Bernard. (2015). *Ortadoğu*. 11. Baskı. Ankara: Arkadaş Yayınevi, s. 112 vd.

¹⁹² GAT, (2019), s. 141; LEWIS, (2015), s. 138.

¹⁹³ Türk askerinin İmparatorluk için önemini örnekleyen bir yorum için LEWIS, Bernard. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren: Metin KIRATLI. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 23.

¹⁹⁴ GAT, (2019), s. 142; LEWIS, (2015), s. 130 vd.

¹⁹⁵ GAT, (2019), s. 154 vd.

¹⁹⁶ SOYSAL, (1997), s. 18.

¹⁹⁷ TANÖR, Bülent. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 15. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 21. Bu anlatıda öne çıkan unsur toplumun devlet karşısında konumlandırılması ve iki olgunun birbirinden ayrı varlıklar olarak değerlendirilmesidir. Bu yaklaşımı henüz egemenliği radikal bir biçimde beşerileşmediği bir dönem için makul görebiliriz ancak bu durumda bile maddi olay ve olgular durumun değişmekte olduğunun izlerini taşımaktadır.

ayrıştırmanın sorunlu yanı ise sınıflar arası üretim ilişkileri kaynaklı çelişkiler üzerinden bir yorum yapılmayıp örtülü hukuki kavramlar üzerinden soyutlamalar yolu ile genel yargılara varılmasıdır. Oysa Osmanlı'nın duraklamasına ve çöküşüne giden yolda yaşadığı bunalımları iç meselesi olarak yorumlamak uluslararası arenada yaşanan değişim ve dönüşümü, klasik emperyalizmin dönüştürücü etkisini göz ardı etmekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu yorumlar tezde değerlendirmeye alınmayacaktır.

2.2.1. Osmanlı'da Devlet Geleneği Tartışmaları

Osmanlı Devleti, birçok eserde sultanın halifelik sıfatını haiz olması gerekçesiyle teokrasi ve merkezi bir mutlak monarşi olarak nitelenmektedir. Bu yaklaşımın uzantısı olarak Padişahın egemenliğini dayandırdığı ilişkiler bakımından da feodal bir devlet olarak sınıflandırılan¹⁹⁸ Osmanlı Devleti'nin rejimi hususunda önemli tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmaların kaynağı Avrupa merkezli bir düşünce etrafında şekillenen ana akım yazındır. Berkes, Osmanlı devlet rejiminin Batı Avrupa geleneğinden farklı bir gelenekten geldiğini ve bu rejimin ne teokratik ne de feodal devlet tanımı ile tam anlamıyla karşılanmadığını belirtmektedir. Osmanlı'yı, siyasaca Doğu despotizmi¹⁹⁹, dince Sünnî halifeliği geleneği içerisinde konumlandıran Berkes, doğu despotizminin karalarda hızlı ve geniş ölçüde fetihlerin yapılabilmesine zemin hazırladığını ve aslında Dünya tarihinde Batı geleneğinden daha yaygın olduğunu iddia eder²⁰⁰. Berkes, klasik Osmanlı rejiminin belirgin niteliklerini Tanrı düzeni, toplum dışında ve üstünde devlet

¹⁹⁸ Bu sınıflandırmanın tartışmalı olduğu ancak bu tartışmayı yapmanın hukukçuların görevi olmadığına dair görüş için bkz. GÖZLER, Kemal. (2019). *Türk Anayasa Hukuku*. Üçüncü Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 18. Tezimiz devletin tanımlanması kadar sınıflandırılmasının da önem arz ettiği bir konuya odaklandığı için tarihsel dönüşümün dinamiklerini ortaya koymak adına öğretici tartışmalarından faydalanarak bir görüş ortaya koymayı gerektirmektedir.

¹⁹⁹ Doğu despotizmi tartışmaları için AYMAN GÜLER, (2023), s. 44 vd. ABD ve Batı Avrupalı devletlerin Avrupa dışı saydıkları toplumlar hakkında despotizm iddiaları örnekleri için ayrıca KEANE, John. (2022). *Kısa Demokrasi Tarihi*. Çeviren: Ali NALBANT. İstanbul: Say Yayınları, s. 186 vd.

²⁰⁰ BERKES, Niyazi. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 27.

anlayışı, gelenek ve denge kavramları ile toplumsal sınıfların oldukları yerde kalmalarına yönelik uygulamalar olarak özetlenmektedir²⁰¹.

Buna karşılık Ayman Güler, despotik devlet geleneğinin Batı düşüncesinin ürünü olduğunu ve Avrupa'nın Avrupa dışındaki toplumların yönetsel özellikleri için bu terimi kullandığını ifade eder²⁰². Avrupa düşüncesinde Asyalı'yı ve özellikle Osmanlı'yı betimlemek için kullanılan despot devlet, 19. Yüzyılın başlarında Weberci yaklaşımla patrimonyal devlet olarak²⁰³, Marksizm içinde ise Asya Tipi Üretim Tarzı olarak ele anılmaya başlamıştır²⁰⁴. Ayman Güler, despotik devlet savlarına karşı çıkan görüşleri üç maddede özetlemiştir. Birincisi Türk toplumlarında kendi dinamikleriyle gelişme gücüne sahip bir feodal yapılanmanın varlığıdır. İkincisi Türk ve Osmanlı devletlerinde var olan Asyalı yapının dayanışma, ortaklaşmaya dayalı komünal bir zihniyetin ürünü olduğu, dolayısıyla despotik olmadığı savıdır. Sonuncusu ise eski Türk toplumlarında Osmanlı'ya değin var olan kendine özgü sosyo-ekonomik yapının sorun çözme kapasitesi yüksek, köklü ve özgün bir sürekli yönetim geleneğini beslemesidir²⁰⁵. Bu belirlemeler esasında despotik devlet iddialarına karşıdır ve despotik olmayan disiplinli toplumlar için kullanılan göçebe gelenek anlatısı önerilmektedir.

İçinden konuştuğu Weberci anlayışla uyumlu olarak Osmanlı'nın klasik dönem toplumunu hukuki, idari, mali imtiyaz ve görevleri olan, eğitim ve sosyal yardımlaşma alanlarında faaliyet gösteren, kapalı cemaatler şeklinde örgütlenmiş bir toplum olarak betimleyen Ortaylı, bu modelin dini özdeşleşmeye dayalı olması sebebiyle değişime çok da açık olmadığını vurgular²⁰⁶.

²⁰¹ BERKES, (2003), s. 33.

²⁰² AYMAN GÜLER, (2023), s. 148 vd.; BLAUT, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-Merkezci Tarih*. 2. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, s. 35 vd.

²⁰³ AYMAN GÜLER, (2023), s. 151 vd.

²⁰⁴ AYMAN GÜLER, Birgül. (2021). *Türkiye'nin Yönetimi Yapı*, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 6. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, s. 110 vd.

²⁰⁵ AYMAN GÜLER, (2021), s. 110 vd.

²⁰⁶ ORTAYLI, İlber. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 235.

Özdemir'e göre kapitalist üretim ilişkilerini doğuran sömürgeleştirme süreçlerinin doğrudan biçim vermediği durumlarda da monarşiye benzer yapılar ortaya çıkabilmektedir. Pre-kapitalist dönemin devletlerinde iktidarın merkezileşmesi yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliğine dayanılarak açıklanamaz. Osmanlı'nın klasik döneminde monarşi benzeri bir yapı görülmektedir ancak bu durum kapitalistleşme süreci ile açıklanamaz. Osmanlı toplumunda geçerli narh sistemi kapitalizmin özü olan piyasada belirlenen fiyat düşüncesini dikkate almamıştır. Dolayısıyla Osmanlı çağdaşlarından taban tabana zıt hedeflerle merkezileşmiştir²⁰⁷.

Osmanlı'nın klasik dönemine ilişkin bu devlet örgütlenmesi tartışmaları Tanzimat'tan itibaren başlayan dönüşümün yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Zira 19. yüzyılda burjuva devrimleri sonrasında modern dünyanın merkezi olmaya başlayan Avrupa'da 1882 yılına gelindiğinde kentler elektrikle aydınlatılmaya başladığında Osmanlı'da henüz yalnızca açık liman kentlerinin havagazı yoluyla aydınlatıldığı bilinmektedir²⁰⁸. Sanayi Devrimi, Batılı toplumların kendi dışındaki dünyayla girdikleri ilişkilerin yapısını esaslı olarak değiştirmiştir. 19. Yüzyılda sömürgecilik yerini emperyalizme bırakmıştır²⁰⁹. 19 yüzyılda Osmanlı toplumu emperyalizmin ve emperyalistler arası rekabetin yıkıcı etkileriyle dışarıdan dönüştürülmeye başlamıştır. Osmanlı'nın Lale Devri ile başlayan modernleşme süreci üretici güçleri hızla değişen Batı'yı Osmanlı perspektifinden tanıma girişimiyken, Tanzimat tükenmiş bir devlete dışarıdan dayatılan bir düzenektir²¹⁰. Bu tarihten sonra Batı kapitalizminin Osmanlı içerisinde yayılma talepleri sonucu gerçekleşen reformlar, Osmanlı'nın iç dinamiklerine dayalı bir dönüşüm ve kapitalist birikimin gerçekleşmesini engelleyerek dışa bağımlı, egemenliğini yitirmiş bir siyasi düzeneğin oluşmasına yol açmıştır²¹¹. Bu gelişmelerin yanında 19. Yüzyıl Avrupası'nın siyasal haritasını değişime uğratacak bir takım ayaklanma ve mücadelelere beşik olduğu da bir gerçektir. Çok uluslu imparatorluklara

²⁰⁷ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 56.

²⁰⁸ ARSLAN, (2016), s. 17.

²⁰⁹ BLAUT, (2015), s. 25.

²¹⁰ BERKES, (2003), s. 35 vd.

²¹¹ ARSLAN, (2016), s. 17 vd.

karşı oluşturulan ulusalcı ayaklanmaların şekillendirdiği yeni siyasal rejimler Avrupa dışına taşmış ve çevre imparatorluklar Avrupa merkezli düşünce akımları²¹² ile dönüşüme zorlanmıştır. Kapitalist sistemin sermaye ihracı yoluyla çevre ülkeleri sömürgeleştirilmesi, hukuk düzenlerini de tek yönlü bir bütünleşme sürecine zorlamaktadır. Osmanlı Devletinin bu dönüşümden etkilenmesi hayatın olağan akışı içerisinde gerçekleşmiştir²¹³.

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı'da siyasal gelişmelerin kaynağı emperyalist taleplerdir²¹⁴. Tanzimat ve I. Meşrutiyet arası dönemde devletin örgütlenmesine yönelik üç farklı model etrafında siyasal projelerin şekillendiği görülmektedir. Bu üç model öz olarak şu şekilde sıralanabilir: “1) Şeriatı dayalı bir İslâm devleti kurmak, 2) Merkeziyetçi hükümdarlık örgütü ile taşra güçleri arasında sözleşmeye dayalı bir devlet kurmak, 3) Hükümdarın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bir bürokrasi monarşisi kurmak.”²¹⁵

Günümüz anlamıyla birer siyasal proje haline gelemese de bu yaklaşımlar ekseninde değerlendirildiğinde, modernleşmeye dönük reformların bir yandan egemenlik yitimiyle sonuçlandığını diğer yandan ortaya çıkan bağımlı devlette siyasal iktidarı merkezileştirdiği söylenebilir. Boratav, Tanzimat ile Birinci Meşrutiyet arasında gerçekleşen modernleşmenin ağır tempolu bir süreç olduğunu, ardından “Abdülhamit'in otuz yılı aşkın istibdat yönetimi²¹⁶ içinde” modernleşmenin durduğunu hatta gerilediğini belirtmektedir. Bu duraklamanın ise Osmanlı ilerlemecilerine bir devrim gerçekleştirme imkanı yarattığını ve bu ağır aksak sürecin sonunda II. Meşrutiyet'in ilan edildiğini

²¹² BLAUT, (2015), s. 34.

²¹³ ARSLAN, (2016), s. 18.

²¹⁴ BERKES, (2003), s. 170.

²¹⁵ BERKES, (2003), s. 169.

²¹⁶ Yeni Osmanlılar akımı Tanzimat'a karşı olan bir siyasal ideoloji olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Berkes'e göre Tanzimat döneminin yönetilenlerin yönetme işine katılması yolunda getirdiği değişiklikler, Osmanlı geleneğine yabancı bir tutum olarak görülmekteydi. Osmanlı geleneğinde, reâyâ adına âyân ve hânedanları hükümette söz sahibi etmek bile Osmanlı egemenliğini parçalamak anlamına gelirdi. Yeni Osmanlılar akımının ortaya çıkışı hükümdarlık örgütü ile taşra güçleri arasında sözleşmeye dayalı bir devlet siyasasının güçlüklerini tekrar ortaya çıkardı. Devletin kendi organlarıyla yönetilmesi siyasası ile şeriat ve hilâfet devleti kurulması siyasası arasındaki gerilim Kanun-ı esâsi ve mebuslar meclisi tartışmalarında görünür hale gelmiştir. Mithat Paşa'nın taşra özerkliği (adem-i merkeziyet) tezi, Osmanlılık geleneğinin “hakim millet” düşüncesine, din geleneğinin Müslüman ve gayrimüslim halkların ayrılığı uygulamalarına oldukça aykırı görülmüştür. Dolayısıyla Kanun-ı Esâsi rejimi Abdülhamit gibi güçlü bir hükümdarın elinde merkeziyetçi, mutlakiyetçi, şeriatçı karması bir rejim şeklinde uygulanmıştır. BERKES, (2003), s. 170.

vurgular²¹⁷. 1908'e devrim özelliğini veren durum padişahın mutlak otoritesini sınırlandırarak yasama yetkisinin paylaşılmasına ve dolayısıyla siyasal iktidar mücadelesinde temsil yönteminin benimsenerek iktidar kaynağının beşerileşmesine yönelik bir hamle oluşudur.

2.2.2. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Avrupa Arasındaki İlişkiler

Batı Avrupa'nın büyük kapitalist devletleri banka ve sanayi sermayesinin ürünü olan finans-kapital ihracı ile doğrudan üreticilerin, yani sömürge ülkelerdeki işçilerin ve yoksul köylülerin ürettiği artı değeri kendi ülke topraklarına aktarmaktadır²¹⁸. Aktarım bazı koşullarda doğrudan doğruya emperyal devlet tarafından bazı koşullarda ise işbirlikçi bir burjuvazi sınıfı ile üleşim sonucu gerçekleşir. Emperyalist devletlerin sermaye ihraç ettiği topraklarda koloni yönetimleri yanı sıra çoğunlukla sosyal garanti işlevi gören işbirlikçi bir burjuvazi sınıfı peyda olur. Türkiye, İran ve Çin gibi eski dünyanın büyük uygarlıklarında ise egemenliğini yitirmiş yerel siyasal sistemler Batılı çıkarları kendi topraklarında tatbik ederler. Bu koşullar altında büyük kapitalist devletlerin ve onların işbirlikçisi yerli yöneticilerin altında ezilen emekçi sınıflar çoğunlukla emperyalizme karşı savaşta öncü rol üstlenirler²¹⁹.

Osmanlı Devleti, Abdülmecit döneminde Batı ülkelerinden borç almaya başlamıştı. Dış borçların ödenmesi güçlükleri karşısında Abdülhamit'in 1882'de alacaklılara verdiği bir bildiri üzerine Düyûn-ı Umûmiye yönetimi kurulmuştur. Düyûn-ı Umûmiye yönetimi yabancı sermayenin vergilere doğrudan el koymasına aracılık etmiştir. Ardından yabancı sermayenin doğrudan yatırımı ile inşa edilecek demiryolu, liman, maden işletmeleri ve öteki bayındırlık işleri gibi alanlarda Avrupa'ya imtiyazlar verilmiştir. Tanzimat

²¹⁷ BORATAV, Korkut. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, s. 30.

²¹⁸ ÖZDEMİR, (2011), s. 45 vd.

²¹⁹ TİMUR, Taner. (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 42.

döneminde yapımına başlanan demiryolları Alman, İngiliz ve Fransız sermayesinin ticari nüfuz bölgeleri olarak ayrışmaya başlamıştır²²⁰.

Osmanlı Devleti'nde kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmeye başlaması daha çok Batı Avrupa ile kurduğu ilişkiler sonucunda kapitalizmin açık pazarı haline geldiği döneme tekabül etmektedir. Buradaki kapitalistleşme bağımlı kapitalistleşme olarak adlandırılmaktadır. Bağımlı kapitalistleşme ülkenin kalkınması sonucunu doğurmadığı gibi ülke içinde örgün sanayileşmeyi de sağlamaz. Toplumunu, menfaati emperyalistlere gelir/değer aktarmak olan azınlık gruplarla Türkler arasında ikiye böler. Bu nedenle kapitalist üretim ilişkilerinin geliştiği merkezler Anadolu'da çoğunluğunu Rum nüfusun oluşturduğu İzmir ve çevresi ile Çukurova ve Zonguldak gibi bölgeler olmuştur²²¹. Ulusal mücadelenin verildiği dönemde Anadolu pre-kapitalist bir üretim düzeyinde olup farklı üretim şekillerinin girift bir şekilde birleştiği bir yapıdadır. Doğu ve güney doğu Anadolu'da aşiret ilişkilerinin de mevcut olduğu bilinen Anadolu'da egemen sınıflar, işçileri, orta ve yoksul köylüleri çeşitli mekanizmalarla sömüren feodal ağalar (ayan), tüccarlar, tefeciler ve cılız bir sanayiciler koalisyonudur. Büyük ticaret burjuvazisi ise daha çok İstanbul ve İzmir'de kümelenmiştir. Bunların o dönemde sanayi burjuvazisine dönüşerek Anadolu'da bir burjuva devrimi geliştirecek gücü yoktur. Anadolu'da bir iç pazarın oluşmasına engel olacak düzeyde cılız bir ulaşım şebekesinin varlığı da bu süreçte büyük rol oynamıştır²²². Osmanlı'da burjuva sınıfı olarak adlandırılan kesimin öne çıkan üç özelliği; sanayide değil ticarete gelişmiş olması, buna bağlı olarak komprador bir özellik taşıması ve büyük ölçüde gayri müslim (Rum, Yahudi, Levanten, Ermeni) unsurlardan oluşmasıdır. Buna karşılık iç ticarete zayıf, dağınık, örgütsüz bir sınıf olan küçük ve orta sermayeli Türk ve Müslüman burjuvazisi egemendir ancak bu sınıf büyük ölçüde komprador burjuvaziye bağımlı hareket etmektedir²²³.

²²⁰ BERKES, (2003), s. 364.

²²¹ O dönemde işçi sınıfı, hattâ burjuvazi denebilecek kişilerin yoğunlaştığı bölgelerin hepsi yabancı sermayenin işgali altındaki bölgelerdir. BERKES, (2003), s. 487.

²²² TİMUR, (1993), s. 12.

²²³ BORATAV, (2005), s. 23 vd.

Anadolu eşrafı büyük toprak sahipleri ve küçük ticaret burjuvazisinden oluşmaktadır. Bir de yönetimde etkili olan küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlar yer almaktadır²²⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908'e değin sınıf bilinci eksenli işçi hareketlerinin görülmediği bilinmektedir²²⁵. 19. yüzyılda kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı coğrafyasıyla buluşması ve Osmanlı'nın yeraltı ve yer üstü kaynaklarının imtiyazlar ve ruhsatnameler yolu ile yabancı sermaye yatırımlarına açılması Kıta Avrupa'sındaki sınıf hareketlerini andıran toplumsal hareketlenmelere yol açmıştır. Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde bilinçli bir işçi sınıfına dayanmaksızın salt ekonomik amaçlı ve ücret artışı talepleriyle bazı işçi hareketleri ortaya çıkmıştır ancak Türkiye'de çağdaş sol düşüncenin ve sosyalizmin etkilediği işçi hareketleri II. Meşrutiyet'in ilanından sonra görülmeye başlamıştır²²⁶. II. Meşrutiyet'e gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda "amele"ler iş görmekte iken, modern anlamda "işçi" tabiri İstanbul'da rıhtım ve liman işlerinde çalışan hamalları ve tarım alanında çalışanları ifade etmek üzere nadiren kullanılmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte sosyalizm anlamında teorik tartışmaların başladığı ve çeşitli sektörlerde işçi sınıfının grev hareketlerinin kaydedildiği ifade edilmektedir²²⁷.

1908 öncesi Osmanlı topraklarında toplam elli civarında iş bırakmalar şeklinde kendiliğinden gelişen ve örgütlü olmayan grev görülmekte iken Meşrutiyet'in ilanından sonra geçen ilk beş aylık süre zarfında 52'si özel şirketlere karşı yapılmış olan toplam 111 grev etkinliğinin gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri İmparatorluğun ilk Müslüman sosyalistlerinin İslam dini ile sosyalizmi uzlaştırmaya çalışan bir içeriği benimsemesi ile işçi hareketlerinin Müslüman tebaa arasında yaygınlaşmasıdır. Her iki düşüncenin tefeciliğe karşı olması ve aynı zamanda her ikisinin özünde enternasyonalist vurgular taşıması Müslüman tebaanın sosyalizmle bağ kurmasına öncülük etmiştir²²⁸.

²²⁴ TİMUR, (1993), s. 42.

²²⁵ ARSLAN, (2016), s. 317.

²²⁶ ARSLAN, (2016), s. 318.

²²⁷ ARSLAN, (2016), s. 317 vd.

²²⁸ ARSLAN, (2016), s. 326 vd.

II. Meşrutiyet'in ilanı devlet iktidarı içerisindeki güçler dengesi bakımından Osmanlı tarihinde geçmişten ayrılan bir yere ve öneme sahiptir. Bu çalışmada 1908 Devrimi²²⁹ Cumhuriyet Devriminin bir öncülü olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple 1908'in hangi koşullarda gerçekleştiği ve sonuçları bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

2.2.3. 1908 Devrimi: Merkezi Monarşinin Meşruti Yönetimi ve Solidarist Korporatizm Anlayışı

II. Meşrutiyet Devrimi siyasal iktidarın beşerileşmesi bakımından bir ilktir ve Türk tarihinde büyük önem arz etmektedir. Bu başlık altında Cumhuriyet Devrimine giden süreçte bir başlangıç olan 1908 (II. Meşrutiyet) Devrimi ana hatlarıyla ve cumhuriyet projesine etki eden belirleyici nitelikleriyle ele alınacaktır.

1908 Devrimi, çeşitli din ve milliyetlerden oluşan çok uluslu İmparatorluğun bileşenlerinde ulusçuluk akımlarının etkisiyle beliren dönüşümler, Avrupa devletlerinin ekonomik baskıları ve imparatorluk bileşenleri üzerindeki lehe yahut aleyhe tutumları ile Osmanlı nüfusunun önemli kesimini oluşturan Müslüman Türk halkın yerel ekonomik yetersizlikleri gibi koşullar çerçevesinde gelişmiştir²³⁰. Aynı zamanda yöneticiler arasında Prens Sabahattin tarafından temsil edilen adem-i merkezîyetçi ve federatif devlet çizgisine karşı Ahmet Rıza Bey tarafından temsil edilen bürokratik elitizmin pozitivist-merkezîyetçi çizgisi arasındaki çelişkiler ve bunların Osmanlılık'tan Türkçülüğe uzanan geniş bir yelpazedeki ideolojik yansımaları görülmektedir²³¹. Kanun-ı Esâsîli meşruti düzende bu çelişkiler arasında kendisini kabul ettiren İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde, merkezîyetçi bir meşruti monarşi rejimi tam anlamıyla ortaya konmuş ve yönetim seviyesindeki çelişkiler bu yönde çözülmüştür. Siyasal partilerin kuruluşu ile

²²⁹ 1908 Hareketinin devrim niteliğine dair ayrıntılı okuma için bkz. ARSLAN, (2016), s. 103 vd.

²³⁰ BERKES, (2003), s. 170.

²³¹ AKIN, Rıdvan. (2019). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. 3. Tıpkı Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 17.

daha sonraları iktidarın beşerileşmesi ve kaynağının değişmesi ve ulusun yönetime katılması gündeme gelecektir.

İmparatorluğun son çeyreğinin çalkantılarının bir yansıması olarak belirgin bir ideoloji egemen değilse de²³² 1908 Devrimi Osmanlı modernleşme sürecinde açılmış Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiyelerde eğitim görmüş Fransızca dil yeterliliğine sahip kişilerin imparatorluğun çöküşüne şahit oldukları bir ortamda harekete geçmelerinin sonucudur²³³. Kanunları yeniden düzenlemek ve İmparatorluğun çözülmesine son vermek amacındadırlar. Ulusal bankacılık kurulmasına yönelik hamleleri, köy ve köylünün sorunlarının giderilmesine ilişkin olarak Ziraat Bankası'nın köy sandıklarını kurmaları ve tarımsal kredi desteğini arttırmaları bu dönemin önemli ekonomik atılımları arasında gösterilebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti altında birleşen Harbiyeli ve Mülkiyeli grupların yanı sıra, Tıbbiyeli hekimlerin oluşturduğu ve tek bir lider ardında sürüklenmeyen bu kadro toplumsal sorunlara yaklaşırken mesleki dürtüselliğin de etkisi ile devletin hayatını kurtarma motivasyonu ile hareket etmektedir²³⁴.

1815'te Viyana Kongresi'nde gündeme gelen “Şark Meselesi”²³⁵ Osmanlı Devleti uyruğunda bulunan azınlıkların, özellikle hıristiyanların himayesi konusunda büyük kapitalist devletler arasında rekabete yol açmıştır. 19. Yüzyılın 2. Yarısında ise bu durum Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarının paylaşımı siyaseti üzerinden yürütülmüştür. 1853'te Petersburg'da İngiltere ile Rusya arasında gerçekleştirilen görüşmede Rus Çarı Nikola Osmanlı Devleti için “hasta adam” deyimini kullanmıştır. Bu deyim hasta adamın

²³² AKIN, (2019), s. 18.

²³³ ARSLAN, (2016), s. 183 vd.

²³⁴ İNAN, Afet. (2020). *Türk Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 14.

²³⁵ Şark Meselesi, Türk İmparatorluğunun Doğu Akdeniz etrafında, Avrupa, Asya ve Afrika'daki mevcudiyetinden kaynaklanan problemlerden başlayıp, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin himayesi, kutsal topraklar sorunu, kapitülasyonlar ve Boğazlar gibi konuları da içeren, zaman zaman Rusya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin birlikte hareket ettiği zaman zaman ise ayrı ayrı emellerini gerçekleştirmeye yöneldikleri bir iktidar kavgasının öğretiyeye yansımış ismidir. ERDAŞ, Sadık. (2006). “Şark Meselesi ve Boğazlar Sorunu”. *Türk Yurdu Dergisi*. Yıl: 95. Sayı: 227.

mirası üzerine görüşmeler yapıldığı için her zayıf dönemde dile getirilmiş ve azınlıklar üzerinde istenecek haklar dolayısıyla bir iktidar savaşına dönüşmüştür²³⁶.

Asya'da İngiliz Rus rekabetini sona erdiren Petersburg Anlaşması'nın 1907'de imza edilmesi ve İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz alanlarını belirlemesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Abdülhamit üzerindeki baskılarını arttırmasına yol açmıştır. 1878'de Meclisi Mebusanı tatile gönderen Padişah, İntihabı Mebusan Kanununu 30 yıl aradan sonra tekrar yürürlüğe sokmuş ve 121 sancakta gerçekleştirilen seçimler sonucu Meclisi Mebusan 1908'de yeniden toplanmıştır. İki dereceli seçimlerin kazananı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Jön Türk hareketinin öncülerinden Ahmet Rıza Bey Meclis Başkanlığına getirilmiştir²³⁷. 31 Mart Olayı²³⁸ ardından rejim köklü bir şekilde değişmiş ve bunun 1876 Kanuni Esasisine yansımaları 1909 Değişiklikleri olarak anılan Anayasa değişiklikleri olmuştur. 1909 Değişiklikleri Anayasa Hukuku öğretisinde Padişahın iktidarının sınırlanmasının ve beşerleşmenin ciddi bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Önderliğini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezindeki Enver, Talat ve Cemal Paşaların gerçekleştirdiği bu devrim mutlak monarşinin şarta bağlanması yoluyla siyasal iktidarın kullanımının beşerleşmesi bakımından atılmış önemli bir adımdır. 1908 Devrimi Osmanlı İmparatorluğunu bir bütün olarak kurtarmaya yönelmiş bir harekettir. 1919 yılında Anadolu Hareketinin başladığı döneme kadar da bu süreç devam etmiştir²³⁹ ancak koşullar 1920'de İstanbul meclisine alternatif bir ulusal meclisin kurulmasını zorunlu kılmış ve bu süreç Cumhuriyetin ilanı ile son bulmuştur²⁴⁰.

²³⁶ İNAN, (2020), s. 14 vd.

²³⁷ AKIN, (2019), s. 14 vd. 1907'de yapılan genel nüfus sayımına göre bu devirde Osmanlı topraklarında 15.508.753 Müslüman, 2.852.812 Rum, 1.120.000 Ermeni, 253.435 Yahudi, 761.530 Bulgar yaşıyordu.

²³⁸ 13 Nisan 1909'da bir grup alaylı Subay'ın başlattığı ayaklanma ilmiye talebelerinin de desteğiyle büyüdü. Saray'a yürüyen isyancılar Abdülhamit'ten aflarını isteyerek Meclis ve Hükümet yetkililerini hedef almışlar ve kısa bir süre molla-ihtilalciler asker egemenliğini İstanbul'da sağlamışlardır. Selanik'teki 3. Ordudan ayrılan Hareket ordusu Enver Paşa başkanlığındaki meşruti güçler 24 Nisan 1909'da karşı devrimi bastırdı ve ihtilalcileri infaz etti. AKIN, (2019), s. 33 vd.

²³⁹ Süreci 1913'te Osmanlı Mebusan Meclisinin tatil edilmesine kadar ele alan bir görüş de bulunmaktadır.

²⁴⁰ ARSLAN, (2016), s. 351.

1908 Devrimi 1905 Rus ve 1906 İran devrimlerinin etkilerini taşıırken Solidarizmden esinlenen bir erkek ayrılığı savunusu içermektedir²⁴¹. Solidarizm, Fransız III. Cumhuriyet'inin resmi ideolojisi olarak 1908 Devrimcilerinin örnek aldığı bir ideoloji olmuştur²⁴². Solidarizm bağlamında 1908 devriminin “Ferd yok! Cemiyet var!” ve “Hak yok! Vazife var!” söylemlerini düstur edindiğini akılda tutmak gerekir. Bu düsturlar söz konusu hareketlerin Anglosakson liberalizmiyle ilişkilerinin yalnızca ekonomik ve kısmi bir bağ olduğuna kanıt olarak gösterilebilir. Devrimler sonrasında da düzen liberal demokrasinin bireysel özgürlükler alanı yerine, yurttaşlık ve kamusal özgürlükler alanı üzerine kurulmuştur. Devrimin gerçekleştiği dönemde ülke toprakları üzerindeki sosyo-ekonomik koşullar liberal ekonomik özgürlükler alanının inşasına uygun değildir²⁴³.

1908 düşünsel anlamda Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının²⁴⁴ şekillendirdiği bir siyasal rejimde İmparatorluğun devamı için gerekli olan her projeye eklenme kapasitesine sahip olmuştur²⁴⁵.

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında işçi-işveren ilişkileri bakımından değerlendirme yapabilmek adına takip edilmesi gereken bazı hukuki gelişmeler yaşanmıştır. Dönemin grevleri Osmanlı işçilerinin ücret artışı talebi üzerine kuruludur ve sosyalizm ve sınıf bilinci temelli bir hareket değildir. 1909 yılında çıkarılan ve 1936 yılına

²⁴¹ Solidarizm, liberalizm ve sosyalizm akımlarının çözüm getiremediği sorunlarda bir üçüncü yol olarak ortaya çıkmış olan korporatizmin ılımlı ve çoğulcu çeşididir. Solidarist korporatizm; özünde sağ bir eğilimdir ve muhafazakar bir tutumla ahlaki değerlerin yeni karşısında korunmasını hedefler. Bu yaklaşımda geleneksel yapıların modern ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden tanımlanması, otoritenin kutsallığı, organizmacı bir toplumsallık anlayışı ve ontolojik mutlakiyetçi bir felsefe ekseninde gerçekleştirilmeye çalışılır. Ekonomik anlamda kapitalist ilişkilere, siyasal anlamda ise bireyselleşmeye ve özgürleşmeye karşı bir tavır takınırken özel mülkiyeti reddetmemektedir. Buna karşılık sınıf çatışması reddedilmektedir. Korporatist eğilimde alt yapı kurumlarının eleştirisine gitmeksizin üst yapı kurumlarını değiştirme girişimi görülmektedir. Toplum, meslek zümrelerinden teşekkül etmiş bir organizma olarak tanımlanmakta ve ulusal ortak çıkarların devlet-işveren-işçi dayanışması içerisinde gerçekleşeceğini savunmaktadır. ARSLAN, (2016), s. 287 vd.

²⁴² ARSLAN, (2016), s. 291.

²⁴³ ARSLAN, (2016), s. 358 vd.

²⁴⁴ AKÇURA, Yusuf. (2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.

²⁴⁵ ARSLAN, (2016), s. 184.

kadar yürürlükte kalan Tatil-i Eşgal Kanunu²⁴⁶ ekonominin çeşitli kesimlerinde ve özellikle Anadolu ve Rumeli Demiryollarında²⁴⁷ başgösteren grevleri bastırmanın dayanağını oluşturmanın yanında yabancı sermaye yatırımlarına da güvence göstermek amacıyla ilan edildiği iddia edilmektedir²⁴⁸. Tatili Eşgal Kanunu grev hakkının kısıtlanmasına ve anlaşmazlıkların uzun bir uzlaşma sürecinden geçmesiyle çözümlenmesine yönelik hükümler içerdiği yönünde eleştiriler bulunmaktadır²⁴⁹. Bu yönüyle Tatil-i Eşgal Kanunu'nun Osmanlı coğrafyasında geç de olsa gelişen işçi hareketlerine önemli bir set çektiği ve emek kesimine olumsuz şekilde yansıdığı ileri sürülmektedir²⁵⁰. Oysa Osmanlı Devletinin, parçalanma ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuşu, emperyalistlere karşı bağımsızlık mücadelesi veriyor oluşu, bu dönemde toplumsal politikaya ilişkin konuların genelde, birer asayiş sorunu olarak ele alınması için oldukça geçerli sebeplerdir. Toplumsal politikaların oluşumu hususunda merkezi otoritenin dış ve iç tehlikelere karşı son derece duyarlı olması, işçilerin örgütlenmesi konusunda izlenen politikaları ve aşiretlerin iskânına yönelik uygulamaları da etkilemiştir²⁵¹.

2.2.4. I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Koşullarında Osmanlı

1908'i izleyen on dört yıl hemen hemen kesintisiz bir dizi isyan ve savaşla doludur. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna-Hersek ve Girit'in yitirilmesi, Trablusgarp Savaşı, Lübnan ve Arnavutluk isyanları, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi.

1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımları sonuçları da 1908 yılında modern anlamda bir Osmanlı sanayiinin var olmadığını göstermektedir²⁵². Osmanlı Devleti'nin 19.

²⁴⁶ Bkz. ÖKÇÜN, A. Gündüz. (1982). *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 503.

²⁴⁷ Söz konusu dönemde Demiryollarının yabancı sermaye işletmesi altında olduğu unutulmamalıdır.

²⁴⁸ ARSLAN, (2016), s. 327.

²⁴⁹ ARSLAN, (2016), s. 327.

²⁵⁰ ARSLAN, (2016), s. 327.

²⁵¹ ÖKÇÜN, (1982), s. viii.

²⁵² BORATAV, (2005), s. 19 vd.

yüzyılda dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı bir konumu bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı toplumunun yarı sömürge olarak nitelenmesinin sebeplerinden arasında gösterilir. Bununla birlikte Düyun-u Umumiye yönetimi sebebiyle dış borçlanmaların artması, yabancı sermaye yatırımlarının imtiyazlar yoluyla ülkeye girişi sebebiyle emperyal devletlerin önce ekonomik, sonra büyük ölçüde askeri ve siyasal alanlarda devlet yönetiminde söz sahibi olmaları da yarı-sömürge nitelemesinin diğer sebepleridir²⁵³.

1908-1918 döneminde siyasal iktidarı eline alan İttihatçılar 1919-1922 arasında yerlerini İttihatçı grubun genç asker kadrosuna bırakmışlardır. Bu kadroların siyasal iktidardaki üstünlükleri dönemselsel olarak değişkenlik göstermiştir. Örneğin 1908-1913 yılları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal iktidarı denetlediği ve etkilediği, fakat üstünlüğü ele geçiremediği bir dönem olarak anılır. 1913-1918 döneminde ise İttihatçıların egemen olduğu kesittir. 1919-1922 yıllarında devletin iktidar alanında bir bölünme söz konusudur. İstanbul'da emperyalist devletlerle uzlaşa yönünde teslimiyetçi bir yaklaşımı benimseyen büyük ticaret burjuvazisi destekli bürokratik aristokrasi temsil edilmekte iken, Anadolu'da ise İttihatçı devrimci hareket eşraf desteğiyle güç kazanmaktadır²⁵⁴. Söz konusu kadroların temel argümanı ulusal ekonomi yaratarak bağımsızlığı sağlamaktır. Zira cumhuriyetin esası egemenliktir. Bağımlı devletler kendi halklarının egemenliğini gerçekleştiremeyecekleri için cumhuriyet olamazlar.

Burjuva ideolojisinin genellikle biri ulusal bir kapitalizme, diğeri ise serbest ticaretçi, eklemlenmeci ve uluslararası (evrenselci) bir gelişme biçimine bağlı olan iki ana koldan ilerlediğinin bahsedilmektedir²⁵⁵. 20. Yüzyıl başlarında birinci yol egemen merkez

²⁵³ BORATAV, (2005), s. 20. Bazı yorumculara göre bu ekonomik koşullar altında bir de Dünya Savaşına girilmesi Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamıştır. Diğer yandan Vilayeti Sitte, Elveyi Selase, 1907 Üçlü İttifakı ve hatta 1878 Berlin Andlaşmaları göz önünde bulundurulduğunda bu yorum yerinde gözükmemektedir. Osmanlı Devleti egemenliğini yitirdiğinden 1. Dünya Savaşına girmese bile galip devletler tarafından parçalanacaktı ve dönemin yöneticileri bunu açık seçik görebiliyorlardı.

²⁵⁴ BORATAV, (2005), s. 19 vd.

²⁵⁵ Ayrıntılı okuma için Bkz. ŞENALP, Mehmet Gürsan ve ŞENALP, Örsan. (2008). "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı". *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, Cilt: 3, Sayı: 8, ss. 63-99; BORATAV, (2005), s. 19 vd.

kapitalist devletler için, ikinci yol ise sömürge ya da bağımlı devletler için açıktır. Emperyalist sistemin sömürgesi yahut yarı-sömürgesi durumundaki ülkelerin yönetici kadrolarına ve aydınlarına yayılan eklemlemeci ideolojik tavırlar, sözü geçen ülkeleri dünya kapitalist sisteminin hammaddeci, bağımlı açık pazarları olarak korumak yönünde kendini göstermektedir²⁵⁶. I. Dünya Savaşı koşulları ise sanayi teşviki, gümrük resimleri vb. vergilerin artırılması ve spesifik gümrük tarifesine geçilmesinin yanında kapitülasyonların tek yönlü olarak kaldırılması başta olmak üzere Türkiye’de devletin egemenliğini zayıflatan bağları ortadan kaldırdığından ulusal burjuvazinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Batı Avrupa’dan İstanbul’a ulaşan ticaret yollarının tıkanması ve İstanbul nüfusunun içine sürüklendiği beslenme sıkıntısı mevcut ulaşım imkanları sonuna kadar kullanılarak Anadolu çiftçisinin ulusal piyasa düzeyinde üretime geçmesine yaramıştır²⁵⁷. İttihat ve Terakki hükümetlerinin savaş dönemi ekonomi politikaları içinde İstanbul’un iaşesinin sağlanması öncelik kazanmıştır²⁵⁸. Anadolu’dan İstanbul’a sevkiyat hatları hem savaş hem de hububat nakli için kullanılmaktadır. Savaş sevkiyatının ağırlıklı olduğu demiryolu şebekesinde buğday nakli için imkan sağlayabilen Anadolu tüccarı, İstanbul’a getirdiği gıda maddelerini pazarlayarak yüksek karlarla kazanç elde etmeye başlamıştır²⁵⁹.

1917 Ekim Devrimi ve Amerika Birleşik Devletleri’nin İtilaf Devletleri yanında Savaşa katılımı Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin paylaşımı antlaşmalarındaki konumunu değiştirmiştir. Wilson İlkeleri’nin devletler arası gizli antlaşmaların tanınmayacağına ve sadece yenilen 3 ülke için belirledikleri ulusların kendi kaderini tayin hakkına yönelik hükümleri Osmanlı topraklarında yer alan uluslar arasında bir egemenlik çatışmasını fitillemiştir²⁶⁰. Osmanlı’nın toprak bütünlüğü I. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesiyle birlikte 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi şartları gereğince ortadan kaldırılmıştır. Mütareke, Boğazların ve dolayısıyla Karadeniz kıyılarının galip devletlere

²⁵⁶ BORATAV, (2005), s. 19 vd.

²⁵⁷ BORATAV, (2005), s. 28.

²⁵⁸ BORATAV, (2005), s. 28.

²⁵⁹ BORATAV, (2005), s. 36.

²⁶⁰ İNAN, (2020), s. 18.

açılmasını sağlamış ayrıca Osmanlı'nın elindeki bütün cephaneliğin İtilaf Devletleri'ne teslimini²⁶¹ şart koştur. Mütareke Osmanlı demiryollarının ve ticaret gemilerinin İtilaf Devletleri hizmetine gireceği hükümleri içermektedir ve kömür, mazot ve deniz malzemesi gibi ham maddelerin ihracını yasaklamaktadır. Mütareke koşullarına genel olarak bakıldığında Türklerin önüne konulan koşulların savaşta yenilen diğer Avrupalı devletlere dayatılan koşullardan çok daha ağır olduğu görülmektedir. Türk İmparatorluğu Avrupa devletlerinin ırkçı nefretine maruz kalmıştır.

Ateşkesi fırsat bilen İtilaf güçleri Osmanlı'nın topraklarını işgale başlamışlardı. Bu ağır yenilgi sonucunda İttihatçı merkez kadronun iktidarının düştüğü ve Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile birlikte bir grup İttihatçının yurtdışına çıktığı bilinmektedir²⁶². Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nı yenik kapaması, İttihat ve Terakki'nin kendisini feshederek Teceddüd Fırkası'na dönüşmesi ve Meclis-i Mebusan'ın dağılmasıyla ortaya çıkan iktidar boşluğu azınlık gruplar için, tıpkı II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki gibi siyasal ortam yaratmıştır. Bu dönemde 1918-1923 yılları arasında azınlık politikaları güden birçok siyasal parti kurularak etkinlik göstermeye başlamıştır²⁶³.

2.3. MİLLİ MÜCADELENİN MİHENK TAŞLARI

Mondros Mütarekesinin imzalanmasının ardından Trakya ve Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olarak örgütlenen yerel hareketler, İttihat ve Terakki çizgisinde yurtsever bir mücadeleye başlamıştır. İngiliz Donanması'nın Rusya'daki Bolşevik Devrimi gerekçe göstererek İstanbul'a donanma çıkarması ve hemen akabinde Şubat 1919'da toplanan Paris Barış Konferansının bir çıktısı olarak Türkiye'de müttefik kuvvetlerin emniyetini sağlama iddiasındaki Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı

²⁶¹ Mütareke'nin savaşın sona ermesi anlamına gelmediği, dolayısıyla ordunun silahsızlanmasına yönelik hükümler içermemesi gerektiğine ilişkin bkz. İNAN, (2020), s. 19.

²⁶² GÜRKAN, Emrah Safa. (2023). *Cumhuriyet'in 100 Günü İnkılabın Ayak Sesleri*. İstanbul: Mundi Kitap, s. 66 vd.

²⁶³ Bu dönemde toplam elli beş siyasal parti kurulmuştu. Mütareke dönemi ile birlikte Ekim devriminin etkileri Osmanlı topraklarında sosyalist fikirlerin yeniden canlanmasına neden olmuştur. ARSLAN, (2016), s. 332 vd.

Anadolu'daki mücadelenin alevlenmesine sebep olmuştur²⁶⁴. Müttefiklerle işbirliği içerisinde padişahlık idaresinin devamını sağlamaya çalışan İstanbul hükümeti bu mücadeleyi durdurmak üzere Mustafa Kemal'i Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya göndermiştir. Bu hamle ulusal egemenlik mücadelesinde bir mihenk taşı oluşturmuştur. Samsun'dan başlayarak Havza, Amasya ve Erzurum'a uzanan yolculuk döneminde yaşanan gelişmeler önce Erzurum'da daha sonra Sivas'ta toplanan iki kongre akabinde yerel örgütlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak birleştirilmesini ve mücadelenin ulusal bir nitelik kazanmasını sağlamıştır²⁶⁵. Sivas Kongresi'nde alınan Misak-ı Milli kararının son Osmanlı Mebusan Meclisince kabul edilmesi yürütülen mücadelenin sınırlarının resmileşmesi anlamına gelmektedir.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgali Anadolu'da alevlenen mücadelenin kurumsallaşmasını tetikleyen bir hamle olmuştur. Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli bildirisine Ulusal Meclisin kurulması için seçimler yapıldı ve 11 Nisan 1920'de Padişah tarafından feshedilen²⁶⁶ Osmanlı Mebusan Meclisinin ardından 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Türk²⁶⁷ ulusunun kaderini ellerine alarak göreve başlamıştır.

Meclisin göreve başlamasının üstünden 2 ay geçmeden Yunan ordularının Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlaması üzerine Temmuz 1920'de düzenli ulusal ordu toplanmaya koyulunmuştur²⁶⁸. 10 Ağustos 1920'de İstanbul hükümeti ile İtilaf devletleri arasında imzalanan Sevr antlaşması Osmanlı Devleti'nin çöküşünü resmen ilan etmiştir. Bunun üzerine Ankara Hükümeti Sevri imzalayanları vatan haini ilan etmiş ve İstiklal Mahkemeleri'ni kurmuştur. Böylece yargı erkinin de TBMM'ce kullanılması ile ulusun

²⁶⁴ KARPAT, Kemal H.. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 119 vd.

²⁶⁵ KARPAT, (2010), s. 122.

²⁶⁶ EROĞUL, Cem. (2014). *Anatüze Giriş*. Gözden Geçirilmiş 14. Bası. Ankara: İmaj Kitabevi, s. 236.

²⁶⁷ Avrupa'da aktif olan Rum ve Ermeni grupların ve Arap ileri gelenlerinin Prens Sebahattin'in temsil ettiği politik ve ekonomik liberalizm ve idarede adem-i merkezîyetçilik ilkesini savunduklarına dair bkz. KEYDER, Çağlar. (2004). *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 62.

²⁶⁸ EROĞUL, (2014), s. 234 vd.

temsili vazifesinde alternatif bir yoruma yer kalmamıştır²⁶⁹. 1920'nin göz mevsimi boyunca Ermenilerle yaşanılan mücadele sonucunda 3 Aralık 1920'de Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti ile Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Hükümetinin imzaladığı ilk uluslararası antlaşma olan Gümrü Antlaşması, devletleşmenin önemli göstergelerinden biridir²⁷⁰. 6-11 Ocak arasında Ulusal Ordunun verdiği mücadelenin Birinci İnönü zaferiyle sonuçlanmasının ardından ise yeni Devletin ilk Anayasasının ilanı kaçınılmaz hale gelmiřtir²⁷¹. 1921 Anayasası olarak anılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kendi kaderini ellerine almış bir ulusun kurumsal ve yegane temsilcisi olan Meclisinin yönetimindeki düzenli ulusal ordunun kazandığı zaferin ardından ilan edilmiştir. Bu durum tam da "geçmiş bir ortak anlatısı üzerine şekillenen ve geleceği bir arada inşa etme tahayyülüne dayanan" bir cumhuriyet projesinin varlığının kanıtlandığı noktadır ve normatif ifadesi ise 1921 Anayasasıdır. Bu noktadan itibaren hedef milli egemenlik ilkesi çizgisinde tam bağımsızlığın sağlanmasıdır.

1 Mart 1921'de Afganistan'ın Ankara Hkmetini tanınması ve ardından 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşmasının imzalanması Türklerin ulus-devletinin dünyada tanındığı ve destek aldığı bir sürece işaret etmektedir. Yunan ordusunun İkinci İnönü Zaferi ile tekrar durdurulması büyük saldırıyı ancak birkaç ay teleyebilmiştir. 1921'de Yunanlıların var güçleri ile ilerleyişi başladığında TBMM'nin Başkomutanlık yetkisini Mustafa Kemal'e vermesi gündeme gelmiřtir²⁷². Bu yetkiye dayanılarak ıkarılan Tekalifi Milliye emirleri ulusal savunmanın Meclis eliyle gerçekleştirilebilmesinde önemli bir noktadır. Halkın bu büyük desteğiyle Sakarya'da düşman karşısına çıkan ordu bu etin savaşı 13 Eylül'e dek sürdürmüş ve utku ile sonuçlandırmıştır. Bu zaferin ardından Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile Kars

²⁶⁹ EROĞUL, (2014), s. 234. Kanuni Esasinin yürürlüğü tartışmalarında göz önünde bulundurulması gereken bir yorumdur.

²⁷⁰ EROĞUL, (2014), s. 235.

²⁷¹ EROĞUL, (2014), s. 235

²⁷² Başkomutanlık yetkisinin verilmesi sırasında Meclis'te yaşanan tartışmalar hakkında bir değerlendirme için şİRİN, (2023), s. 142.

Antlaşması imzalanarak doğu sınırimız, ardından Fransa ile Ankara antlaşması imzalanarak güney sınırimız güvenceye alınmıştır²⁷³.

Anadolu'yu yabancı siyasal iktidarlardan tamamen temizlemek üzere Ağustos 1922'de Türklerin harekete geçmesi ile Büyük Taarruz başlamış ve 9 Eylül'de Yunan Ordusunun hezimetini ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine 3 Ekim'de Yunanlılarla Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu zafer Anadolu'da askeri üstünlüğü elde eden Türk ulusunun varlığı ile anlamını yitiren Sevr Antlaşması hükümlerinin gözden geçirilmesini zorunlu kılmış²⁷⁴ ve Türk Devleti'nin siyasal mücadeleye oldukça güçlü bir giriş yapmasını sağlamıştır²⁷⁵. 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış ve TBMM ulus egemenliğinin tek sahibi olarak diplomatik hayatta var olmaya devam etmiştir.

Lozan görüşmeleri 21 Kasım 1922'de başlamıştır. Galip Devletler Osmanlı Devleti'ni Batı'ya bağımlı kılan Dünyu Umumiye idaresinin ve ekonomik ve hukuki ayrıcalıkların devam etmesini dayatmıştır. Buna direnen ve Osmanlı Devleti ile Batı arasındaki sömürge bağlarının tasfiyesi için bastıran Ankara Hükümeti'nin tavrı görüşmelerin 8 ay sürmesine sebep olmuştur. Lozan Antlaşması sömürge durumuna düşmüş Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve (az farkla) Misakı Milli hudutları içinde bağımsız bir Türk Devleti'nin uluslararası kabulünün bir göstergesidir²⁷⁶.

2.4. İKTİDAR MÜCADELESİNİ CUMHURİYETE TAŞIYAN TEZLER

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi, Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti'ni tarihten silmeye yönelik ağır koşulları ve ardından İtilaf Devletleri'nin yurdu işgale başlaması ulusun örgütlenmesinin temelini hazırlayan koşullardır. Bu ortamda aynı topraklar içerisinde farklı ulusların devlet kurmaya yönelik hamleleri, nüfuslarının %20'ye dahi

²⁷³ EROĞUL, (2014), s. 238.

²⁷⁴ KARPAT, (2010), s. 126.

²⁷⁵ EROĞUL, (2014), s. 239.

²⁷⁶ TİMUR, (1993), s. 51.

ulaşmadığı bölgelerde²⁷⁷ egemenlik talepleri ve bunu zor kullanma yoluyla elde etmeye kalkmaları Türk ulusunun kaderini şekillendiren somut nedenlerdir. Osmanlı hanedanının büyük toprak kayıpları ve yabancı işgali karşısında işbirlikçi bir tavır takınması ise Türk ulusunun kendi kaderini ellerine almasını gerektirmiştir. Baştan beri hakimiyeti milliyetçi, ulus egemenliği kaidesi dillere pelesenk edilmiş ve ulusun ve vatanın kurtuluşu yurttaşlara bırakılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus hanedan-tebaa ilişkisinin artık bu topraklarda geçerli olmayışıdır. Zira tebaa-hanedan ilişkileneğinde tebaa hanedanı kurtarmaya teşebbüs dahi edemez. Osmanlı'nın son dönemleri ise kaderini eline almış bir yurttaş topluluğunun kendi gelecekleri hakkında kendi kararlarını temsilcileri aracılığıyla aldığı somut duruma sahne olmaktadır. Bu noktada ise cumhuriyetin neşet ettiği rahatlıkla ifade edilebilir.

Osmanlı topraklarında Türk Cumhuriyet Devriminin resmileşmesinden önce Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Cumhuriyeti'nin kuruluşu²⁷⁸, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin kuruluşunu amaç edindiği Trakya Cumhuriyeti gibi örnekler uygulamaya konmuş cumhuriyet fikirleridir. Karşıt grupların ortak noktası cumhuriyet fikrinin kendisidir. Bölgesel bazda kurtuluş ve bağımsızlık fikirlerinin gelişimi Türk ulusal mücadelesinin örgütlenmesini de fitillemiştir. Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan Türkler de cumhuriyete giden yolda birleşerek yurdun birçok bölgesinde başlayan örgütlenmeleri ulusal düzeye taşımışlardır. İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak ve Anadolu'da bir asayişsizlik gibi görünen bu hareketleri önlemek üzere Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesi ise Türk Devriminin gerçekleşmesine sebep olan koşullardan bir diğeri. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, 22 Mayıs 1919'da İstanbul'a yazdığı raporunda bu örgütlenmenin amacına işaret etmektedir: “*Millet yekvücut olup,*

²⁷⁷ TANÖR, (2016), s. 59 vd.

²⁷⁸ ŞİVGİN, Hale Fatma. (2022). “1921 Anayasası'na Esin Kaynağı Olan Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükümeti Anayasası”. *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu*. Ankara: TBMM Yayınları, ss. 9-20.

*hakimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef tutmuştur.*²⁷⁹” Bu cümle ulusal mücadelenin Türklük esasında demokratik egemenliğe ve üniter devlete dayanan bir cumhuriyet inşa etme çabasını da görünür kılmaktadır²⁸⁰.

Türk Milletinin bekası tehlikededir ve Osmanlı aristokrasisi ve devlet yapısı bu milletin felaketine bir çözüm getiremeyecek kadar tükendiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla karşımızda 1908’in meşruti esasta birleşen anasırlar toplumu (yani cemaatler birliği) projesi değil cumhuriyet esasında harekete geçen bir milletin meclisli temsili projesi belirmektedir.

2.4.1. Ulusal Mücadelenin Ana Hatları

Siyasal iktidarın bir sınıftan (ya da sınıflar koalisyonundan) başka bir sınıfa (ya da sınıflar koalisyonuna) geçişi devrimlerin yönünü belirlemektedir. Atatürk'e göre ulusal mücadelenin şekillendiği dönemde “*Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıflar halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve mesailerinin toplamı yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir.*²⁸¹”. Türk Ulusal mücadelesi bir yandan Anadolu eşrafı, diğer yandan da küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlar öncülüğünde gerçekleşmiştir²⁸². Bu bağlamda Türk Devrimi siyasi iktidarın kontrol ve kanalizasyon edemediği yabancı sermayeye karşı bir harekettir ve özünde emperyalizme karşı girişilmiş bir savaştır²⁸³. Dolayısıyla sınıfsal bir anlam taşımaktadır.

Cumhuriyet’in kuruluşundaki toplumsal örgütlenme, II. Meşrutiyet ile oluşan toplumsal taban ve örgütlenme pratiğini hatırlatmaktadır ancak pek çok açıdan farklılık

²⁷⁹ Aktaran İNAN, Afet. (1968). “Kurtuluş Savaşı’nın Bazı Belgeleri ve Atatürk’ün İnkılâp Prensipleri”. *BELLETEREN* 32, Sayı. 128, ss. 553-566, s. 553.

²⁸⁰ İNAN, (2020), s. 26.

²⁸¹ Aktaran ŞIVGIN, Hale. (2015). "Atatürk ve Ekonomi." "*Devlet Adamı Atatürk*" Paneli Bildiri Kitabı. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, ss. 21-36, s. 28.

²⁸² TİMUR, (1993), s. 42.

²⁸³ ÖZDEMİR, Ali Murat. (2023). “Yüzüncü Yılında Türk Devrimi: Dalgaları Yara Yara”. *Bilim ve Ütopya Yüzüncü Yılında Cumhuriyet İçin Yol Haritası*. Sayı: 352, Yıl: 30, ss. 4-10.

göstermektedir. Farklılıkların ilki II. Meşrutiyete yön veren siyasal projelerden Osmanlıcılık ve Batıcılıkla ilerleme olasılığı kalmadığı kesinleşmesidir. Osmanlıcılık müslim ve gayrimüslim anasının isyan ve/veya kopuşuyla anlamsızlaşmış, Batıcılık ise azgın emperyalist müdahaleler karşısında imkansızlaşmıştır. Bir diğer farklılık ise nüfus kayıpları ile oluşan demografik yapı ile ortaya çıkmıştır zira Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarında çok kayıp verilmiştir. 30 Ekim 1918'de Mütareke'nin imzalanmasının ardından Anadolu ve Trakya'da Türk ulusunu kurtarma gayretiyle çalışan çeşitli adlar altında cemiyetler kurulmuştur. İttihatçıların, Anadolu'nun tüccar, esnaf ve eşrafiyla oluşturdukları toplumsal ittifak, Ulusal Mücadelenin hazırlayıcısı olmuştur. Bu doğrultuda Mütareke imza edildikten sonra kurulan cemiyetler, dağınık da olsa temsil, meşruiyet ve seçim konusunda milli taleplerin Ulusal Mücadeleye taşınmasına ve bir toplumsal tabanının oluşmasına yardımcı olmuşlardır²⁸⁴.

Bir kısmı artık hiçbir şekilde Türklerin menfaatini temsil etmeyen Osmanlı Devleti'ne başkaldırmış asker-sivil aydınlardan oluşan küçük burjuva kökenli subaylar²⁸⁵ ve Anadolu eşrafı, Kuvayı Milliye müfrezelerini örgütleme görevini üstlenmişlerdir. Askeri liderlerin büyük çoğunluğunun orta halli veya fakir ailelerden geldikleri görülmektedir. Ulusal Mücadelenin en başından itibaren egemen sınıflarla ittifak halinde gelişmesi bu sebeptedir. Eşrafın üretim ilişkileri içerisindeki pozisyonu, yer yer Kuvayı Milliye hareketlerini etkilemiştir. Bu dönemde ulusal mücadeleyi destekleyen Müslüman kökenli ticaret burjuvazisinin azınlık kökenli ticaret burjuvazisinin yerini alarak dünya sistemi ile bütünleşme isteği, diğer egemen sınıf olan toprak sahibi eşrafın da yitirilme tehdidi altındaki topraklarını koruma isteği ile hareket ettiği ifade edilmektedir²⁸⁶.

Ulusal Mücadelenin stratejileri arasında İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya sosyalizmi arasındaki temel çatışmadan yararlanma fikri de bulunmaktadır²⁸⁷. Anadolu'da

²⁸⁴ ARSLAN, (2016), s. 191 vd.

²⁸⁵ Sivil memuriyetten gelme Kuvayı Milliye kumandanlarına da rastlanmaktadır. TİMUR, (1993), s. 17.

²⁸⁶ ERTÜRK KESKİN, Nuray. (2009). *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, s. 251.

²⁸⁷ TİMUR, (1993), s. 21.

bağımsız bir Türk Devleti kurma amacıyla girilen mücadelede koşullar Sovyet Rusya ile doğal ittifak kurulmasına yol açmıştır²⁸⁸. Özellikle İttihat ve Terakki'den itibaren Osmanlı topraklarında kapitalizmin gelişmesinde ulusçuluk akımının asker-sivil aydın kadrolarda geniş bir temel bulduğu görülmektedir. Anadolu hareketine temel teşkil ettiği bağlamda ulusçuluk antiemperyalist bir tavır takınmakta ve ırkçılığı ve Batı şovenizmini bir başka deyişle milliyetçiliğin emperyalist hedefler lehine kullanımını reddetmektedir. O dönemde sosyalist hareketi temsil eden örgütlerin dahi ideolojik düzeyde komünizmi İslamla bağdaştırma çabaları görülmektedir. Anadolu'da başlayan direniş hareketinin benimsediği ideolojilerin hepsi, işbirlikçi İstanbul Hükümetine ve emperyalizme karşı bir araç olarak kullanılmaktadır²⁸⁹.

1920'de toplanan III. Enternasyonal'de Lenin'in tezi doğrultusunda burjuva demokratik yönde olsa bile ulusal bağımsızlık savaşlarının desteklenmesi kararı alınmıştır. Sol hareketin tasfiyesinin Sovyet desteğine engel olmayacağı aşıkardı. Ulusal mücadele bu yapısal belirleyenler doğrultusunda Batı'yla uzlaşma yönüne evirilmişti. Lozan görüşmeleri 21 Kasım 1922'de başlamıştır. Galip Devletler Osmanlı Devleti'ni Batı'ya bağımlı kılan Dünyu Umumiye idaresinin ve ekonomik ve hukuki ayrıcalıkların devam etmesini dayatmıştır. Buna direnen ve Osmanlı Devleti ile Batı arasındaki sömürge bağlarının tasfiyesi için bastıran Ankara Hükümeti'nin tavrı görüşmelerin 8 ay sürmesine sebep olmuştur.

2.4.2. Kongreler Döneminin Yarışan Projeleri

Türkiye'de Kongre İktidarları kitabında Tanör, 1918-1920 yılları arasında Osmanlı toprakları üzerinde geçerli olan devlet ve iktidar sorununu aşmaya yönelik tezleri ortaya koymaktadır. Buna göre Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden TBMM'nin toplandığı ana kadar ülke toprakları bakımından öne çıkan dört ana tez bulunmaktadır. Ortaya çıkış

²⁸⁸ TİMUR, (1993), s. 28.

²⁸⁹ TİMUR, (1993), s. 31.

sıralamasına göre asıl İtilaf bloku tezi, Osmanlı Devleti tezi, yerel kongre iktidarları tezi ve ulusal tez olmak üzere dört başlıkta incelenen bu tezlerin devlet ve iktidar sorununun aşmaya yönelik çözümleri dikkate değerdir.

Asıl İtilaf bloku o dönem Düvel-i Muazzama (Süper devletler) olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşmaktaydı. 1917'de Rusya'da Çarlık rejimini yıkan devrimle blokun dengeleri değişmiştir. 1915'te İtalya'nın dahil olduğu bloka, Rusya'nın ayrılışı ile ABD ve Yunanistan eklenmiştir. İtilaf blokunun, küçük bir İç Anadolu ülkesi olarak Yeni Türkiye'nin Kastamonu, Sivas, Ankara ve Bursa'nın çerçevelediği, yalnızca Karadeniz'e bağlantısı olan bir coğrafyada hüküm sürmesi emelleri vardı. Bununla birlikte Boğazların İngiltere'nin yahut uluslararası bir komisyonun denetimine bırakılmasını; Ermeni, Kürt, Arap, Rum ve Yahudi azınlıkların özgürleştirilmesini ve Osmanlı'dan arta kalan toprakların ise yarı-sömürge tipi bir köylü devleti olmasını istiyorlardı. Bu köylü devleti emperyal devletlerin ideal sömürge devletine giden bir köprü görevi görecek²⁹⁰. Sürece bakıldığında savaşın kazananı yahut kaybedeni farketmeksizin emperyalist devletler Türklerin, Batıda geliştiği haliyle bağımsız, egemen, üniter bir ulus-devlete sahip olmasına tüm güçleriyle karşıydılar.

Osmanlı Devleti'nin tezi, Birinci Dünya Savaşından yenilgisi dolayısıyla Türkçülük akımlarının geri plana itilmesi, İttihatçı önderlerin yurtdışına çıkışı ve Meclis-i Mebusan'ın feshi ile Saray'a tabi hükümetlerin etkinliğinin artması nedenleriyle yeniden Osmanlıcılık akımına yönelmesi üzerinden şekillenmiştir ancak bu Osmanlıcılık önceki Osmanlıcılık değildir. Feodal ve dinsel dürtülerle İmparatorluk toprakları korunmaya çalışılmaktadır. Bu uğurda Lozan görüşmeleri boyunca mali, iktisadi ve hukuki tavizler verilmekten geri durulmamış, İngiliz himayesine boyun eğilmiştir. Saltanat, Hilafet ve hanedana dokunulmadığı müddetçe bağımlı bir devlete razı gelinmiştir²⁹¹.

²⁹⁰ TANÖR, Bülent. (2016). *Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920*. 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 33.

²⁹¹ TANÖR, (2016), s. 25 vd.

Cemiyetler ve kongreler şeklinde örgütlenen yerel hareketlerin tezlerini Ulusal tezdən hariç tutan Tanör, bu tezlerin hemen hepsinde anavatan ilkesinin benimsendiğini belirtir. Özellikle İzmir'in işgali döneminde ulusallık bilincinin pekiştiğini ve Türklük, Türk Ulusu ve Müslümanlık vurgusu üzerinden bir toplum anlayışı şekillendiğini ifade eder. Tanör, yerel hareketlerin tezini, gerektiğinde silahlı mücadeleye girişmeyi göze alan bir direniş örgütlenmesi olması sebebiyle İngiliz boyunduruğunu savunan Osmanlı tezine uzak bulmaktadır²⁹². Yazar, yerel tezlerin ulusal tezdən ayrıldıkları noktayı ise somut ve yakın düşmana yani Rum ve Ermeni işgaline karşı direnmekle birlikte üstün devletlerin işgali söz konusu olduğunda aynı tavrı takınmamaları sebebiyle anti-emperyalist bilincin olmayışı şeklinde belirtmektedir. Söylem düzeyinde Osmanlı egemenliğine bağlı olan yerel hareketlerin fiiliyatta farklı egemenlik kullanımı biçimleri benimsedikleri görülmektedir. Yerinden yönetim (adem-i merkeziyet) talep eden cemiyetler olduğu gibi fiili olarak merkezi sistemden koparak iktidarlaşan örnekler de söz konusu olmuştur. Egemenliğin kaynağı bakımından ise ulus ve ulusal irade kavramlarının öne çıkması üzerinden bir değerlendirme yapan Tanör, yerel hareketlerin de seküler karakterli demokratik bir ulusal egemenlik tezi etrafında şekillendiğini iddia etmektedir²⁹³.

Ulusal tez, Mondros Mütarekesi akabinde Saray ve İstanbul hükümetinin teslimiyeti kabullenmiş tavırlarına karşı Anadolu'da başlayan direnişin örgütlenmesi sonucunda biçimlenmiştir. Bu direniş aynı anda farklı yerlerde ortaya çıkmıştır. Yalnızca bir aydın grubunun ya da askeri azınlığın eylemi değildir. Meclis ve meclise karşı sorumlu hükümet sisteminin devamı karşılığında İtilaf devletleri ile de temaslar devam etmiştir²⁹⁴.

Ulusal bağımsızlık, ilk önceleri meşruti kurumların işlerliğinin sağlanması yolu ile gerçekleştirilmek istenmiştir²⁹⁵. Ulusal direnişi Anadolu üzerinden yürütme planı devreye girmiştir. İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'daki silahlı hareketleri teftiş etmek

²⁹² TANÖR, (2016), s. 41.

²⁹³ TANÖR, (2016), s. 54.

²⁹⁴ TOPRAK, Zafer. (2020). *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 166-170.

²⁹⁵ TANÖR, (2016), s. 42 vd.

üzere 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal 15 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştır. Akabinde gerçekleşen Amasya tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Heyeti Temsiliyenin oluşumu ve Misakı Millinin kabulü ile Anadolu direnişinin programı ve ilkeleri şekillenmiştir²⁹⁶.

Ulusal tezin en belirgin özelliği ulusal vatan prensibidir²⁹⁷. Bu prensibin kabulü İkinci Meşrutiyetten itibaren baskın hale gelen Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının içerdiği imparatorluk ruhunun ve 19. Yüzyıl politika düzeninin geri plana itildiği anlamına gelmektedir²⁹⁸. Mütareke sınırları içerisindeki topraklar üzerinde yönetim birliği, yani ülkesel temelli bir ulus-devlet anlayışı yükselmektedir. Türkiye Türkleri olarak adlandırılan ve Türkçülük akımının öngördüğü kültürel Türk coğrafyasından daha dar sınırlar öngören bu prensip yine de Türk kültür koduna dayanmaktadır. Söz konusu dönüşüm cumhuriyeti gündeme getiren yapısal koşulların bir ürünüdür zira cumhuriyet başka türlü işlemez²⁹⁹. Kanuni Esasi'nin Osmanlı Devleti'nin var olan toprakları üzerinde bölünmez bütünlüğünü öngören hükmüne (md. 1) aykırı olarak Misakı Millinin kabul edilişi ve bazı topraklarda (Arap nüfusun çoğunlukta olduğu topraklarda, Batı Trakya'da ve Elviye-i Selase (Vilayeti Sitte)'de) halkoylamasının yenilenebileceğinin kabulü bu hareketin devrimci niteliğini ortaya koymaktadır³⁰⁰. Ulusal tezin hedefi ülkenin, ulusun ve devletin tam bağımsızlığının sağlanması ve millet iradesinin hakim kılınmasıdır.

Ulusal Mücadelenin kazanılması ile birlikte egemen hale gelen ulusal tez Türk ulusunun egemenliğine dayalı bir demokratik Cumhuriyet kurulması ile sonuçlanmıştır.

²⁹⁶ TANÖR, Bülent. (2019). *Kurtuluş Kuruluş*. 12. Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, s. 75 vd.

²⁹⁷ TANÖR, (2019), s. 43.

²⁹⁸ TANÖR, (2019), s. 43.

²⁹⁹ ÖZDEMİR, (2023a), s 4 vd.

³⁰⁰ Tanör'e göre devrim Kanun-i Esasi hükümlerine karşı gerçekleşmiştir. TANÖR, (2016), s. 55. Şirin ise Atatürk'ün anayasal hükümleri uygulama konusunda hassas davrandığına vurgu yapmaktadır. "Atatürk, anayasal bir devrimcidir." bkz. ŞİRİN, (2023), s. 112. ancak bu cümle kendi içerisinde bir çelişki barındırmaktadır zira hiçbir devrim anayasal değildir. Aksine devrimler bir sınıfın anayasal düzenine karşı gerçekleşmektedir.

2.5. ULUSAL EGEMENLİĞİN KURUMSAL TESİSİ: BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Kapitalist devletler arasındaki paylaşım sorununun dünyayı sürüklediği I. Dünya Savaşı'nın sonuçları Cumhuriyetin ilanını getiren koşulların saptanması sürecinde en başta gelmektedir. 1923 Devrimi 1917 Rus Devriminin izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilanında Fransız İhtilalinin etkileri olduğu kadar Ekim Devriminin ilkeleri de kendisine ifade alanı bulmuştur³⁰¹. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde ancak çekirdek yönetim kadrosunun dışında, cemiyetin muhalefet kadrosunda yer alan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğinde gerçekleşen Cumhuriyet devrimi egemenliğin beşerileşmesi bakımından oldukça radikal sonuçlar içermektedir. Cumhuriyet Rousseau'cu bir anlayışla³⁰² pragmatik bir yöntem olarak benimsenen erklerin yaşamada birleştiği bir model üzerine kurulmuştur³⁰³. Rousseau'nun genel irade kavramı basitçe iradelerin toplamını işaret etmemekte toplumun kolektif menfaatlerini gerçekleştirecek bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır³⁰⁴. Bu anlayışta ulus egemenliği ile özel mülkiyet ve bireysellik arasındaki bağ kesintiye uğramakta, burjuva sınıfının öncülüğünde gerçekleşecek bir devrimci-demokratik diktatörlüğün çerçevesi oluşturulmaktadır. Toplumun kolektif varlığından ayrılmaya çalışan unsurların meşruiyeti genel irade yaklaşımında kabul görmemektedir dolayısıyla Rousseaucu anlayışta devlet örgütlenmesi üniter bir eğilimdedir³⁰⁵.

Güneş I. Meclis'i incelediği eserinde 23 Nisan 1920'de toplanan meclis üyelerini göz önünde bulundurduğunda üyelerin tümüncü benimsenmiş kurumsal bir ideolojiden söz etmenin zor olduğunu iddia etmektedir³⁰⁶. Güneş'e göre meclis tartışmaları milletvekilleri

³⁰¹ CHP'nin fikri sembolü olan 6 oktan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerinin Fransız İhtilalinden Halkçılık, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkelerinin ise Ekim Devriminden izler taşıdığına dair bkz. ARSLAN, (2016), s. 352.

³⁰² TOPRAK, (2020), s. 21.

³⁰³ TOPRAK, (2020), s. 27.

³⁰⁴ ŞAHİN, (2023), s. 65.

³⁰⁵ ŞAHİN, (2023), s. 66.

³⁰⁶ GÜNEŞ, İhsan. (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 2.

bir arayış içinde olduğunu göstermektedir. Tarihsel koşullar dikkate alındığında ise çağdaş düşünce akımları ile sentezlenen Anadolu İhtilali, ulusçu, halkçı, tam bağımsız, demokratik bir öz taşımaktadır ve bu genel ideoloji Meclise hakimdir³⁰⁷.

Ali Rıza Paşa hükümetinin Anadolu hareketini tanıyan bir tavır takınmasının ardından Aralık 1919'da Meclisi Mebusan seçimleri yenilenmişti. Bu meclise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti³⁰⁸'nden vekiller de seçilmişti. 1920 Ocak ayında toplanan Sivas Kongresi, Osmanlı Meclisi Mebusanın toplanması ve Kongre'de belirlenen Misakı Milli metninin kabulünü bu vekiller aracılığı ile gerçekleştirmiştir. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmesi üzerine 18 Mart 1920'de kendi isteği ile toplantılarına ara vermiştir. Ulusal mücadelenin kurumsal bir biçim altında devam etmesi de aynı döneme tekabül etmektedir³⁰⁹.

Koşullar ulusal mücadeleyi gerçekleştiren kesimin görüşlerini ifade edebileceği ve ulus adına kararlar alacağı bir ortamın oluşması için bir meclisin kurulmasının gerekliliğini dayatmaktadır³¹⁰. Bu sebeple Mustafa Kemal Sivas Kongresinde oluşturulan Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920'de "Vilayetlere ve Bağımsız Livalara ve Kolordu Kumandanlarına" 12 maddeden oluşan bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta "... *makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklalini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından selahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclisin Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi*

³⁰⁷ Bkz. GÜNEŞ, (1997), s. 2 vd.

³⁰⁸ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mondros mütarekesinin ardından bölgesel olarak başlayan müdafaa-i hukuk hareketinin cemiyetlerinin önce Erzurum Kongresinde Karadeniz ve Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin birleştirilmesi, ardından Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ile Batıdaki cemiyetlerin birleştirilmesi sonucunda Sivas Kongresi'nde ulusal bir nitelik kazanan mücadeleye destek veren örgüttür. GÜNEŞ, İhsan. (1987). "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş". *Atatürk Araştırma Dergisi*. Cilt: 3 Sayı: 8, ss. 427 – 442.

³⁰⁹ KONAN, Belkıs. (2022). "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71 (1) ss. 437-476, s. 441.

³¹⁰ İNAN, (2020), s. 64 vd.

bu meclise iştirak ettirilmeleri zaruri görülmüştür.” demekte ve toplanacak meclis için yapılacak seçimin gereklerini ortaya koymaktadır³¹¹.

Seçim önergesinin 2. maddesine göre meclise seçilecek üyeler “*mebusan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tabidir.*” 3 madde seçimde livaların esas alınacağını, 4. Madde ise her livadan 5 üye seçileceğini belirtir. 5. Maddesi her livada gerçekleşecek seçimi düzenleyecek meclisin oluşumunu belirlemektedir. Ulusun her kesiminin en yüksek oranda temsilinin sağlanmaya çalışıldığı bu seçim önergesi 6. maddesinde, parti ve toplulukların aday gösterebilmesinin yanında bağımsız adaylıkların da kabul edileceğini düzenlemektedir. İkinci seçmen uygulamasının görülmediği bu seçim önergesine karşılık olağanüstü koşullar gereği milletvekili seçimlerinde her seçim bölgesinde farklı bir işleyiş ve usul görülmektedir³¹². Hilafet ve saltanat taraftarlarının dahi desteğini almayı amaçlayan ulusal direnişin ruhunu gösteren söz konusu telgraf, 23 Nisan 1920’de toplanacak Büyük Millet Meclis’inin temellerini oluşturmaktadır³¹³.

Millet Meclisi üyelerinin seçimine yönelik hazırlanan bu önergenin Kanuni Esasi ile çeliştiği durumlar söz konusuydu. Bu çelişkiler şu şekilde özetlenebilir: Önerge livaları seçim bölgesi olarak esas almakta ancak livaların nüfusu oranında temsil edilmesini değil her livaya beş milletvekili seçilmesini önermektedir. Ayrıca ikinci seçmen uygulaması bu seçimde yer almamaktadır. Bunların yanında livalarda belediye ve idare meclisleri ile birlikte müdafaa-i hukuk heyetlerinin de seçimlere katılması öngörülmektedir³¹⁴.

³¹¹ GÜNEŞ, (1997), s. 58.

³¹² İşgal ve silahlı direniş koşulları altında bazı seçim bölgelerinde seçim yapılmamış, bölgenin ileri gelenlerince görevlendirilen kişiler vekillik görevini yerine getirmiştir. Bazı seçim bölgelerinde ise yeterli sayıda vekil aday olmaması sebebiyle Mustafa Kemal’in aday gösterdiği kişiler seçime girmiştir. Olağanüstü koşullar altında beklenen temsilci sayısı sağlanamamıştır. GÜNEŞ, (1997), s. 61.

³¹³ KONAN, (2022), s. 442.

³¹⁴ Osmanlı’da bir seçim yasası olmadığı için milletvekili seçimleri 1876 tarihli geçici seçim yönergesi uyarınca yapılmaktaydı. Bu yönergenin dahi Kanuni Esasiye aykırı olduğunu öne süren parlamenterler bulunmaktadır. Bu yönerge seçme hakkına sahip her 500 kişinin bir ikinci seçmen belirlemesini, bu ikinci seçmenin de 25.000-50.000 nüfusa karşılık bir milletvekili seçmesini düzenliyordu. GÜNEŞ, (1997), s. 60 ve s. 224.

Önerge uyarınca 66 seçim bölgesinden gelmesi beklenen 330 temsilci vardır. Bununla birlikte 11 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa hükümetini lağvettiği Mebusan Meclisinde temsilcilerin de Ankara'ya gelmesi beklenmektedir. İstanbul'dan kaç temsilcinin Ankara'ya gelip katılacağı bilinmemektedir. Ülkenin içerisinde bulunduğu olağanüstü koşullar gereğince 23 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayramı Veli Camiinde kılınan Cuma Namazının ardından tüm halkın meclise tehlisler ve tekbirler eşliğinde Meclisin toplanacağı binaya yürümesi ve kesilen kurbanlar eşliğinde 115³¹⁵ milletvekili ile Büyük Millet Meclisinin açılışı gerçekleştirilmiştir³¹⁶.

1920 yılı aynı zamanda İtilaf Devletlerince Osmanlı Devletine dayatılan Sevr Antlaşmasının uygulanmaya konduğu senedir. İstanbul Hükümeti bir Hilafet Ordusu kurarak Ankara Hükümetine karşı iç isyanlar düzenlemektedir. Ankara Hükümeti TBMM'nin toplanıp Hükümetin kurulduğu sene hem İstanbul Hükümetine karşı içte hem de İtilaf güçlerine karşı dışta bir savaşa girmiştir. Bu savaşın kazanılması için de vergi, askerlik ve yargılama görevlerinin de tek elden yürütülmesi gereklidir. TBMM bu yetkileri eline alarak yeni Türk Devleti'nin kurulduğunu bizatihi göstermektedir. Düzenli bir Ordunun kurulmasının ardından ilk zafer Batı Cephesi Kumandanı İsmet İnönü'den gelmiştir: I. İnönü Savaşının kazanılması yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu taçlandırır bir belirleyendir³¹⁷.

I. Meclis farklı ideoloji ve tutumlardan birçok milletvekilinden oluşmasına karşın büyük ve köktenci kararlar alabilmiştir. Meclis toplanırken üyelerin mecliste siyasal parti oluşturmayacaklarına ilişkin karar alınması, ülkenin işgalci güçlerden kurtarılması ortak amacının merkezi bir şekilde yürütülmesinin gerekliliğindedir. Buna rağmen ilerleyen zamanlarda bazı siyasal partiler kurulabilmiş ve Meclis içerisinde iki büyük siyasi odak oluşturacak Birinci ve İkinci Grup ortaya çıkmıştır³¹⁸.

³¹⁵ Milletvekili sayısının net bilinmediği ancak 115-120 arası olabileceğine dair bkz. GÜNEŞ, (1997), s. 70; İNAN, (2020), s. 68.

³¹⁶ Meclisin açılışındaki dini tören için bkz. GÜNEŞ, (1997), s. 64 vd.

³¹⁷ İNAN, (2020), s. 79 vd.

³¹⁸ İNAN, (2020), s. 69.

1920-1923 arasında görev yapan I. BMM, İstanbul Hükümeti'nin karşısında bir iktidar odağı olarak kurulduğu bilinmesine karşın Meclisin kuruculuğuna ilişkin tartışmalar Anayasa Hukuku öğretisinde sürdürülmektedir. Meclis tutanaklarından hareketle I. BMM'nin "olağanüstü yetkileri haiz" bir meclis olduğu öne sürülmektedir³¹⁹. Halbuki bu Meclis kendi seçim önergesi uyarınca ulusun temsilcilerinden müteşekkildir, ulusal mücadeleyi ulusal egemenlik ilkesi temelinde yürütmektedir ve yaptığı ilk anayasa ile de bunu dünyaya ilan etmiştir. Meclisin üstünlüğü ilkesi uyarınca işleyen ve erklerin ulusun temsilcilerinden oluşan mecliste birleştiği bir sistem kurulmuştur³²⁰. Bir devlet başkanlığı makamı gerektirmeyen meclis hükümeti sisteminde Meclis hem yasama hem yürütme yetkilerini haizdir. Dolayısıyla 1921 anayasası da bir devlet başkanlığı makamı öngörmemektedir. Bunun daha çok siyasal nedenlerle, ulusun kurtuluşu ülküsünde birleşmiş fakat kurulacak düzen bakımından farklı görüşlere sahip grupların birliğinin bozulmaması bakımından tercih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır³²¹. Henüz Osmanlı İmparatorluğunun ilgası tamamlanmadığından ve mevcut bir sultanın varlığından hareketle bu tercihin yapıldığı kabul edilmelidir. Sultanın ise İstanbul'un işgali ve Damat Ferit Paşa tarafından İstanbul Meclisinin dağıtılması karşısında pasifliği kayda değerdir. Bu anlamda Türk Ulusunun yeni Devletinin Anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu devlet başkanlığı makamını dışarda tutmaktadır.

Meclis hükümeti sisteminde yürütme görevi meclis tarafından seçilen bir kurula tevdi edilmektedir³²². 1921 Anayasası gereğince de yasama ve yürütme yetkileri Mecliste toplanmış olmakla beraber, yürütme görevini yerine getirmek üzere bir İcra Vekilleri Heyeti kurulmuştur. Meclisin icra vekillerini teker teker seçmekte oluşu vekiller arası bir uyumu gerekli kılmıyordu. Meclis icra vekillerinin çalışmalarına yön vermek ve gerektiğinde bunları azletmek yetkilerine sahipti. Aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin

³¹⁹ ÖZBUDUN, (2021), s. 65.

³²⁰ Meclis Hükümeti Sistemi için bkz. ÖZBUDUN, (2021), s. 57 vd.; ŞİRİN, (2023), s. 14.

³²¹ ÖZBUDUN, (2021), s. 48.

³²² ONAR, Erdal. (2001). "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmesi Midir?". *Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, ss. 362-389.

meclisi feshetme gibi yasama organına karşı kullanabileceği yetkileri bulunmamaktaydı. Bu açılardan 21 anayasasının öngördüğü hükümet sistemi tipik bir meclis hükümeti sistemidir³²³.

2.6. CUMHURİYET DEVRİMİ

Lozan Barış Antlaşmasına Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yanında İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmesi Mudanya Mütarekesinde TBMM Hükümetini resmen tanıyan İtilaf Devletleri'nin diplomatik bir taktiği idi. Sevr Antlaşması ile hükmen sona eren Osmanlı egemenliğinin yeni Türk Devleti'ne dayatılması ise 1 Kasım 1922'de Meclisin bir kanunla saltanatı kaldırması ile sonuçlanmıştır³²⁴.

TBMM'nin Lozan Barış Antlaşması'nı imzalaması sonrası antlaşma gereği İtilaf Devletlerinin İstanbul'dan çekilmesi üzerine yeni Devletin merkezi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kurtuluş Savaşının fiili merkezi olarak Heyeti Temsiliye'nin ve TBMM'nin toplandığı Ankara'nın, dönemin Dış İşleri Bakanı İsmet İnönü'nün kanun teklifi ile 13 Ekim 1923'te Türk Devleti'nin merkezi olduğu resmileşmiştir. Aynı şekilde Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından itibaren ulusal egemenliğin ve vatanın bütünlüğünün kabul edildiği, seçimle göreve gelen temsilcilerin oluşturduğu bir Meclisin kararları ile yönetimin gerçekleşmesi doğrultusunda fiili bir Cumhuriyet kurulduğu tarihsel bütünlük içerisinde söylenebilir. Bu durumda 29 Ekim 1923'te devlet şeklinin Cumhuriyet oluşuna dair karar önceki başlıklarda ortaya koyduğumuz fiili durumun resmileşmesinden ibarettir³²⁵.

³²³ ÖZBUDUN, (2017), s. 28.

³²⁴ İNAN, (2020), s. 95 vd.

³²⁵ İNAN, (2020), s. 128 vd.

2.6.1. Ekonomi Politikaları Bağlamında 1908-1923 Devrimlerinin Karşılaştırması

Kapitalist üretim biçimi gelişmeden, kapitalist sömürü yöntemlerini kullanan tefeci sermaye ve tüccar sermayesi, sanayi sermayesinin zorunlu ön koşulunu teşkil etmektedir. 1920'lerde, Anadolu'da, tüccar ve tefeci sermayenin sanayi sermayesine dönüşemediğini bilmekteyiz. Sermaye birikiminin gerçekleşmemesi bu paraların kısmen birikime, kısmen de bazı tüketim harcamalarına gitmesine sebep olan kültürel etkenlerle açıklanmaktadır. Bu harcamaların en yoğun bir şekilde ortaya çıktığı toplumsal olaylar köy düğünleridir ve köy kadınlarının boyunlarına sıralı altın takması adetidir³²⁶. Yine aynı dönemde tarımda yarı feodal ve ataerkil üretim biçiminin yani kendi kendine yeten doğal ekonominin³²⁷ yaygın olduğu bilinmektedir. Türk tarımında doğrudan üreticinin yarattığı artı-değerin bir kısmı tefeci tüccara ve ağa sömürüsüne giderken bir kısmı da vergi olarak devlete gitmektedir. Ulusal Mücadele yıllarında aşar vergisi devlet gelirlerinin en büyük kısmını oluşturmaktaydı. Bu dönemde çiftçiden alınan vergi yılda on sekiz milyon lira civarına tekabül ederken, tüccar ve esnaftan sağlanan temettü (kazanç) vergisi ise en yüksek olduğu zamanda bile bir buçuk milyon haddini görmüştür³²⁸.

Tarımda kapitalizmi geliştirmek ve ticaret burjuvazisini sanayi burjuvazisi haline dönüştürmek için gerekli araçlar mali politika ile devlet kapitalizminin gerçekleştirilmesidir³²⁹. Cumhuriyet devrimi bu amaca yönelmiş sınıfların egemenliğinde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin resmen tarihe karıştığı 1923 yılı, Anadolu toprakları üzerinde hukuken bir kopuşu temsil etmekle birlikte ekonomik bir kopukluk getirdiğini söylemek mümkün değildir. Aksine, politikalar ve resmi ekonomi görüşleri bakımından

³²⁶ Ayrıca Kurtuluş Savaşı döneminde çıkarılan "Meni Müskirat" kanunu ile "Düğünlerde İsrafın Meni" kanunu ilgi çekicidir. TİMUR, (1993), s. 74 vd.

³²⁷ "Doğal ekonomi, ev sanatları, zanaat ve küçük emtia üretimi gibi ilkel sanayi biçimleri ile bütünleşmiş olup, geniş ölçüde kendi kendine yetmektedir.... ilkel bir teknolojiye dayanır. Doğal ekonomi ilişkilerinin hakim olduğu kesimlerde, insan emeği -fıilen- hür değildir. Pazara yeni açılmaya başlamış ataerkil aile üretiminde çoğu kez asıl emekçi kadındır. Erkek üretimi düzenleme ve kontrol görevini üzerine almıştır. Feodal ilişkiler içinde ise, kadın ve erkek ağaya karşı aynı tabiiyet bağları içindedir." TİMUR, (1993), s. 72.

³²⁸ TİMUR, (1993), s. 75.

³²⁹ TİMUR, (1993), s. 80 vd.

1923-1929 dönemi, 1908-1922 döneminin devamı niteliğindedir. 1908 devrimcileri tarafından kalkınma ve modernleşmeye yönelik öncelikli uygulama olarak görülen “Milli İktisat³³⁰” okulunun devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesi yaklaşımı, Cumhuriyet devriminin ekonomi politikalarına da oldukça bariz bir şekilde yansımıştır³³¹. Bu bağlamda devlet desteğiyle yerli sermayedar "yetiştirme" girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemi devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesidir.

1923-1929 döneminin başlangıcını Türk Ulusunun yeni devletinin konumunu belirleyen Lozan Antlaşması oluşturmaktayken dönem kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhran ile sonlanmıştır. Lozan Antlaşması'nın ekonomik hükümleri içerisinde emperyalizme verilen çeşitli ödümlerin yanında kapitülasyonların kaldırılması gibi önemli kazanımlar da yer almaktaydı. Duyunu Umumiye borçlarının önemli bir bölümünün Türkiye tarafından devralınması ise en zorlayıcı hükümler arasındadır. Türkiye'ye Osmanlı'nın toplam borcun 2/3'sini oluşturan yaklaşık 85 milyon altın liralık bir borç yüklenmiştir³³².

Lozan Antlaşması, ithal malları ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri öngörmekte, devlet tekeline konu olan mallarda ise daha yüksek bir fiyatlamaya imkân vermektedir. Bu kısıtlayıcı hükümleri dolanmanın yolu birçok mal ve hizmet üretiminin veya ithalinin devlet tekeline alınmasından geçmekteydi. Kurulan tekellerin³³³ imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devri yolu ile bazı grupların yüksek kazançlar elde etmesine olanak doğmuştur. Pek çoğunda üst düzeyde siyasal kadrolardan ve devlet katından

³³⁰ “Milli İktisat” görüşü, gerekirse savaşın yarattığı kıtlık koşullarından yararlanarak ve devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi gerektiğini; bunun hem mümkün, hem de kalkınma ve modernleşme için zorunlu olduğunu ileri sürmekteydi.” BORATAV, (2005), s. 27.

³³¹ BORATAV, (2005), s. 39.

³³² “Yıllık borç ödemeleri 6 milyon lira civarında saptanmakta; ancak, daha sonraki bir düzenlemeyle 1929 yılına kadar ertelenmekteydi. Bu yıl biraz yüklü (15 milyon liralık) bir ilk taksit ödemesi, Cumhuriyet hükümetini önemli sonuçlar doğuracak bir para ve kambiyo bunalımına sürükleyen bir etken olarak ortaya çıkacaktı.” BORATAV, (2005), s. 44.

³³³ “Kibrit ve çakmak, ispiro ve alkollü içkiler, barut ve patlayıcı maddeler, petrol-benzin ithali ve dört büyük limanın işletilmesi ile ilgili tekeller bu dönemin imtiyazlı şirketlerinin en önemli faaliyet alanlarını oluşturmuyordu.” BORATAV, (2005), s. 40.

önemli kişilerin de ortak ve hissedar olduğu bu şirketler 1924 yılında kurulan İş Bankası aracılığıyla çeşitli ekonomik kararların alınmasına etki edebilmişlerdir³³⁴.

1923 yılının Şubat ayında İktisat vekili Mahmut Esat'ın “mesleki temsil” ilkesine göre örgütlenerek, Kazım Karabekir'in başkanlığında ve Mustafa Kemal'in açış konuşmasıyla İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır³³⁵. Yeni Devletin tüm ekonomik sorunlarının tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve amele gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir forum olan İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında Mustafa Kemal, bir yarı-sömürge haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde yabancılara tanınan kapitülasyon-tipi hukuki ayrıcalıkların önemli bir rolü olduğunu, yabancı sermayenin ancak Türk Devleti'nin ekonomik kararlarına uymaları halinde topraklarımıza girebileceğini belirtmiştir³³⁶. Kapitüler ayrıcalıklar aramamak şartıyla yabancı sermayeye davetkar olan yaklaşım, dönemin resmi tutumunu yansıtmaktadır³³⁷. Kongre ulusal mücadele yıllarında İstanbul Hükümetini destekleyen egemen sınıfın yani İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman Ticaret Burjuvazisinin siyasal iktidarla kaynaşmalarında önemli bir ilk adım oluşturmuştur. Bunun en belirgin sebebi yabancı azınlıklara karşı verilen mücadele olarak görülmekle birlikte Türk-Müslüman Ticaret burjuvazisinin Osmanlı topraklarında büyük sermaye birikimine sahip Rum ve Ermeni sınıfının yerini alma arzusu oluşturmaktadır³³⁸. Bu kongrede ulusun kalkınmasına yönelik olarak yerli ve yabancı sermayeye davetkar, çiftçiyi ulusal piyasa koşullarına özendirici, denetimin ulusal sınırlarda gerçekleşmesini sağlayacak ılımlı bir korumacılığı öngören bir yaklaşım söz konusu olmuştur.

Yabancı sermayenin teşviki kabul edildiği halde, demiryolu şebekesinin ve tütün rejisinin ulusallaşması önemli bir atılımdır. 1926'da Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma hakkı yabancı sermayeye yasaklandı. Bu gelişmelere bağlı olarak Cumhuriyet rejiminin

³³⁴ BORATAV, (2005), s. 41.

³³⁵ İNAN, (2020), s. 104 vd.

³³⁶ TEZEL, Yahya S. (2020). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. 2. Basım. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 179.

³³⁷ BORATAV, (2005), s. 42.

³³⁸ TEZEL, (2020), s. 162.

ilk modern ve dinamik devlet işletmeciliği olarak Devlet Demiryolları İşletmesi ortaya çıktı. Limanların devletin imtiyaz verdiği yerli şirketlerce işletilmesi ile tütün tekelinin 1925 yılında 4 milyon liraya satın alınarak devletleştirilmesi ulusal ekonominin oluşmasına yönelik dev adımlardı. 1925'te aşar vergisinin kaldırıldı. 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sınai yatırımlar ve işletmeler cömertçe teşvik edilmekteydi.

Türkiye, Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi dünya ekonomisine, esas olarak hammadde ihraç edip, sınai tüketim malı ithal ederek katılmaktaydı. 1923-1929 yılları tarımsal üretimin hızla büyüdüğü bir dönemdir. Savaş koşullarında % 50 dolaylarında üretim düşmeleri gözlenen başlıca ürünlerde savaş öncesi üretim hacmine 1922'yi izleyen birkaç yıl içinde ulaşılmıştır³³⁹. Anadolu'nun erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmesine imkan sağlayan barış koşulları ve tarıma dönük olumlu politikaların çiftçiler lehine kaynak yaratan sonuçları önemli iki etkidir. Kısacası bu yıllar, barış ortamına dönüş koşulları içinde ulusal gelirden sağlanan hızlı artışın bütün sosyal sınıf ve tabakalara yayıldığı bir dönemdir. Saltanatın ve hilafetin kaldırılmasının geniş halk yığınları saflarında ciddi bir meşruiyet sorunu yaratmamış olmasına ekonomik büyümenin katkıları da muhakkak olmuştur³⁴⁰.

2.6.2. İdeolojik Yaklaşımlar ve Sonuçları Bağlamında 1908-1923 Devrimlerinin Karşılaştırılması

1908 Devrimi ile 1923 Devrimi arasındaki bağların süreklilik gösterdiği yönleri olduğu kadar karşıtlıkları da söz konusudur. 1908'i gerçekleştiren İttihatçı kadro görüşlerini dar bir meşrutiyetçilik ekseninde biçimlendirmekteydi. 1923 devrimcileri ise içinde neşet ettikleri bu harekete getirdikleri eleştiriler sayesinde Cumhuriyet Devrimini gerçekleştirmişlerdir. 1908 Devriminin 1913'ten itibaren Enver, Talat ve Cemal Paşaların çevresinde üçlü önderliğe dönüştüğünü görüyoruz. 1923 ise İttihatçıların içindeki en

³³⁹ Bu dönemde nüfus değişikliklerinin ekonomiye etkilerine ilişkin olarak bkz. TEZEL, (2020), s. 113 vd.

³⁴⁰ BORATAV, (2005), s. 57.

güçlü muhalif seçenek olan Cumhuriyet fikrini benimseyen bir liderde, Mustafa Kemalde somutlaşmaktadır³⁴¹. 1908 devrimi solidarizm ekseninde politikalar benimserken Cumhuriyet Devrimi'ni gerçekleştiren kadronun benimsediği halkçılık çizgisinin homojen bir toplum oluşturma aracı olarak solidarist korporatizmi ön planda tuttıkları ifade edilmektedir³⁴².

Osmanlı'nın Avrupa'da yükselmeye başlayan ulusçuluk akımları karşısında İslam ideolojisi tabanında yükselen Osmanlıcılık akımını benimsemesi İmparatorluk diline de yansımaktaydı. Osmanlı'nın askeri üstünlüğüne dayandığı Türklerin geçmişine dair anlatılar da zamanla toplumsal hafızadan silinmişti. Türk sözcüğü bir etnik unsur yahut ulusu nitelemekten ziyade köylülük ve kabalığı vurgulayan olumsuz bir anlamla kullanılmaktaydı. 1908 Devrimini gerçekleştiren kadronun Pantürkist ve Turanist bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Cumhuriyet Devrimi bu yaklaşımın Misak-ı Milli sınırlarına çekilmesi bağlamında II. Meşrutiyet Devriminden ayrılmaktadır. Mücadele dönemi ve sonrasında nüfus sayımlarının gerçekleştirilerek işgal edilmeyen topraklarda yaşayanların çoğunluğunun Türk olduğu kanıtlanmış ve Türk sözcüğü "Türkiye" adı altında ve Türklerin ülkesi anlamında Cumhuriyet Devrimi ile kullanılmaya başlanmıştır³⁴³. 1923 Devrimi ile Türk coğrafyasında yeşeren ulusçuluk düşüncesi 19. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış anatomik ve biyolojik özelliklere vurgu yapan ulus kurgusuna dayanmamaktadır. Aksine bu proje tarih, dil ve ülkü birliği üzerine kurulu ortak değerlerin biçimlendirdiği bir geçmiş ve geleceği paylaşma konusunda rıza anlayışına dayalı aydınlanma felsefesine dayanmaktadır³⁴⁴. Cumhuriyet'in din ve dinsel değer ve ritüelleri kamusal alanın dışına çıkararak seküler ve laik karakterli bir ulusçuluk üzerine inşa edilmesi de siyasal anlamda bir karşıtlığın göstergesidir. Cumhuriyet Devriminin dayandığı halkçılık düşüncesi emperyalizme karşıtlık bağlamında 1917 Ekim

³⁴¹ ARSLAN, (2016), s. 211 vd.

³⁴² ARSLAN, (2016), s. 299.

³⁴³ ARSLAN, (2016), s. 240.

³⁴⁴ ARSLAN, (2016), s. 241.

Devrimi'nden esinlenmiştir. Halkçılık bağlamında cumhuriyet ülkesi ve değerleriyle bütünleşik bir yurttaş yaratma projesidir³⁴⁵.

1923 Devrimi de tıpkı 1908 Devrimi gibi “Ferd yok! Cemiyet var!” ve “Hak yok! Vazife var!” söylemleri etrafında şekillenmiştir. 1923 devrim süreci geliştirdiği politikalarla toplumu sürekli teyakkuz halinde tutmuş ve vazife bilinciyle güçlendirilmiş bir yurttaşlar topluluğu inşa etmiştir. Devrimin gerçekleştiği dönemde ülke toprakları üzerindeki sosyo-ekonomik koşullar gereği kamusal özgürlükler ön planda tutulmuştur³⁴⁶.

İttihatçıların köy ve köylülük meselesini bir aydın romantizmi içerisinde halka doğru gitme ve onu üstten dönüştürme şeklinde ele almalarına karşılık Cumhuriyet Devrimi köyü kurduğu ulus-devletin temel yapıtaşı olarak ele almaktadır. İş içerisinde iş için eğitim yaklaşımıyla kurulan Köy Enstitüleri bir Türk buluşu kurumlar adı altında Dünya pedagoji ansiklopedilerinde yer almaktadır. Bu kurumlar köyü bizatihi kendi içinden çıkmış unsurlarla canlandırmak ve aydınlatmak amacını matuftur³⁴⁷.

1923 Devriminin elinizdeki tez açısından en önemli özelliği ise ideolojik temellerini bir anayasa felsefesi haline getirmesi olmuştur. Rousseau'cu bir yaklaşımı benimseyen Cumhuriyet devrimcileri 1921 ve 1924 anayasalarını yaparak, mevcut anayasada bazı değişikliklerle yetinen 1908 devrimcilerinden ayrılmaktadırlar.

2.7. ARA DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti gibi bir çok uluslu İmparatorluktan üniter, tam bağımsız ve ulus egemenliği üzerinde şekillenmiş bir Meclisin üstünlüğündeki Türkiye Cumhuriyetine geçişin tarihsel ve toplumsal dinamiklerinin ele alındığı bu bölümde 1921 ve 1924 anayasalarına mündemiç cumhuriyet projesi okura tanıtılmıştır. Osmanlı Devleti'nin

³⁴⁵ Ayrıntılı okuma için bkz. ARSLAN, (216), s. 300 vd.

³⁴⁶ ARSLAN, (2016), s. 358 vd.

³⁴⁷ ARSLAN, (2016), s. 279 vd.

1908'den başlayan siyasal iktidar savaşımında kazanan ulus egemenliği olmuştur. Gerek uluslararası koşullar gerek iç dinamikler cumhuriyetin ilanını gerekli kılmıştır.

Anılan dönemde Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan azınlık grupların tamamının bir cumhuriyet fikrinde ortaklaştığı anlatılmıştır. Osmanlı topraklarının Süper Devletler arasında paylaşımı planları Türk ulusunun kendi kaderini ellerine alışı ile hezimete uğramıştır. Ermeni, Rum ve Kürt azınlıkların cumhuriyet kurma fikirlerini uluslararası mecralarda dile getirişleri, aynı dönemde Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti'nin ve Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu Anadolu'da verilen yerel mücadelelerin birleşerek bir Meclis etrafında örgütlenmesini tetiklemiştir. Kongreler sonrasında oluşan ulusal tez izleğinde TBMM'nin oluşumu ile kurumsallaşan yeni Devletin bir cumhuriyet olduğu aşikardır. Cumhuriyet Devrimi milli egemenlik ilkesi doğrultusunda kararların milletin tek ve yegane temsilcisi olan Meclis eliyle alındığı üniter bir devlet kurmuştur. Devletin kuruluşu ve egemenliğin konsolide edilişi Türk Ulusunun askeri üstünlüğünü dünyaya yeniden kanıtladığı savaşlar sonucunda gerçekleşmiştir. Dönemin ekonomik ve politik koşulları bir bireysel özgürlükler alanı düzenlemeye elverişli olmadığından ve öncelikli hedefin ulusun tam bağımsızlığının sağlanması olduğundan bahsedilmiştir.

Üçüncü bölüm burada somutlaştırılan cumhuriyet projesi koşullarının normatif ifadeleri üzerinden yürütülen tartışmalara alternatif bir perspektiften bakacaktır.

3. BÖLÜM: 1921 VE 1924 ANAYASALARINA İÇKİN CUMHURİYET PROJESİ

3.1. GİRİŞ

Anayasa Hukuku öğretisinde sıklıkla karşılaştığımız bir yöntem Anayasa hükümlerinden yola çıkılarak ilgili anayasanın yürürlükte olduğu dönemin uygulamalarının eleştirilmesidir. Oysa anayasa hükümleri tüm diğer normlar gibi kendi namlarına konuşmazlar, konuşturulurlar (okunurlar). Bu çalışmada bir toplum için bir anayasa yazarak ilgili toplumu bir cumhuriyet projesine kavuşturmanın mümkün olmadığı ancak o toplumdaki cumhuriyet projesi anlaşılabilir olarak mevcut anayasa hükümlerinin yorumlanabileceği kabul edilmektedir³⁴⁸. Elinizdeki tezde anayasa verili bir cumhuriyet projesinin normatif ifadesi olarak kavramlaştırılmaktadır. Dolayısıyla 1921 ve 1924 anayasalarının içerdiği normatif ifadeyi incelemek tarihsel koşulları içerisinde Türk Devrimini doğru okumaktan geçmektedir.

Türkiye'nin 20. yüzyıl boyunca yaşadığı karmaşık süreçler Osmanlı'dan farklı olarak ulus-devletin kurulması ve kapitalizmin gelişmesinin ortaya çıkardığı yeni toplumsal ilişkilerle açıklanabilir. En başından eşitsiz ve birleşik gelişme sürecinin küresel dinamiklerine tabi olan bu sürecin farklı toplumsal grupları içine alan siyasal projelerin bir ürünü olduğunu, bu nedenle de çatışan farklı sınıflara yönelik farklı politikalar geliştirildiğini görmek ve hukuk metinlerini bu gözle okumak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde askeri üstünlüğü elinde tutan çekirdek etnisiteyi³⁴⁹ oluşturan Türklerin, yaşadığı coğrafyada kapitalist birikim koşullarının oluşması dolayısıyla yeni ulus-devletini kurması ve buna denk düşen yeni güç ilişkilerinin pekişmesi merkezileşme

³⁴⁸ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 68.

³⁴⁹ GAT, (2019), s. 156.

süreçlerini öne çıkarmıştır. Merkezileşme süreçleri ile kapitalistleşme süreçleri arasındaki ilişki basit bir tek yönlü nedensellik ilişkisi değildir. İdeolojik, iktisadi ve siyasi olanların karşılıklı etkileşim içerisinde belirlediği ve belirlendiği karmaşık bir ilişkiler düzeneğidir. Bu noktada birikim ve merkezileşme ilişkilerindeki korelasyonu vurgulamakla yetinilecektir. Merkezileşmeyi sağlamaya aday siyasi iktidarın ne kadar ve nasıl başarılı olduğu ise yeni güç ilişkilerinde konumlanan toplumsal gruplar arası mücadeleler tarafından belirlenmiştir. Üretim ilişkileri bağlamında okunduğunda Ertürk Keskin'in şu yorumu dikkate değerdir: *“Cumhuriyet tarihi, imparatorluğun çöküşüne tekabül eden dönemde devlet çarkına el koyan küçük burjuva kökenli kadroların zaman içinde burjuvalaşması ve devletin ekonomik bakımdan egemen bir sınıflar bloku tarafından giderek fethedilmesi sürecidir.”*³⁵⁰ Ancak tüm süreç bununla sınırlı değildir.

Devrimin ulusal tez izleğinde bir uzlaşının gerçekleşmesi ile paralel olarak, öncelikle bağımsızlık adına ulusal egemenliği benimsediği aşıkardır. Çalışmanın 2. Bölümünde anlatılan dönemseller koşullar gereği bu ulus Misakı Milli sınırları içerisinde mukim Türklerden oluşmaktadır. Türk Ulusunun egemenliği, yegane temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi eliyle kullandığı ve kurulan yeni üniter Devletin bir anayasa ile dünyaya ilan edilmesi biçimseller gerekliliğini yerine getirmek üzere bu Meclisin yetkili kılındığı bir durum söz konusudur. Bu amaçla TBMM'nin 85 numaralı Kanunu ile 20 Ocak 1921 günü kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu, Türk Anayasa Hukuku öğretisinde sıklıkla kullanıldığı adıyla 1921 Anayasası, Türk Ulus-Devletinin ilk anayasasıdır. Tarihseller koşullar bağlamında kuruculuğu kanıtlanabilecek TBMM'nin aşamalı olarak Türkiye Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğunu Anayasaya eklediğini görmekteyiz. Devlet şeklinin cumhuriyet olduğunun kabulü ile birlikte yeni bir anayasa yapımına geçilmiş ve TBMM 2. Kez kuruculuğunu kanıtlamıştır. 1921 Anayasasının normatif ifadesini sağladığı Cumhuriyet Projesi farklı tarihseller koşullarda 1924 Anayasasında da aynen ve yeniden

³⁵⁰ ERTÜRK KESKİN, (2009), s. 249 vd.

ifadesini bulmuştur. Meclisin üstünlüğü ilkesi temelinde yükselen 1924 anayasası 20 Nisan 1924'te tamamlanmış ve teklifin tümü kabul edilmiştir.

Bu bölümümüzde klasik Anayasa Hukuku öğretisinde hakim anlatı üzerinden 1921 ve 1924 anayasalarının değerlendirilmesi ardından iki anayasanın tartışmalı oldukları başlıklarda normatif karşılaştırmaları yapılacaktır. Buna göre öncelikle 1921 Anayasasının neden en ve belki de tek³⁵¹ demokratik anayasa³⁵² olarak nitelendiğinin ve bu nitelemenin doğruluğunun değerlendirilmesi yapılacaktır. Ana akım yazında 1921 Anayasasının ilanı ile 1924 Anayasasının kabulü arasındaki dönemin Kanuni Esasi ile çelişmeyen uygulamaların varlığı gerekçe gösterilerek iki anayasalı dönem³⁵³ olarak anılışının altında yatan sebeplere değinilecektir. Normatif ifadelerden yola çıkılarak yürütülen yerel özerklik tartışmalarının uygulamada ne ifade ettiği tespit edilecektir. Son olarak anayasaların hak ve özgürlüklere ilişkin hükümleri üzerinden bir karşılaştırma yapıp meseleye ilişkin yaklaşım ortaya konacaktır.

3.2. 1921 VE 1924 ANAYASASILARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

TBMM'nin 85 numaralı Kanunu ile kabul edilen 1921 Anayasası toplamda 23 madde ve 1 geçici maddeden oluşmaktadır. Bu anayasaya ilişkin Anayasa Hukuku öğretisinde yürütülen tartışmaların başında Meclisin kuruculuk sıfatı olup olmadığı tartışmaları ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğü sorunu gelmektedir. Bu tartışmayla bağlantılı ikinci bir husus ise emredici vekalet/temsili vekalet anlayışlarının ulusal egemenlik ve meclisin temsil yetkisi üzerinden tartışılmasıdır. Yerel yönetimlerin emredici vekalet ilkesi uyarınca özerklik kullanacağına dair iddialar üçüncü önemli başlığı oluşturmaktadır. Devletin adı –Türkiye- ve ulus egemenliği/halk egemenliği ayrımı üzerinden yürütülen

³⁵¹ Bkz. CAN, Osman. (2012). *Yol Ayrımında Statükodan Önce Son Çıkış*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 80.

³⁵² DEMİRLİ, (2023), s. 170.

³⁵³ Bkz. TANÖR, (2006), s. 267; GÖZLER, (2019), s. 79; YÜCEL, Bülent. (2018). *Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetinin Belirleyicileri*. Ankara: Adalet Yayınevi, s. 157; YÜCEL, (2009), s. 210.

kapsayıcılık/dışlayıcılık tartışmaları ışığında 1921 Anayasasını değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır³⁵⁴. Bununla birlikte 1921 Anayasasının modern anayasacılık ilkeleri üzerinden değerlendirildiği ve bu ilkeleri içermediği için modern anayasa kapsamına girmediği görüşünün benimsendiği de görülmektedir³⁵⁵. Bu iddia temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmemiş olması, kuvvetler ayrılığı ve onun gereği olarak fren ve denge mekanizmalarına yer verilmemesi, anayasanın üstünlüğünün ve bir anayasaya uygunluk yönteminin benimsenmemiş olması gibi hususlarla temellendirilmektedir. 21 Anayasasının öne çıkan özellikleri ise olağanüstü koşulların ürünü olan yumuşak ve çerçeve bir anayasa oluşu, meclis hükümeti sistemini öngörmesi dolayısıyla bir devlet başkanı makamı öngörmemesi olarak belirlenmektedir.

Öğretide 1924 Anayasası, 1921 Anayasası gibi meclisin üstünlüğü ilkesinin korunduğu bir anayasa olarak ele alınmaktadır³⁵⁶. 1924 Anayasası incelemelerinde öne çıkan kavram ve kurumlar ise saf parlamenter sisteme geçiş, çoğunlukçu demokrasi ilkesi bağlamında Meclisin üstünlüğü ilkesinin kabulü, tek partili dönemde ve çok partili dönemde uygulanabilirliği anlatılarının yanında saf temsili vekalet anlayışını benimsemesidir³⁵⁷.

Meclisin üstünlüğünün kayıtsız ve şartsız kabul edildiği I. TBMM, ulusun yegane temsilcisi olarak koşullar gerektirirse anayasa hükümlerini değiştirebileceğini hatta yeni bir anayasa yapabileceğini tarihsel olarak ortaya koymuştur. En belirgin örneğini 1924 Anayasası görüşmelerinde gördüğümüz anayasanın kabulüne ilişkin özel bir çoğunluk öngören kuralın ihdas edilmesi oluşturur. Değişiklik teklifinde yer alan anayasa hükümlerinin tek tek³⁵⁸ ve anayasanın tümünün kabulü için salt çoğunluğun üçte ikisinin kabul oyu vermesi gerekliliği getirilmiştir. Buradaki temel maksat siyasi istikrarın

³⁵⁴ TANÖR, (2006) , s. 211; OKUTAN, (2006), s. 229.

³⁵⁵ GÖZLER, (2019), s. 69; OKUTAN, (2006), s. 227 vd.

³⁵⁶ ÖZBUDUN, (2012), s. 80.

³⁵⁷ 1924 Anayasasının saf temsili vekalet anlayışının 1921 Anayasasındaki halk egemenliğini tersine çevirdiği iddiaları bulunmaktadır. ÖZBUDUN, (2012), s. 15; DEMİRKENT, (2017), s. 165 vd. Okumakta olduğunuz tezde ise 24 Anayasasının içerdiği çoğunlukçu demokrasi anlayışının 21 Anayasasının Rousseau'cu anlayışının devamı olduğu kabul edilmektedir.

³⁵⁸ TANÖR, (2006), s. 291.

sağlanmasından başka bir şey değildir. 1924 Anayasası siyasal teşkilat şemasına ilişkin hükümlerin yanında temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümlere de yer vererek klasik hukuki anayasa tanımına uygun bir içerik sunmaktadır. Hemen belirtelim ki bu anlayış ne ilke tercihinin bir sonucudur ne de dönemindeki diğer cumhuriyet örgütlenmelerinden farklıdır. 1924 Anayasasının içerdiği mantık döneminin emperyalistler arası rekabet tutumunun bir ürünüdür. 1924 Anayasasında yer alan anayasa değişikliklerine yönelik kurallar yahut ilkesel olduğu iddia edilen değişikliklerin hiçbiri 1921 Anayasasına mündemiç Cumhuriyet Projesinde gerçekleşen bir değişiklikten kaynaklanmamaktadır. Aksine bu değişikliklerin 1921 Anayasasında yer alan Cumhuriyet Projesinin korunması adına tarihsel koşulların gereklerinin yerine getirilmesinin sonucu olarak değerlendirilmesi gerekir.

1924 Anayasasından bahsedilirken değinilmesi gereken önemli bir nokta II. Dünya Savaşı'nın Türk Devriminin gerçekleştiği dünya düzenini değiştiren sonuçları olduğudur. Klasik emperyalizm ulus-devletler arasında rekabet ve savaş hukuku kurallarının geçerli olduğu bir dönemken kolektif emperyalizm dönemi uluslararasılaşma olgusu ile parlamentoda temsil edilen menfaatlerin yerel olmaktan çıktığı, bir devlet içerisinden birden fazla menşei olan sermaye gruplarının temsil edildiği ve devletlerarası antlaşmalara dayanan dönemdir. Bu dönemde Amerikan hegemonyası altında belirlenmiş hukuk kuralları ekseninde biçimlenen devletler, benzer mekanizmalarla hareket eder hale gelmiştir³⁵⁹. Dolayısıyla 1945 sonrası dönem uygulamalarını 1920'lerle karşılaştırarak bir sonuç elde etmek, meseleleri tarihsel bağlamından koparmak demektir. Gerçek şu ki Türk Anayasa Hukuku öğretisi sıklıkla bu hataya düşmektedir. II. Dünya Savaşı'nı bir dönüm noktası olarak ele alan çalışmalar dahi bunun ulusal düzeydeki yansımalarını ortaya koyarken nedenlerini derinlemesine araştırma gereksinimi duymamaktadırlar.

Dönemsel sınırlamayı bu şekilde belirledikten sonra bir sonraki başlık altında 1921 ve 1924 anayasalarının karşılaştırılması yapılacaktır. TBMM'nin kuruculuğu, Kanuni

³⁵⁹ ÖZDEMİR, Ali Murat. (2023). *Cumhuriyetin Bütün Sabahları Bilim, Emperyalizm ve Türkiye Üzerine Söyleşi*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 64 vd.

Esasi'nin yürürlüğü sorunu tartışmaları bağlamında ele alınacaktır. Seçim usulleri bakımından bir karşılaştırma yapıp ulusal egemenlik anlayışının temelleri ortaya konacaktır. Yerel özerklik tartışmaları ulusal egemenliğin gerçekleştirilme yöntemleri üzerinden iki anayasa karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Son olarak 1924 Anayasasının düzenlediği temel hak ve özgürlükler düzeni değerlendirilecektir.

3.3. 1921 VE 1924 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bu başlık altında bir önceki başlıkta belirttiğimiz temel değerlendirmeler 1921 ve 1924 anayasalarında karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Hakim cumhuriyet projesinin normatifleştirilmesinde yahut uygulanmasında ayrılıkların var olup olmadığı tartışılacaktır. Burada yapacağımız tespitlerden hareketle iki anayasa arasındaki aynılık/karşıtlık iddiaları değerlendirilecektir.

3.3.1. Kanun-i Esasi'nin Yürürlüğü Tartışması: Meclisin Kuruculuk Niteliği Bakımından Karşılaştırma

Gözler'e göre 1921 Anayasası hukuk dışı ve filli bir iktidarın hukuk boşluğu ortamında kaleme almış olduğu yeni bir anayasadır. Kanun-i Esasinin yürürlükten kaldırıldığına dair bir hüküm içermeyen 1921 Anayasası'nın, "*devrimlerin etkisiyle anayasasızlaştırma*" teorisi uyarınca Kanun-u Esasînin hükümlerini anayasal olmaktan çıkardığı ve adî bir kanun hükmü haline dönüştürdüğünü savlamaktadır³⁶⁰. Gözler 1921 anayasasının yumuşak bir anayasa olması sebebiyle biçimsel anayasa tanımına - anayasanın adi kanunlardan farklı ve mümkünse daha zor değiştirilebilir olması - uymadığını belirtir. Ardından yargı erkinin ve temel hak ve hürriyetleri düzenlememesi sebebiyle maddi anlamda anayasa tanımına da girmeyeceğini iddia eder. Bu gerekçe ile Kanun-i Esasi hükümlerinin yürürlükte olabileceğine dikkati çekmektedir. Bununla

³⁶⁰ GÖZLER, (2019), s. 68.

birlikte İstiklal Mahkemelerinin Kanun-i Esasi'nin “kanuni hakim hükmüne” aykırı düştüğünü, dolayısıyla 1921 Anayasasının Kanun-i Esasiye aykırı uygulamaları olduğunu da kabul etmektedir³⁶¹.

Kanun-i Esasi, Devleti Osmaniye'nin egemenlik alanını düzenlerken 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu egemenlik alanını düzenlediği devletin Türkiye Devleti olduğunu ilan eder. 1921 Anayasasının Türk lafzını kullanmıyor oluşu hakkında bazı tartışmalar yürütülmektedir. Gözler, Bülent Tanör'ün *'Türkiye Devleti' ibaresi, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasal coğrafya (Misak-ı Millî sınırları) içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan devleti*³⁶²” ifade ettiğine dair yorumunu abartılı bulmaktadır. “Türk Devleti” ile “Türkiye Devleti” ve keza “Türk” ile “Türkiye halkı” ifadeleri arasında bir farklılık olmadığını vurgulayarak, bunlar arasında farklılık yaratan yorumların belirli bir etnik ideolojiden esinlendiği kanaatini dile getirir³⁶³.

1921 anayasasının Kanun-i Esasi'den ayrılan yönlerine bakıldığında yapılış usulleri, ulusal egemenlik ilkesinin benimsenmesi ve kullanımı, egemenlik alanını belirledikleri devletin adlandırılması, meclise atfettikleri önem gibi konularda ciddi zıtlıklar göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu iki anayasanın aynı anda yürürlükte olduğunun kabulü gerçekçi bir değerlendirme değildir. Kağıt üzerinde yazılanlara ek olarak uygulamadaki zıtlıklar³⁶⁴ da iki anayasanın aynı anda uygulama alanı bulamayacağını göstergeleridir.

Meclis'te 1921 Anayasasında Meclisin mahiyetine ilişkin görüşmelerde Kanun-i Esasi'nin yürürlüğü sorunu gündeme gelmiştir. Mecliste Kanun-i Esasi'nin yürürlükte olduğunu dolayısıyla şer'i hükümlerin Meclisin yasama yetkisinin sınırlarını oluşturduğunu kabul eden muhafazakar bir kesim bulunmaktadır. Kanunların değiştirilmesi bakımından Kanun-i Esasi'nin 118. maddesinin geçerli olduğunu iddia

³⁶¹ GÖZLER, (2019), s. 69.

³⁶² TANÖR, (2006) , s. 211.

³⁶³ GÖZLER, (2019), s. 70.

³⁶⁴ Gözler, İstiklal Mahkemelerinin Kanuni Esasi hükümlerine aykırılık teşkil ettiğini belirtmektedir. GÖZLER, (2019), s. 73.

eden milletvekillerinden bir kısmı ise Meclisin, Müslüman çoğunluktan oluşması sebebiyle de şeriat hükümlerine aykırı karar vermeyeceğini düşünmektedir. Buna rağmen Meclisin kayıtsız şartsız egemenliğinin ve meclis üstünlüğünün kabul edildiği maddeye karşı çıkılmamış, aksine saltanat makamına ait yetkilerin Meclis tarafından kullanılması için bu maddenin sınırlanmamasında ısrar edilmiştir. Bunun sebebi saltanatın ve hilafetin devamını isteyenlerin geçici olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ne karşı eski düzenin devamını sağlamaya güçleri olduklarına dair inançlarıdır³⁶⁵. Bu doğrultuda ulusun kaderini belirleme hakkı ve yetkisine sınırsız bir şekilde “emin sıfatıyla zilyed” olduğu kabul edilen meclisin yetkilerine dair belirleme yapmak istemeyen muhafazakâr cenaha karşı, Hükümeti temsilen yaptığı konuşmasında Atatürk, Meclisin kurucu niteliğine atıfta bulunmakta ve Kanuni Esasi ile aralarındaki ihtilaflara değinmektedir. Mevcut kanunların yerine yenisi konulmadıkça geçerli olması iddialarına karşı, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesine dayalı usulün ancak ve ancak yazılı bir metinde sınırları gösterilerek gerçekleştirilebileceğini, bu bağlamda Meclisin yetkilerinin belirlenmesini talep etmektedir. Hâlihazırda oluşumu itibariyle Kanuni Esasi hükümleri ile bağdaşmayan bir Meclisin kanun koyma yetkisinin kabulünün dahi kuruculuk sıfatı içerisine derç edilebileceğini savunmaktadır. Bu sebeple Kanun-i Esasiyi kaldırmaya yetkili olan meclisin bu yetkilerinin ilan edilmesi lazımdır. Aksi takdirde Kanuni Esasiyi değiştirecek gücü dahi kendisinde göremez. Kanuni Esasi’de padişaha ait olan savaş ilanı, uluslararası antlaşmaların imzalanması, vatan müdafaası gibi yetkilerin Meclisin kullanımında olduğunun ilanı bakımından da Meclisin yetkilerinin belirlenmesi gerekli görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Padişahın kullanamayacağı yetkilerin de belirlenmesi demektir³⁶⁶.

1921 Anayasası Türkiye Devleti'nin kurulduğunu ilan etmektedir. Türk ulusuna dayanan egemenliğin Büyük Millet Meclisi eliyle kullanılacağı, seçimle iş başına gelen Meclis

³⁶⁵ ÖZBUDUN, (2021), s. 41 vd.

³⁶⁶ ÖZBUDUN, (2021), s. 43.

bünyesinde yasama, yürütme ve yargı erklerinin birleştiği bir sistemi benimseyerek aslında Kanuni Esasinin varlık nedenini ortadan kaldırmıştır³⁶⁷.

Öğretide bu tartışmanın 1924 Anayasasının 104. Maddesinde hem Kanun-i Esasi'nin hem de 1921 Anayasasının yürürlükten kaldırıldığına dair hükmün yürürlüğe girişi ile sonlandığı iddia edilmektedir. Yukarıda örneklerini dile getirdiğimiz minvalde Kanun-i Esasi, ulusal egemenlik ilkesinin gerçekleştiği mekan olarak ulusun temsilcilerinden müteşekkil TBMM'yi ortaya çıkaran koşullar bağlamında geçerliliğini fiilen yitirmiştir. 1924 Anayasası yalnızca fiili durumu koşulların elverişli hale gelmesi sayesinde yazılı bir şekilde ilan etmektedir. Bu bakımdan 1921 ve 1924 anayasaları bağlamında bir karşıtlık durumu olduğu iddia edilemez. Dönemin iki anayasalı dönem olarak anılması salt lafzi bir yorum olarak kabul edilmelidir.

3.3.2. Temsilin Temelleri: Seçim Usulü Bakımından Karşılaştırma

1921 Anayasası, Mustafa Kemal'in Heyeti Temsiliye adına vilayetlere ve bağımsız livalara ve kolordu kumandanlarına gönderdiği telgrafta yer alan seçim önergesi doğrultusunda ancak savaş koşullarının da etkilediği farklı işleyiş ve usullerle gerçekleştirilen seçimler sonucunda belirlenen temsilcilerden oluşan TBMM eliyle yapılmış bir anayasadır³⁶⁸. Seçim önergesinin livaları seçim bölgesi olarak esas aldığı, her livanın beş milletvekili ile temsilini düzenlediği, ikinci seçmen uygulamasını kaldırdığı bilinmektedir. Önerge uyarınca 66 seçim bölgesinden 330 temsilcinin katılımı

³⁶⁷ TANÖR, (2006), s. 267.

³⁶⁸ 2. maddesine göre meclise seçilecek üyeler "*mebusan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tabidir.*" 3 madde seçimde livaların esas alınacağını, 4. Madde ise her livadan 5 üye seçileceğini belirtir. 5. Maddesi her livada gerçekleşecek seçimi düzenleyecek meclisin oluşumunu belirlemektedir. Ulusun her kesiminin en yüksek oranda temsilinin sağlanmaya çalışıldığı bu seçim önergesi 6. maddesinde, parti ve toplulukların aday gösterebilmesinin yanında bağımsız adaylıkların da kabul edileceğini düzenlemektedir. İkinci seçmen uygulamasının görülmediği bu seçim önergesine karşılık olağanüstü koşullar gereği milletvekili seçimlerinde her seçim bölgesinde farklı bir işleyiş ve usul görülmektedir. İşgal ve silahlı direniş koşulları altında bazı seçim bölgelerinde seçim yapılmamış, bölgenin ileri gelenlerince görevlendirilen kişiler vekillik görevini yerine getirmiştir. Bazı seçim bölgelerinde ise yeterli sayıda vekil aday olmaması sebebiyle Mustafa Kemal'in aday gösterdiği kişiler seçime girmiştir. Olağanüstü koşullar altında beklenen temsilci sayısı sağlanamamıştır. GÜNEŞ, (1997), s. 61.

beklenmekte iken Mebusan Meclisinden kaç temsilcinin Ankara'ya gelip katılacağı öngörülememektedir. Temsilcilerin 360 kişi civarında olması beklenirken 23 Nisan 1920 Cuma günü beklentinin oldukça altında bir katılımı 115³⁶⁹ milletvekili ile Büyük Millet Meclisinin açılışı gerçekleştirilmiştir³⁷⁰.

Temsilcilerin bu şekilde belirlendiği Meclisin yaptığı ilk anayasada ise temsilin nasıl gerçekleşeceği hükümet sistemi üzerinden şekillenmiştir. 1921 anayasası ilk maddesinde ulusal egemenliği benimsediğini ve ikinci maddesinde ulusun, egemenliği, yegane ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi eliyle kullanacağını, bu kapsamda yasama ve yürütme erklerinin BMM'de toplandığını belirtir. Birinci maddenin ikinci cümlesi idare usulünün halkın kendi kaderini kendi belirlemesi ve kendi eliyle yönetmesi³⁷¹ esasına dayandığını vurgulamaktadır. Üçüncü madde ise bu cümlenin yöntemini göstermektedir. *“Türkiye Devleti, BMM tarafından idare olunur ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşır.”* Sekizinci maddesi de yine Meclisin bakanları seçeceğini düzenleyen hükmü içeren 1921 Anayasası Meclisin üstünlüğüne ve kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti sisteminin benimsendiğini göstermektedir³⁷².

1921 anayasası bir devlet başkanlığı makamı öngörmemektedir ancak, devlet başkanına ait olması gereken bazı yetkilerin Meclis Başkanına tanındığı görülmektedir³⁷³. Bu durum çok gerçekçi ve pratik sebeplere dayanmaktadır. Zira Milli Mücadelenin bütünlüğünü sürdürmek, ulusal bağımsızlığın sağlanması için önem arz etmekteydi. BMM'de yer alan saltanat taraftarlarının tepkisine yol açmayacak bir kararın alınması bu koşulların bir sonucudur³⁷⁴. 1921 Anayasası yeni devletin kuruluşu aşamasında toplumsal bütünlüğün

³⁶⁹ Milletvekili sayısının net bilinmediği ancak 115-120 arası olabileceğine dair bkz. GÜNEŞ, (1997), s. 70; İNAN, (2020), s. 68.

³⁷⁰ Meclisin açılışındaki dini tören için bkz. GÜNEŞ, (1997), s. 64 vd.

³⁷¹ Wilson İlkeleri sonucu dönemin ulusları bu ilkeye dayanarak kendilerine yeni devletler kurmuşlardır. Lenin ise bu ilkeyi antiemperyalist amaçlarla desteklemiştir. Dolayısıyla kendi kaderini tayin hakkı ulusun bağımsızlığı açısından 20. Yüzyıl başlarının önemli ilkelerinden biri haline gelmiştir.

³⁷² ÖZBUDUN, (2021), s. 64.

³⁷³ Meclis adına imza koyma yetkisi ve Vekiller Heyeti kararlarını onaylama yetkisi bunlardan bazılarıdır. Bkz. ÖZBUDUN, (2021), s. 73.

³⁷⁴ ÖZBUDUN, (2021), s. 74.

sağlanmasının gereklerini yerine getirebilecek en pratik çözümlerin benimsenmesi üzerinden formüle edilmiştir. Hem Meclisin üstünlüğü ilkesinin hem de devlet başkanlığı makamının yokluğunun kabulü sayesinde “hukuken” varlığına –henüz- son verilmemiş bir çokuluslu imparatorluğun içerisinde ulusal egemenlik üzerinde yeni bir devletin kurulması mümkün olabilmıştır. Dolayısıyla 1921 Anayasası çokuluslu imparatorluktan ulus-devlete geçişte uygulama kolaylığı sağlaması, gerçekçiliği ve pratikliği bakımından oldukça önemli bir anayasadır.

1921 Anayasası görüşmelerinde temsilcilerin seçimi ile ilgili tartışmalar, mesleki temsilin benimsenmesi ve iki dereceli seçim usulünün kaldırılması etrafında şekilleniyordu. Hükümetin ve Encümenin seçim usulüne ilişkin farklı teklifleri olmuştur. Tartışmalar arasında öne çıkan fikirlerin en önemlilerinden biri Rusya'daki sosyalist devrimin etkisi ile ulusal mücadele döneminde damgasını vuran halkçılık fikridir. 1921 Anayasasının görüşmeleri sırasında yeni bir boyut kazanan halkçılık, memur otokrasisine karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Küçük-burjuva kökenli İttihatçı gelenekten gelenler, memurların seçimle gelmeleri ve yine seçmenler tarafından azledilebilmeleri üzerinden şekillenecek bir “mesleki temsil”i savunmaktadırlar. Bu savunmanın arkasında yatan mücadele ise Anadolu'da egemen sınıfların devlet aygıtını ele geçirme mücadelesidir. Tartışmalar sonucunda Anadolu eşrafının aleyhine sonuçlanan mücadele kuvvetli bir bürokrasinin temellerinin atılması ile sonuçlanmıştır³⁷⁵. Bunun üzerinden yürütülen yoğun tartışmalar Anayasada yalnızca klasik bireysel temsil ilkesinin düzenlenmesi ve seçim usulünün düzenlenmesinin kanuna bırakılması şeklinde çözüme kavuşturulmuştur³⁷⁶.

1924 Anayasası görüşmeleri başlamadan önce, Lozan Görüşmeleri akabinde Mecliste yaşanan gelişmeler 1 Nisan 1923'te basit çoğunlukla seçimlerin yenilenmesi kararı alınmasına sebep olmuştur. Seçim kararı alındıktan sonra I. Meclis, meclisin sürekliliği ilkesi uyarınca görevine devam etmiştir. Bu seçim kararı bir anlamda 1921 Anayasasının, geçici maddesinde yer alan “gayenin husulüne kadar” geçerli olması hükmü

³⁷⁵ TİMUR, (1993), s. 29.

³⁷⁶ ÖZBUDUN, (2021), s. 29 vd.

doğrultusunda amaca ulaşıldığı, yani ulusal bağımsızlığın ve egemenliğin sağlandığı şeklinde de okunabilecektir.

Seçimlerin yenilenmesinden önce ise Seçim Kanununda değişikliğe gidilmiştir³⁷⁷. Buna göre seçmen yaşı 18'e düşürülmüş, 50.000 seçmen için bir vekil seçilmesi kuralı 20.000 seçmene bir vekil olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikte savaş sonrasında nüfusun azalmasının önemli oranda etkisi olmuştur. Seçmen olabilmek için vergi ile mükellef olma şartı da kaldırılmıştır. Savaş sonrası nüfusun bilinmemesi sebebiyle seçmen sayısının tespitinin güçleşmesi sonucunda Meclisin işleyişinin sekteye uğramaması için değişikliklerin bu yönde yapıldığı iddia edilmiştir. Seçimler yine iki dereceli olarak gerçekleşmiştir. Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun oluşturduğu Halk Fırkası, örgütlü bir siyasal parti olarak seçimlere katılmıştır ve programını seçim çevrelerinde dile getirme şansına erişmiştir. Bunun dışında da henüz net bir programı olmayan irili ufaklı siyasal partiler gizli şekilde propagandalarını yürütmektedirler³⁷⁸.

Türk Anayasa Hukuku öğretisinde 1921 anayasasının en demokratik anayasa olduğuna dair tespitler göze çarpmaktadır³⁷⁹. Bunun sebebi Meclis görüşmelerinde tam bir fikir hürriyeti çerçevesinde geçtiği öne sürülen tartışmalardır. Dayandığı seçim önergesi dikkate alındığında ise 1921 Anayasasının kabul edildiği TBMM aritmetiğinin, oluşumunda 1924 Anayasasına oranla daha demokratik olarak değerlendirilebilecek unsurlar bulunmamaktadır. Savaş koşullarında ve her seçim bölgesinde farklı usullerle gerçekleştirilen seçimler sonucu oluşan I. TBMM'nin bu açıdan en önemli özelliğinin kuruculuğu olduğunu söyleyebiliriz. 1924 Anayasasını yapan TBMM aritmetiğinin oluşumunu ise Halk Fırkasının propagandalarının tekelliği dolayısıyla eleştiren çalışmalar bulunmaktadır. Halbuki dayandığı seçim kanunun içeriğine bakıldığında ve savaşın bitmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda 1923 seçimlerinin bağımsızlığın sağlandığı ve iktidar mücadelelerinde bir netliğe varıldığı bir ortamda yapıldığı kolaylıkla

³⁷⁷ Seçim Kanunu değişiklikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ÜNAL, Suzan. (2016). *1923 ve 1927 Seçimleri*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım, s. 72 vd.

³⁷⁸ ÜNAL, (2016), s. 98 vd.

³⁷⁹ Aynı yönde değerlendirmeler için DEMİRLİ, (2023), s. 172.

tespit edilecektir. Bu bakımdan iki Anayasa arasında 1921'in demokratiklik açısından daha öne çıktığı bir durumun kabul edilmesi ancak sınıflar arası ilişkinin göz ardı edildiği ve azınlık siyasetinin üstün tutulduğu bir bakış açısıyla mümkündür³⁸⁰. Bu durumda ise yine 1924 Anayasasında aynı siyasal partiden seçilmelerine rağmen karşıt fikirlerini açıklıkla dile getiren milletvekillerinin var olduğu kanıtlanabilecektir. Anayasa görüşmelerinin kayda değer bir serbestiyet temelinde yürütüldüğünü belirten Özbudun, Cumhurbaşkanı'na önemli yetkiler veren bazı hükümlerin tamamının meclis çoğunluğunca erkler birliği ve meclisin üstünlüğü ilkelerinin savunusu ile reddedildiğini ifade eder³⁸¹. Bu anlamda 1924 anayasası metninin daha az demokratik olduğu ileri sürülemeyecektir.

Bu açıklamalarımız bazında 1921 ve 1924 anayasaları karşılaştırıldığında birinin diğerinden daha demokratik olduğunun savlanabileceği bir normatif temel görünmemektedir. Kaldı ki Anadolu Eşrafı ve küçük burjuva kökenli asker-bürokrat sınıfların temsil edildiği gerçeği de iki anayasa döneminde de değişmemektedir. Bu birlikteliği ekonomi politikalarının uyumluluğu bağlamında da görebilmekteyiz. Dolayısıyla kanaatimizce 1921 ve 1924 anayasaları temsil ettikleri sınıflar bağlamında da bir devamlılık göstermektedirler.

3.3.3. Yerel Özerklik Tartışmaları: Ulusal Egemenliğin Yöntemleri Bağlamında Karşılaştırma

1945 sonrası küreselleşme süreçlerinin ulus-devlet sınırlarını aşmaya yönelik politikalarından birisi olarak büyük tartışmalar yaratan yerel yönetimlerin özerkliği meselesi Türk Anayasa Hukuku öğretisinde günümüzde halen 1921 ve 1924 Anayasalarının karşılaştırılması ve Cumhuriyetin kuruluşu üzerinden yürütülmektedir. 1921 Anayasası içerdiği yerel yönetimlere ait maddeler gerekçesiyle Türk demokrasi

³⁸⁰ DEMİRLİ, (2023), s. 172.

³⁸¹ ÖZBUDUN, (2012), s. 9.

tarixinin eşi benzeri görülmemiş bir belgesi olarak anılmaktadır³⁸². Oysa Ayman Güler’e göre bu yerel yönetim düzenlemesinin geçerli olduğu dönemde Anadolu coğrafyasında “*feodal, imparatorlukçu, hilafetçi, yerel egemenlerin*” ağırlığı söz konusuydu³⁸³. Yazar, I. BMM’nin 365 üyesinden 129’unun toprak sahibi-tüccar, 53’ünün din adamı, 5’inin aşiret reisi olduğuna işaret etmektedir³⁸⁴. Cumhuriyet devriminin başarılı olması ile bu kadrolar tasfiye edilmiş ve 1924 Anayasası yerel kamu gücünü merkezi yönetimin ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmak üzere yerel egemenlerin eline bırakmamıştır³⁸⁵.

Günümüzde gerçekleştirilen doktriner tartışmalar yerelleşme politikası uyarınca yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesini yahut yerel yönetimlere özerklik sağlanmasını demokratikleşme yönünde bir adım olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda yerel birimlerin dinamik yapılar haline gelmesi ile yerel girişimciliğin, yerel sivil toplumların ve yerel kimliklerin güçlenmesi beklenmektedir³⁸⁶. Liberal söylemin yerel yönetimlere atfettiği bazı özellikler bu meselenin Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu bakımından açıkça tartışılmasının önüne geçmektedir. Batı geleneğinde yerel yönetimlerin “halka en yakın” ve “küçük ölçekli” hizmet birimi olmaları ve burada yetişen temsilcilerin daha sonra Ulusal meclislerde görev almaları dolayısıyla doğrudan demokrasinin ve temsilcilerin eğitildiği demokrasi okulunun bir kaynağı olarak görülmekteydi³⁸⁷. Bu anlayış yerel yönetimleri merkezileşmiş devlet iktidarının otoriterleşmesine karşı demokrasinin gücü olarak lanse etmektedir. 1945 sonrasında uluslararası politikalarında bu anlayış ulus-devlet yapısının aşılması için oldukça kullanışlı bir argüman haline gelmiştir³⁸⁸.

Yerel yönetimlerin merkezden ayrı düşünülmesine yol açan liberal söylem merkezi yönetimi *devlet*, yerel yönetimi ise *sivil toplum* olarak nitelemektedir. Oysa ki hem

³⁸² AYMAN GÜLER, (2013), s. 218.

³⁸³ AYMAN GÜLER, (2013), s. 219.

³⁸⁴ AYMAN GÜLER, (2013), s. 219.

³⁸⁵ AYMAN GÜLER, (2013), s. 219.

³⁸⁶ ERSOY, Melih ve ŞENGÜL, H. Tarık. (1998). Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler. ‘97 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı içinde. (TMMOB adına düzenleyen Makine Mühendisleri Odası). Yayın no. 209, ss. 135-140.

³⁸⁷ AYMAN GÜLER, (2013), s. 14.

³⁸⁸ ÖZDEMİR, (2023), s. 64.

merkezi yönetim hem de yerel yönetim devlet dediğimiz ilişkiler alanının içinde anlam kazanmaktadır. Yerel yönetim, bağlı olduğu merkezi yönetim ile birlikte var olur aksi takdirde ya yerel olanın kendisi merkez olacaktır ya da başka bir merkeze bağlanacaktır. Üçüncü ihtimal ise yerel olanın yok olmasıdır³⁸⁹.

1921 Anayasasının 10. ve 23. maddeleri arasında merkezi yönetimin taşra teşkilatının ve yerel yönetimlerin düzenlenmesine ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu doğrultuda 10. Madde uyarınca Türkiye coğrafi ve ekonomik sınırlar dikkate alınarak vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar ise nahiyelere bölünmektedir. 11. Maddeye göre vilayetler tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahip yerel örgütlenmelerdir. Büyük Millet Meclisince koyulacak kanunlar çerçevesinde Vakıflar, Eğitim ve Öğretim, Sağlık, Ekonomi, Ziraat, Bayındırlık ve Sosyal Yardımlaşma işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi vilayet şuralarının yetkileri arasında sayılmıştır. Vilayetlerin yetkileri dâhilinde olmayan hususlar; iç ve dış siyaset, yargısal (şer'i ve adli) ve askeri işler, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile birden fazla vilayetin yararını ilgilendiren hususlardır. Vilayet meclislerinin vilayet halkınca 2 yıllığına seçilen üyelerden oluştuğu ve yıl içerisinde 2 ay toplanma süreleri olduğu 12. Maddede belirtilmiştir. Vilayet Meclisi, üyelerinin arasından icra amiri olacak bir başkan ve farklı şubeleri idare etmekle görevli üyelerden oluşan daimi bir idare heyeti eliyle yönetim işlerini yürütür. Her Vilayette Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından, Meclisin vilayetteki vekili ve temsilcisi olmak üzere atanan ve Devletin genel ve ortak vazifelerini yerine getiren bir Vali bulunur. Vali Devletin genel vazifeleri ile yerel vazifeler arasında çıkacak uyuşmazlıklara müdahale etmeye yetkilidir. Kaza ve Nahiyeler 15 ila 21. Maddeler arasında düzenlenmiştir. Kazaların tüzel kişiliği kabul edilmemiş, Valinin altında bir kaymakam tarafından yönetileceği hüküm altına alınmıştır. Bununla birlikte Nahiyeler özel işlerinde özerkliğe sahip tüzel kişilerdir. Bir meclis, bir idare heyeti ve bir müdür

³⁸⁹ AYMAN GÜLER, (2013), s. 17.

tarafından yönetilir. Nahiye meclisi ve idare heyetinin özel kanunla belirleneceği öngörülen yargısal, ekonomik ve mali yetkileri bulunmaktadır³⁹⁰.

Yerel yönetimlere ilişkin bu hükümler 1921 anayasası görüşmelerinde çok büyük tartışmalara sebep olmamıştır. Bunun sebebi yerel yönetimlere verilen özerkliğin günümüz koşullarında değerlendirildiği gibi halk egemenliği teorileri doğrultusunda halkın yönetime doğrudan katılımı anlamını taşıması olarak ele alınabilir. Zira Osmanlı'nın Tanzimat'tan itibaren kurumsallaşmaya başlayan devlet yapısı içerisinde dahi yerel yönetimlerin yalnızca köylerde işlediği bilinmektedir³⁹¹. Eski yönetimin yerel yönetimlere gönderdiği memur statüsündeki yöneticilerin iç ve dış güvenliği dahi sağlayamadığı bir de üstüne vergi topladığına dair şikayetler meclis görüşmelerinde dile getirilmiş ve yerel yönetimlerin özerkliği hususu bu sorunu çözme amacına yönelmiştir. Bu şikayetler öyle bir boyuta ulaşmıştır ki memur sınıfının yönetime karşı savaş ilan edildiği dile getirilmiştir³⁹². Bu bağlamda ele alındığında yerel yönetimlerin özerkliği Osmanlı'nın egemenlik alanından çıkmak isteyen feodal egemenlerin talebi olarak değerlendirilmelidir. Öğretide sıklıkla vurgulanan bir husus 1921 Anayasasında yerel yönetimlere tanınan yetkilerin Türkiye yönetiminin tarihsel gelişiminin ve geleneğinin çok ilerisinde olduğudur. Buna rağmen uygulamada bu kadar kısa bir süre içerisinde bu yapının kurumsallaşması mümkün değildir ve zaten gerçeklikle uyumlu bir yorum değildir. Cumhuriyetin devraldığı ekonomik ve toplumsal koşullar ilk anda böylesi bir merkez dışı yapılanmaya elverişli değildir. Ülkenin ekonomik durumu, yerel yönetim gelirlerinin hükümet müdahalesi ile merkezi Maliye'ye aktarılmasını gerektirmiş ve bu hükümler yalnızca kağıt üzerinde kalmıştır³⁹³.

1921 Anayasasının yerel yönetimlere tanıdığı yetkilerin halk egemenliği doğrultusunda değerlendirildiği ve egemenliğin doğrudan doğruya halk tarafından kullanımı bazında

³⁹⁰ NOHUTÇU, Ahmet; ZİYREK, Ali. (2020). Osmanlı Türk Anayasa Metinleri. Ankara: Savaş Yayınevi, s. 58 vd.; KİLİ, Suna; GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. (2006). *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. Yenilenmiş 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 106 vd.

³⁹¹ ORTAYLI, (2018), s. 236.

³⁹² ÖZBUDUN, (2021), s. 48 vd.

³⁹³ ORTAYLI, (2018), s. 237.

şekillenen farklı bir örgütlenme şeması gibi yansıtıldığı görülmektedir. Oysa 1921 anayasasının kaleme alındığı dönem hala ulusal tez ile yarışmakta olan projelerin bertaraf edilemediği bir dönemdir. Meclisin çoğunluğunu Osmanlı'nın devamı amacıyla birleşen muhafazakar kesimin oluşturduğu söylenebilecektir. Dolayısıyla yerel yönetimlere ilişkin maddelerin, halkın doğrudan katılımlarıyla yerel yönetimlerin gücünün arttırılması amacıyla ziyade Osmanlı'nın Anadolu topraklarındaki egemenlik alanını sınırlamak amacıyla anayasaya dahil edildiği savlanabilecektir. Yerel yönetim fikrini destekleyen birikimin ise feodal amaçları olduğunu söylemek çok da yanıltıcı olmayacaktır. Dünyada ulusçuluk akımlarının etkisiyle merkezi cumhuriyetlerin kurulduğu bir dönemde böyle ayrılıkçı bir tercihin yapılması gerçekçi görünmemektedir.

1921 Anayasasının benimsediği egemenlik anlayışını halkın etnik ve sınıfsal olarak homojenleştirilmediği bir egemenlik anlayışı benimsediğini iddia eden Demirkent, bu tespitini Anayasa görüşmelerinde Encümen tarafından gerçekleştirilen mesleki temsil tartışmalarına dayandırmaktadır. Özerk yönetimlerin benimsenmesini de halkın parçalı yapısının kabulü olarak yorumlamaktadır ve halk egemenliğinin, halkın kendi kaderini kendi kararlarıyla belirlemesini emredici vekalet ve yerelleşme üzerinden gerçekleştirileceğini savunmaktadır. Halk egemenliğine ilişkin görüşlerini çoğunlukla Meclis görüşmelerinde Encümen'in savunduğu tasarı üzerinden şekillendiren Demirkent, 1921 Anayasasının halk egemenliği bakımından benimsediği formülün teklif ve tasarılar da geçen halinden daha geri olduğunu belirtir³⁹⁴.

Tezde halk egemenliği beşerileşmiş egemenliğin kullanımı yöntemlerinden birisi olarak ele alınmıştır. Halk egemenliği, ulus egemenliğinden bazı hukuki yöntem ve sonuçlar bakımından ayrılmakla birlikte özünde iki yöntem de ulusal egemenliğin kabul edildiği ve temsili mekanizmalar aracılığıyla kullanıldığı toplumsal biçimlenmelerde geçerlidir. Kaldı ki dönemin olağanüstü koşulları içerisinde doğrudan demokratik kurumların kullanılabilmesini savlamak gerçekçi bir yaklaşım değildir. 1921 Anayasasının metninde

³⁹⁴ DEMİRKENT, (2017), s. 159.

mesleki temsilin, tam özerkliğin ve doğrudan demokratik kurumların reddedilmiş olması da bu tartışmaların siyaseten bir üstünlük kazanamadığı ve cumhuriyet projesine dahil edilmediğinin göstergesi olarak kabul edilmelidir³⁹⁵. Bu çalışmada Tanör'ün de işaret ettiği gibi 1921 Anayasası'nın saf temsil anlayışını benimsediği kabul edilmektedir. Dolayısıyla 1924 Anayasası ile getirildiği savlanan ulusun temsili, ulus egemenliği yönteminin benimsenmesi ve eşit ve türdeş olduğu kurgulanan yurttaşlar topluluğunun temsili anlayışının 1921'den ayrı düşünülmesi mümkün değildir.

Ulusal egemenliği beşerileşmesi ve temsil yönteminin kullanımı bakımından dönemin koşulları gereği aynı usulün uygulandığı anayasaların lafzı farklılıklarına bakılarak yorumlanması ise Anayasadan bir Cumhuriyet Projesine varma amacını matuftur ki bu yaklaşım okumakta olduğunuz tezde benimsenmemektedir. İkinci bölümümüzde ortaya koyduğumuz tarihsel koşullar perspektifinden değerlendirildiğinde Türk Ulusunun yegane ve hakiki temsilcisi olan TBMM'nin kurumsal yapısı ulus egemenliğinin kullanımı olarak okunacaktır. Bu takdirde de 1921 Anayasasının fiiliyattan başka bir şeyi düzenlediği yahut ima ettiği iddia edilemeyecektir.

3.3.4. “Türklerin Kamu Hakları” Bakımından Karşılaştırma

Klasik Anayasa hukuku öğretisinde 1921 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir düzenleme içermediği belirtilmekte ancak Kanun-i Esasi'nin ilga edilmeyen maddelerinin yürürlükte olduğundan bahisle burada düzenlenen temel hak ve özgürlüklerin 21 Anayasası ile çelişmeyen hükümlerinin geçerli olduğuna vurgu yapılmaktadır³⁹⁶. Biz 1921'in benimsediği meclisin üstünlüğü ilkesi çerçevesinde Meclisin hak ve özgürlükler alanını düzenleyebilecek güce ve donanımına sahip olduğunu ancak modern devleti oluşturacak ilişkiler alanının tesisinde bunun öncelikli sorun olarak görülmediği sonucuna ulaşmaktayız. Devrim döneminin koşulları yurttaşlığın inşası ve

³⁹⁵ TANÖR, (2006), s. 256 vd.

³⁹⁶ Bkz. GÖZLER, (2019), s. 68; TANÖR, (2006), s. 253; YÜCEL, (2009), s. 209.

kamusal alanın yaratılması meselelerini öncelikli kılmıştır. Kaldı ki egemenliğin tesisi bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. Egemenliğin konsolidasyonunun akabinde ulusun kendi temsilcileri aracılığıyla kendi özgürlüklerini belirleme ve belirlediği ölçüde de sınırlaması sorunu gündeme gelmiştir ve 1924 Anayasası bir hak ve özgürlükler bölümü içermektedir.

1921 Anayasasının temel hak ve özgürlükleri düzenlemeyişi ana akım öğretide hakim kabulün aksine, geçiş anayasası³⁹⁷ oluşu ile ilgili değildir, bir cumhuriyet projesinin inşasında henüz uzlaşmaya varılmamış olan çelişik taleplerin ertelenmesi gerçeğiyle açıklanabilir. 1924 Anayasasında temel hak ve özgürlükler alanının belirlenmesi ise Devrimin tüm kavram ve kurumlarıyla kendisini kabul ettirdiği bir ortamda ortak aidiyete sahip bir yurttaşlar topluluğunun geleceği bir arada inşa etmek adına temsilcileri eliyle kendi özgürlüklerini sınırlayabilecek imkanı elde etmesi olarak yorumlanabilir. Bu doğrultuda İnan'ın şu görüşleri karşımıza çıkmaktadır: Türk cumhuriyetinin kurucuları ve sahipleri olarak bizzat “*demokrat, hür ve mes’ul*” vatandaşlar olan Türkler, Türk ulusunun egemenlik ve bağımsızlığının sağlanması adına bireysel hak ve hürriyetlerinden ve menfaatlerinden Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nda tayin olduğu kadarını cumhuriyete bırakmıştır³⁹⁸. Türk Devriminin koşulları içerisinde 1921 Anayasası bakımından yapılan en makul tespit bu olabilir.

Öğretide genel kabul gören anlayış ise 1924 Anayasasının tabii hukuk anlayışı doğrultusunda, liberal ve bireysel hakları düzenlediğidir³⁹⁹. Fransız Devriminin ilkelerinin etkilediği 18. Yüzyıl hakim anlayışının 1924 Anayasasında temel hak ve özgürlükler rejimine hakim olduğu belirtilmekte ancak hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda bir güvenceye sahip olmaması⁴⁰⁰ ve özgürlüklere yeterli(!) genişlikte yer

³⁹⁷ Özbudun Türk Anayasa Hukuku adlı kitabında 1921 Anayasasına ayrı bir başlık açmamış Milli Mücadele dönemi içerisinde değerlendirmiştir. ÖZBUDUN, (2017), s. 28; TANÖR, (2006), s. 253.

³⁹⁸ İNAN, Afet A.. (2020). *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 4. Baskı, s. 54.

³⁹⁹ Bkz. TANÖR, (2006), s. 308 vd.; ÖZBUDUN,(2017), s. 33; ERGÜL, Ozan. (2007). *Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*. Ankara: Adalet Yayınevi, s. 159.

⁴⁰⁰ Uygulamaya dair şiddetli eleştiriler için Bkz. GÖZLER, (2019), s. 92 vd.

vermemesi sebebiyle eleştirilmektedir⁴⁰¹. Ayrıca 20. Yüzyılın ilk yarısında dünyadaki koşulların ve uygulamaların farkında olan bu görüşler Anayasa Yargısının o dönemde yeni kurulmuş bir devlette bulunmayışını bir eksiklikmişçesine değerlendirmektedirler. Bu eleştiriler dönemin meclisin üstünlüğü ekseninde şekillendiğini belirtmekle birlikte 1945 sonrası Amerikan Hegemonyası altında şekillenmiş ve belirlenmiş Anayasa Hukuku kavram ve kuramlarının etkisi altında getirilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşu ve konsolide edilişi döneminde henüz milletin yegane temsilcisi olan Meclislerin hareket kabiliyetlerinin sınırlanması yahut denetlenmesini sağlayacak mekanizmalar dünyada yaygınlaşmamıştır⁴⁰². Bununla birlikte tabii hukuk anlayışının hakim olduğu hak ve özgürlükler bölümünün adının “Türklerin Hukuk-ı Ammesi” yani Türklerin Kamu Hakları oluşu oldukça manidardır. 1924 Anayasasında tanınan hakların sahibi olarak da “Türkler”den bahsedilmektedir⁴⁰³. Burada “Türkler” ifadesi ile vurgulanmak istenen Türk etnik kökenine ait bireyler değil; Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan ulustur. Dolayısıyla 1924 Anayasasının kamusal hakları Türk Ulusu adına düzenlediği kabul edilmelidir⁴⁰⁴.

Tezde benimsenen bakış açısına göre 1923 Devrimi 1908 Devriminin benimsediği “Ferd yok! Cemiyet var!” ve “Hak yok! Vazife var!” söylemlerini devam ettirmiş⁴⁰⁵ ve kurduğu temel hak ve özgürlükler düzenini bu anlayış etrafında şekillendirmiştir. 1923 Devrimi süreci geliştirdiği politikalarla toplumu sürekli teyakkuz halinde tutmuş ve vazife bilinciyle güçlendirilmiş bir yurttaşlar topluluğu inşa etmiştir. Devrimin gerçekleştiği dönemde ülke toprakları üzerindeki sosyo-ekonomik koşullar gereği ulusal kamusal özgürlükler ön planda tutulmuştur.

⁴⁰¹ Bkz. ÖZBUDUN, (2017), s. 33; ERGÜL, (2007), s. 160.

⁴⁰² Çağdaş Avrupa Anayasa Mahkemelerinin başlangıcını 1920 olarak veren Ergül’ün Anayasa yargısının evrensel tasarımına ilişkin ayrıntılı analizi için bkz. ERGÜL, (2007), s. 91. Anayasa Yargısının ayrıntılı anlatımı için Bkz. GÖZLER, Kemal. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II*. 2. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 696 vd.

⁴⁰³ GÖZLER, (2019), s. 91.

⁴⁰⁴ “*Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir.*” Mustafa Kemal Atatürk’ten aktaran TANÖR, (2006), s. 310.

⁴⁰⁵ ARSLAN, (2016), s. 359.

Bu bağlamda iki anayasanın da önce yurttaşlığı ve kamusalılığı inşa ettiği, ardından zamanı geldiğinde ve koşullar elverdiğinde yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini benimsediği kabul edilmelidir. İki anayasa bakımından bir zıtlık oluşturmayacak bu durum ancak devrimin konsolidasyonunda zamansal bir öncelik sonralık durumu olarak ele alınabilir.

3.4. ARA DEĞERLENDİRME

1921 ve 1924 anayasalarının karşılaştırılmasında ilk başlık Kanun-i Esasi'nin yürürlüğü sorunu olmuştur. Ana akım yazarların büyük çoğunluğu 1924 Anayasasının kabulüne kadar geçen süreci iki anayasalı dönem olarak yorumlamaktadırlar. Tezde ise Kanun-i Esasi ve 1921 Anayasasının ayrı devletlerin anayasası olduğuna ve farklı yöneten-yönetilen ilişkilenebilir düzenlediklerine dikkat çekilmiştir. Egemenliğin kaynağına ilişkin düzenlemeler bakımından da ayrılan bu iki anayasanın birbirleri ile çelişmeyen hükümlerinin TBMM'nin iradesi uyarınca geçerli olduğu yorumu yapılmaktadır. Tezde 1921 Anayasasının Türkiye Cumhuriyetini kuran TBMM tarafından yapıldığı, dolayısıyla 1921 Anayasasında yer almayan hükümlerin öncelikli sorun olarak görülmediği ileri sürülmektedir. Egemenliğin konsolide oluşuyla birlikte yeni bir Devletin modern anayasasında bulunması gereken hususlar düzenlenmiş ve bu normlar kendilerine 1924 Anayasasında yer bulmuşlardır. Bu sebeple iki anayasa arasında bir ayrılık değil öncelik/sonralık ilişkisi bulunduğu kabul edilmektedir.

Seçim usulü bakımından yapılan karşılaştırmada savaş koşullarının da etkilediği farklı işleyiş ve usullerle gerçekleştirilen seçimler sonucunda belirlenen temsilcilerden oluşan 1. TBMM Meclisin yaptığı ilk anayasada ise temsilin nasıl gerçekleşeceği hükümet sistemi üzerinden şekillenmiştir. 1921 Anayasası Meclisin üstünlüğüne ve kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti sistemini benimsemektedir. Hem Meclisin üstünlüğü ilkesinin hem de devlet başkanlığı makamının yokluğunun kabulü sayesinde “hukuken” varlığına –henüz- son verilmemiş bir çokuluslu imparatorluğun içerisinde ulusal egemenlik üzerinde yeni bir devletin kurulması mümkün olabilmiştir. 1924 Anayasasını

yapan Meclis ise dönemin koşulları gereğince Seçim Kanununda değişikliklere gitmiştir. Buna göre seçmen yaşı 18'e düşürülmüş, 20.000 seçmene bir vekil kuralı getirilmiştir. Seçmen olabilmek için vergi ile mükellef olma şartı kaldırılmış ve seçimler yine iki dereceli olarak gerçekleşmiştir. İki Anayasa arasında 1921'in demokratiklik açısından daha öne çıktığı bir durumun kabul edilmesi ancak sınıflar arası ilişkinin göz ardı edildiği ve azınlık siyasetinin üstün tutulduğu bir bakış açısıyla mümkündür. Oysa Anadolu Eşrafı ve küçük burjuva kökenli asker-bürokrat sınıfların temsili ve ekonomi politikalarının uyumu bakımından da iki anayasa devamlılık göstermektedir.

Yerel yönetimlerin özerkliği meselesi Türk Anayasa Hukuku öğretisinde 1921 ve 1924 Anayasalarının karşılaştırılması ve Cumhuriyetin kuruluşu üzerinden yürütülmektedir. 1921 Anayasası yerel yönetimlere yer veren hükümleriyle döneminin çok ilerisinde demokratik hükümler içeren bir anayasa olarak değerlendirilirken, 1924 Anayasasının benimsediği saf ulusal temsil ilkesi merkezi devletin otoriter yaklaşımı olarak nitelendirilmektedir. Halbuki 1921 anayasasının yerel yönetimlere yer verişinin demokrasi ile değil yerel yönetim düzenlemesinin geçerli olduğu dönemde Anadolu coğrafyasında "*feodal, imparatorlukçu, hilafetçi, yerel egemenlerin*" ağırlıkta oluşuyla ilgisi olduğu yorumu daha gerçekçi olacaktır. Yerel yönetimlere tanına özerkliğin günümüz koşullarında değerlendirildiği gibi halk egemenliği teorileri doğrultusunda halkın yönetime doğrudan katılımı anlamını taşımadığını da belirtmek gerekir. Bu hükümlerin daha çok Osmanlı'nın egemenlik alanından çıkmak isteyen feodal egemenlerin talebi olarak okunması lazımdır. 1924 Anayasasında merkezi devlet ekseninde benimsenen ulus egemenliği ise milli mücadelenin başından itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan gayenin husulü olarak okunmalıdır. Dolayısıyla 1921 Anayasasının yürürlükte olduğu 3 yıllık süre zarfında ulusal egemenlik amacından uzaklaşacak bir yerel yönetim kurumsallığı ihdas etmeyi benimsediği yorumu zorlamadır. Bu bakımdan da 1921 ve 1924 Anayasalarının bir ayrılık içerisinde oldukları söylenemez.

Son olarak Anayasa Hukuku öğretisinin 1921 Anayasasında normatif olarak düzenlenmeyen, 1924 Anayasasında "*Türklerin Hukuk-ı Ammesi*" adı altında kabul

edilen haklar manzumesine değinmek gerekecektir. Bu noktada ana akım öğretinin başlığı “Türklerin kamusal hakları” olan bir dizi hakkı tabii hukuk doktrini uyarınca ele alınan bireysel haklar kategorisine koyarak yorum yaptıkları ve hatta 1924 Anayasası döneminde Meclisin bu haklara ilişkin uygulamalarını eleştirdiği görülmektedir. Halbuki 1923 Devrimi süreci geliştirdiği politikalarla toplumu sürekli teyakkuz halinde tutmuş ve vazife bilinciyle güçlendirilmiş bir yurttaşlar topluluğu inşa etmiştir. Devrimin gerçekleştiği dönemde ülke toprakları üzerindeki sosyo-ekonomik koşullar gereği bireysel hak ve özgürlüklerin hayata geçirilebileceği bir ortam bulunmamaktadır. Bu sebeptendir ki 1921 ve 1924 Anayasaları dönemlerinde Meclisin üstünlüğü ilkesi uyarınca Meclisin faaliyetleri Türk Ulusunun kolektif haklarının korunmasına yönelmiştir.

SONUÇ

Hiçbir kavram ve kurum bir “an”da ortaya çıkmaz. Bugün öğretilerin bize sunduğu kavram ve kurumların hepsi bir sürecin sonucunda şekillenmiştir. Ana akım hukuk yazını sıklıkla bir kavram yahut kurumun tarihsel ve mekânsal bağlamından soyutlanarak anlatımı yöntemini kullanmaktadır yahut süreğen bir tarih anlatısına yer vermektedir. Dünyadaki tüm mekanlar aynı anda aynı koşullar içerisindeymişçesine tarihselliği lineer ve hep aynı yönde ilerleyen bir çizgi olarak ele almak ise soyutlamanın bir başka yöntemidir. Oysa tarihsel süreç eşitsiz ve birleşik gelişme yasasına tabidir ve hiçbir olgu tek başına bir süreci başlatmamakta yahut sonlandırmamaktadır. Çalışmamızda bir kavramın yahut kurumun ele alınması için öncelikle o kavramı ya da kurumu şekillendiren tarihsel koşulların ortaya konması gerekliliği kabul edilmektedir. Bu görüş doğrultusunda Türk Devrimi toplumsal ilişkilerin bilgisine dayanarak ortaya çıktığı zamanın ve mekanın koşulları içerisinde ele alınmıştır.

Sosyal bilimlerin nitel araştırma yöntemlerinden doktriner araştırma teknikleri kullanılarak kaleme alınan bu çalışma bütüncül ve disiplinlerarası bir bakış açısı taşıyan yorumlayıcı bir çalışmadır. 1921 ve 1924 anayasaları döneminde mevcut olgu ve olaylar kendi koşulları içerisinde değerlendirilmekte ve öğretinin bu olgu ve olaylara atfettiği anlamlar üzerinden yeniden yorumlanmaktadır. Okumakta olduğunuz çalışma değer teorisinden esinlenmekte ve siyasal liberalizme alternatif bir anlatı benimsemektedir. Bir bilimsel çalışmada bilimsel yöntemle elde edilen verilerin hangi amaca hizmet ettiğinin bilgisi de yöntemi kadar hayatidir. Ana akım öğretinin 1921 ve 1924 anayasalarını birbirinden farklı ideolojik metinler olarak ele alışı, birinin diğerine tercih edilişi eleştirilmekte ve bu iki anayasa bir ve aynı cumhuriyet projesinin farklı dönemlerdeki normatif ifadesi olarak okuyucuya sunulmaktadır. Türk Ulusunun, yeni Devletini kurduğu dönemde egemenliğini konsolide ediş sürecini, 1945 sonrası dönemin Amerikan hegemonyası altında oluşturulmuş Anayasa Hukuku kavramlarıyla ele almanın mümkün olmadığından hareketle süreç Türk ulusunun kendi kaderini eline alışı ve meclis egemenliği bağlamında ortaya konulmaktadır.

Bu yöntem ve amaç doğrultusunda elinizdeki çalışmada siyasal iktidar, devlet, ulus-devlet, cumhuriyet ve anayasa kavramları açıklanarak bir kavramsal çerçeve çizilmiştir. Modern döneme referansla ele alınan bu kavramlar tarihsel süreç içerisinde ve kapitalist toplumda edindikleri anlamlara işaret edilerek sunulmuştur. Bu bağlamda siyasal iktidar, verili bir coğrafya üzerinde özgün etkiler doğuran toplumsal iktidar biçimlerinden biri olarak, diğer iktidar biçimleri ile çeliştiğinde kendini diretebilme kapasitesine sahip bir toplumsal iktidar biçimi şeklinde tanımlanmıştır. Bu kapsamda cumhuriyetin siyasal iktidarla tanımlanamayacağı, egemen olmayan siyasal iktidar odağının ulus-devlet olamayacağı ortaya konulmuştur. Kapitalist biçimlenmede tüm toplumsal iktidarların devlet iktidarı haline bürünmek için mücadelesi, devlet iktidarının siyasal verili uzam içerisinde yapılan düzenlemelerin en üstün kaynağı olması sebebiyledir. Siyasal iktidarın biçim belirlenimli yoğunlaşmasının ürünü olarak devlet; bir topluluktaki, yaptırım uygulama tekeli elinde bulunduran, ileri düzeyde bir iş bölümü gerektiren, en geniş kapsamlı örgütlenme biçimidir ve göreceli-istikrarlı bir sınıflar arası ilişkiler alanıdır. Devletler toplumu oluşturan sınıfları belirleyen üretim ilişkileri tabanında şekillenirler. Kapitalist üretim ilişkilerinin hakim hale geldiği toplumsal formasyonlarda belirli bir ülkede ulusu temsil ettiği için zor kullanma yetkisini elinde bulunduran bir hükümetin yönetimindeki yapı ulus-devlettir. Modern dönemde ulus ve devletin örtüşük olması sebebiyle ve yurttaşlık kimliği sayesinde doğrudan devlet iktidarı ile ilişkilendirilen bireyler, ulusu oluşturmaktadır.

Siyasal iktidarın ulusa mal edilmesi yoluyla beşerileşmesi anlamında ulusal egemenliğin kullanımı ise temsil mekanizması aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ulus kavramı egemenliğin beşerileşmesine hizmet eden bir kavramdır. Temsil mekanizması sayesinde yönetici, ulusa ait bir emaneti idare eden kimse konumundadır. Devletin tüzel kişiliği ile yöneticinin kendi kişiliği ayrılmıştır. Ulus egemenliği ve halk egemenliği, egemenliğin beşerileşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış modern egemenlik teorilerinin egemenliğin kullanımına ilişkin yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ortaya çıktıkları an itibarıyla ikisi de ulusun ya da ulusun kurucu bileşeni olarak halkın yani bir yurttaşlar topluluğunun, egemenliği, temsilcileri aracılığıyla kullanılması

yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla birbirleri ile bir zıtlık ilişkisi içerisinde olduklarını savlamak güçtür.

Cumhuriyet ulus-devletin tarihsel bir aşamada aldığı biçimdir. Bu bağlamda cumhuriyet kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu bir düzende, eşit haklara sahip olduğu kurgulanan bir yurttaşlar topluluğundan iktidarını alan ve kendisine yönelen talepleri temsili aygıtların kararları aracılığıyla siyasal iktidara dönüştüren bir ilişkiler alanını ifade etmek için kullanılmaktadır⁴⁰⁶. Öğretinin soyutlama düzeyinde bir anlam ifade eden bu tanımı tarihsel ve toplumsal bağlamına oturtma hedefiyle genişlettiğimizde ise cumhuriyet bir devletin iktidarını dayandırdığı insanlara toplumsal yaşamın olduğu haliyle neden istenilir ve gerekli olduğunu anlatan bir proje, tasarım olarak tanımlanmaktadır⁴⁰⁷. Bu tanımıyla cumhuriyet ise her toplulukta geçerli ve yarışan siyasal projelerden hangisinin hakim hale geldiğinin yahut kötünün iyisi olarak (ehveni şer kabilinden) kendisini kabul ettirdiğinin bilgisi ile tanımlanabilir bir proje haline gelmektedir. Okuduğunuz çalışmada cumhuriyetin bu ikinci boyutu Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu tartışmaları bazında ele alınmış, Türk Cumhuriyet Devrimi kendisini ortaya çıkaran koşulların değerlendirilmesi ile anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır.

Anayasanın öğretilerdeki modern siyasal ve hukuki tanımlarına alternatif bir tanım getirilmiş ve modern anayasanın bir cumhuriyet projesinin normatif ifadesi olduğu kabul edilmiştir. Bu kavramsal çerçeve gereğince bir anayasanın içerdiği hükümlerden yola çıkılarak cumhuriyet projesine varılmaya çalışılmamış aksine Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu çağdaş bir ulus devletin kuruluş projesi olarak toplumsal ilişkiler temelinde okunmuş ve ardından kuruluş anayasalarının içerdikleri hükümler yorumlanmıştır. Büyük kapitalist devletlerin finans-kapital ihracı ile sömürge yarışına girdiği bir dönemde neşet eden Türk Devrimi, emperyal devletlere karşı girişilmiş bir ulusal mücadele olması nedeniyle anti-emperyalist bir nitelik taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı bir yönüyle,

⁴⁰⁶ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 58 vd.

⁴⁰⁷ ÖZDEMİR ve diğerleri, (2022), s. 60.

emperyalist devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki egemenlik paylaşımı konusundaki anlaşmazlıkları sebebiyle giriştikleri bir güç savaşıdır. Bu güç savaşında emperyal devletler arasında ortaya çıkan dengeler önce 1917 Ekim Devrimi ile değişmiş, ardından kendi kendini yeniden üretmekten aciz hale gelmiş toplumsallığın krizini çözmek adına Anadolu'da direnişe başlayan güçlerin 1919'da Mustafa Kemal önderliğinde merkezileşmeye ve kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte değişmiştir. Kurumsallığın önvarsaydığı projenin unsurlarını Kars'tan başlayarak ortaya çıkan kongrelerde, oluşturulan temsilciler heyetlerinde, bilumum toplantılarda ve genelelerde gözlemlemekteyiz. Heyeti Temsiliyenin olduğu ve ulusal tezin normatifleşmeye başladığı Sivas Kongresi kararları da bu ruhun bir uzantısıdır. Sivas Kongresinde belirlenen Misakı Milli'de çizilen sınırların Son Osmanlı Mebusan Meclisince kabul edilmesi, Anadolu'da başlayan hareketin iktidarının bir göstergesi olarak okunmalıdır. Bu kararın alınmasının akabinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali Anadolu'da başlayan siyasal iktidarın kurumsallaşması ve ulusal egemenliğin tesisi hareketinin merkezileşmesi ve resmileşmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bunun üzerine olağanüstü koşullar içerisinde bir seçim gerçekleştirilerek I. TBMM'nin toplanması sağlanmıştır. Bu Meclisin, meşruiyetini ve egemenliğini büsbütün yitiren Osmanlı kurumsal düzenlemesinin basit bir uzantısı olarak görülmesi mümkün değildir.

Kongre iktidarları dönemi olarak anılan 1919-1920 arası dönemde Türk Devleti'nin 100 yıllık sıkıntılarının yarattığı umutlara dayalı olarak çeşitli etnik unsurun kendi kaderini tayin esasında geliştirdikleri projeler olmuştur. Emperyalist devletlerden yardım alma esasında yürüyen bu projeler kısaca İtilaf Bloku tezleri, Osmanlı Devleti tezi, yerel hareketlerin tezleri olarak ifade edilen politikalara mündemiçtir. İtilaf devletleri ve Osmanlı devleti Osmanlı toprakları üzerinde kurulacak birden fazla ulus-devletin ve Osmanlı'ya arta kalan kısımda ise yarı-sömürge bir köylü siyasal alan yaratımı projesinde neredeyse hem fikirdirler.

Ulusal tezin ise bir bütün olarak Türk ulusunun kendi kaderini kendisinin belirlemesine yönelik talepleri aynı zamanda emperyalist İtilaf devletlerine karşı bağımsızlık taleplerini

de içermektedir. Sonuçta Türk Cumhuriyet Devrimi bu ulusal tez izleğinde gerçekleşmiştir.

Türk Cumhuriyet devriminin dayandığı tez ulusal bağımsızlığın gerçekleştirilmesi adına ulusun iktidarı ele geçirmesi, yani egemenliğin beşerileşmesi üzerinden kurgulanan bir yönetim şeklidir. Bu bağlamda 23 Nisan 1920’de toplanan TBMM egemenliğin beşerileşmesinde radikal bir adımdır. Meclis kendine özgü bir seçim önergesi uyarınca ulusun temsilcilerinden müteşekkildir, ulusal mücadeleyi ulusal egemenlik ilkesi temelinde yürütmektedir ve yaptığı ilk anayasa ile de bunu dünyaya ilan etmiştir.

1921 Anayasasında Meclisin üstünlüğü ilkesi uyarınca işleyen ve erklerin ulusun temsilcilerinden oluşan mecliste birleştiği bir sistem kurulmuştur. Bir cumhuriyet projesinin kurumsallaşması bağlamında önemli bir anlam ifade eden TBMM tarihsel olarak da bir kurucu meclis olduğunu ulusal enerjiyi en etkin şekilde harekete geçirme gücünün yegâne sahibi olduğunu göstererek kanıtlamıştır. Mudanya Mütarekesinde TBMM Hükümetini resmen tanıyan İtilaf Devletleri’nin diplomatik bir taktik olarak Lozan Görüşmelerine Osmanlı Devleti’ni de çağırması bardağı taşıran son damla olmuştur. Egemenliği tesis ettiğinin farkında olan TBMM Hükümeti bu taktiğe karşılık olarak Saltanatın kaldırılması kararını almış ve fiilen tarihe karışan Osmanlı Devleti, ulusun iradesi doğrultusunda hukuken de lağvedilmiştir. Saltanatın kaldırılmasının akabinde ise fiilen kurulmuş olan Cumhuriyet, Türk Devletinin resmi şekli olarak ilan edilmiştir. Cumhuriyetin resmen ilanı ile birlikte yeni bir anayasa yapımına geçilmiş ve bu dönemin sonunda 1924 Anayasası ilan edilmiştir. Bu süreci münferit olaylar dizisi olarak okumak anlatılan yapısal dönüşümün hikâyesidir.

1921 ve 1924 Anayasaları klasik Anayasa Hukuku öğretisinde iki ayrı anayasa olarak ele alınmaktadır. Bunun ilk sebebi söz konusu yazının olguyla değer, sosyal ilişki ve norm, özne ile yapı arasındaki ayrımı yapmak konusundaki isteksizliğinde yatmaktadır. 1921 Anayasasının geçici bir dönem için olağanüstü koşullarda kararların hızlı alınması amacıyla yumuşak bir anayasa olarak yapıldığını, farklı fikirlerin rahatça savunulduğu bir tartışma ortamında neşet etmesi sebebiyle demokratik olduğu, meclis hükümeti sistemini

benimsediği gibi özellikleri ön plana çıkmaktadır. Anayasanın değiştirilmesine dair katılaştırıcı bir yöntem belirlememesi sebebiyle biçimsel; anayasa yargısı ve temel hak ve özgürlükleri düzenlememesi sebebiyle de içeriksel olarak modern anayasa tanımına dahil edilmemektedir. Bunun yanında yerel yönetimlere tanıdığı özerklik üzerinden uygulama koşulları değerlendirilmeksizin en ileri demokrasi örneği olarak gösterilmekte ve bu durum halk egemenliği ilkesini benimsediği varsayımına dayandırılmaktadır.

1924 Anayasasına yaklaşımlar ise saf temsil sistemi getirmiş olması, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir sistem kurması, temel hak ve özgürlüklere ve denetim mekanizması öngörmese dahi anayasanın üstünlüğü ilkesine yer vermesi şeklinde özetlenebilir. Bu tarz yorumlar normlara odaklanmakta, normlar tarafından düzenlenen ilişkileri ve bu ilişkileri biçimlendiren sosyal koşulları çözümlenmenin dışında bırakmaktadır. 1924 Anayasası ele alınırken 1945 sonrası dönemi de dikkate alan öğreti orada gerçekleşen tarihsel kırılmanın yarattığı üretim ilişkilerinin dönüştürdüğü temsil anlayışını ise göz ardı etmektedir. Üçüncü bölümümüzde 1921 ve 1924 anayasalarına içkin cumhuriyet projesi ele alınmış ve Meclisin kuruculuk niteliği, temsilin temelleri, yerel özerklik tartışmaları ve kamusal haklar bağlamında bu iki anayasanın öngördüğü düzenlemeler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda ise Girişte sorduğumuz şu sorular yanıtlanmıştır: Söz konusu anayasa egemenliğin kaynağını ve egemenliğin kullanımında geçerli temsili yöntemi nasıl normatifleştirmiştir? Milletın yegane temsilcisi olan Meclis nasıl bir seçim usulü sonucunda oluşmuştur? Egemenliğin kullanımında uygulanan yöntemler bakımından iki anayasa arasında bir farklılık bulunmakta mıdır? Anayasaca kabul edilen haklar manzumesi toplumsal ilişkiler bağlamında ne ifade etmektedir?

Bu sorulara cevaplarımız ise şu şekildedir: İki anayasa da Türk ulusuna dayanan ulusal egemenliğin Türkiye Büyük Millet Meclisi eliyle kullanılacağı, seçimle iş başına gelen Meclisin üstünlüğüne dayanan ve Meclis bünyesinde yasama, yürütme ve yargı erklerinin birleştiği bir sistemi benimsemektedir. Egemenliğin beşerileşmesi anlamına gelen ulusal egemenlik ulus adına temsilcilerinin oluşturduğu Meclisin aldığı kararlar doğrultusunda

yine Meclisten neşet etmiş bir Hükümet eliyle uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu kurgu egemenliğin kaynağı olarak Türk ulusunun iradesini en üstün örgütlenme ilkesi haline getirmiştir. 1921 ve 1924 anayasalarını bir ve aynı cumhuriyet projesinin farklı koşullardaki normatif ifadeleri yapan şey de budur. Ulusu oluşturan her birey yurttaşlık payesi ile doğrudan devlet iktidarı ile ilişkilendirilmektedir. Buradaki yurttaşlık sivil milliyetçi bir tutumun yurttaşlığıdır. Devlet karşısında eşit haklara sahip, özerk bireyler olarak yurttaşlar ortak bir geçmiş bilincine ve geleceği birlikte üretme hayaline sahiptir. Bu bağlamda kurulan Türk modern ulus-devletinde yurttaşlık ulus kimliği ile iç içe geçmiştir.

20. Yüzyılın başları için 3 yıl oldukça kısa bir süredir. Bu kadar kısa sürede başka çalışmaların 1924 anayasasına atfettiği radikal değişimin gerçekleşmesi gerçekçi gözükmemektedir. Bu bağlamda 1921 ve 1924 Anayasaları bir ve aynı cumhuriyet projesinin farklı zamanlardaki normatif ifadeleridir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. (2003). "Fransız Devrimi'nin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Sayı: 58, Cilt: 3, ss. 1-34.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. (2020). *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794 Özgürlüğün İcadı Cilt 1*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- AKBULUT, Örsan Ö. (2007). *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*. 1. Basım. Ankara: TODAİE.
- AKBULUT, Örsan Ö. (2012). "Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri." *Memleket Siyaset Yönetim*, 7 (17), ss. 178-99.
- AKÇURA, Yusuf. (2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- AKIN, Rıdvan. (2019). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. 3. Tıpkı Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- ARASLI, Oya. (1972). *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- ARATO, Andrew. (2016). *Post Sovereign Constitution Making: Learning and Legitimacy*. United Kingdom: Oxford University Press.
- ARSEL, İlhan. (1999). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*. 6. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ARSLAN, Bahar. (2016). *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908-1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma*. Danışman: Yrd. Doç. Dr. Oktay Gökdemir. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı Doktora Tezi.

- ARSLAN, Bahar. (2016). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim; İki Süreç "Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma"*. İstanbul: Isık Yayınları.
- ATILGAN, Aydın. (2018). *Global Constitutionalism: Socio-Legal Perspective*, Berlin: Springer.
- AYDIN, Öykü Didem. (2011) "*Biz, Halk: "Egemenliğin Sahibi" Halkın-Kurucu-Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı: Abd ve Latin Amerika'nın Genel Çizgilerinden Türkiye İçin Bir Modele Doğru*". Ankara: Yetkin Yayınları.
- AYMAN GÜLER, Birgül. (2013). *Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- AYMAN GÜLER, Birgül. (2021). *Türkiye'nin Yönetimi Yapı*, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 6. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- AYMAN GÜLER, Birgül. (2023). *Devlet Bilimi Göçebe ve Yerleşik Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi.
- BELLAMY, Richard. (2007). *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. UK: Cambridge University Press.
- BERBER, İlkay. (2001). *1921 Anayasası'nın Yerel Yönetim Yaklaşımı*. Danışman: Doç. Dr. Adalet B. Alada. İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- BERKES, Niyazi. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BLAUT, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-Merkezci Tarih*. 2. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.

BORATAV, Korkut. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

BORATAV, Korkut. (2018). “Toplumsal Sınıflar”. *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, ss. 29-40.

BURGESS, John W. (1893). *Political Science and Comparative Constitutional Law*. Boston: London, Ginn & Company.

CAN, Osman. (2012). *Yol Ayrımında Statükodan Önce Son Çıkış*. İstanbul: Timaş Yayınları.

ÇAĞLAR, Eşe. (2021). *1924 Anayasası ve Sosyal Hayatta Meydana Getirdiği Değişim-Dönüşüm (1924-1938)*. Danışman: Prof. Dr. Turan Akkoyun. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU, Işıl. (2021). *Devrimci Meclis II. TBMM (1923-1927)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

ÇAMURCUOĞLU, Gülden. (2011). *1921 Anayasası'nın Kuramsal Temelleri ve Dayandığı Egemenlik Anlayışı*. Danışman: Prof. Dr. İlyas Doğan. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. (1921 Anayasası ve Egemenliğin Gelişimi adıyla kitaplaştırılmış.)

ÇELİK, Demirhan Burak. (2003). *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası*. Danışman: Prof. Dr. Sina Akşin. Ankara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

ÇELİK, Seydi. (2000). *Türk Düşünce Tarihinde Halkçılık Anlayışı ve Atatürk'ün 1921 Anayasasının Ön Tasarısı Niteliğindeki Halkçılık Beyannamesi (1908-1924)*. Danışman: Prof. Dr. Vecdi Aral. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

ÇİÇEK, Mustafa Kemal. (2005). *1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri*. Danışman: Prof. Dr. Ünsal Yavuz. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

DEMİRKENT, Dinçer. (2017). *Bir Devlet İki Cumhuriyet Türkiye'de Özyönetim ve Merkeziliğin Anayasal Dinamiği*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

DEMİRLİ, Aynur. (2023). "Kuruluşun İki Anayasası: Kopuş mu Süreklilik mi?". *Cumhuriyet ve Demokrasi içinde* (Hazırlayan: YILDIZ, Ahmet). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, ss. 155-176.

DOĞAN, Oğuz Kaan. (2023). *Türk Anayasa Hukukunda Cumhuriyetçilik İlkesi*. Danışman: Prof. Dr. Selin Esen Arnwine. Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı / Anayasa Hukuku Bilim Dalı Doktora Tezi.

DUVERGER, Maurice. (1975). *Seçimle Gelen Krallar*. (Çeviren: ERKURT, Necati). Birinci Basım. İstanbul: Kelebek Yayınları.

ERDAŞ, Sadık. (2006). "Şark Meselesi ve Boğazlar Sorunu". *Türk Yurdu Dergisi*. Yıl: 95. Sayı: 227.

ERGÜL, Ozan. (2007). *Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*. Ankara: Adalet Yayınevi.

EROĞUL, Cem. (2002). *Devlet Nedir?*, Ankara: İmge Kitabevi.

EROĞUL, Cem. (2014). *Anatüzeğe Giriş*. Gözden Geçirilmiş 14. Bası. Ankara: İmaj Kitabevi.

ERSOY, Melih ve ŞENGÜL, H. Tarık. (1998). “Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler”. *'97 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde. (TMMOB adına düzenleyen Makine Mühendisleri Odası). Yayın no. 209, ss.135-140.

ERTÜRK KESKİN, Nuray. (2009). *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

FABRE, Michel-Henry. (1968). ““Cumhuriyet” Nedir?”. (Çeviren: ESEN, Bülent Nuri). *AÜHFD*, ss. 79-83.

GAT, Azar. (2019). *Uluslar Siyasi Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökenleri*. Çeviren: ÖZCAN, Şeyma. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

GOLDONI, Marco. (2012). “Two Internal Critiques of Political Constitutionalism”. *I•CON*. Vol: 10, No: 4, 926–949.

GOLDONI, Marco. (2013). *The Role of National Parliaments in European Union Lawmaking: A Republican Approach*. Doktora tezi. Antwerpen: Antwerp Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, s. 49. Erişim urls'si: <https://hdl.handle.net/10067/1129690151162165141>.

GÖNENÇ, Levent. (2002). *Prospects For Constitutionalism In Post-Communist Countries*. Editör: Simons, W. B., Netherlands: Kluwer Law International.

- GÖZLER, Kemal. (1998). “Cumhuriyet ve Monarşi”. *Türkiye Günlüğü* 53, ss. 27-34.
- GÖZLER, Kemal. (2009). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basım, Yayın ve Dağıtım.
- GÖZLER, Kemal. (2019). *Türk Anayasa Hukuku*. Üçüncü Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- GÖZLER, Kemal. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I*. Güncellenmiş 2. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- GÖZLER, Kemal. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II*. Güncellenmiş 2. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- GRIMM, Dieter. (2016). *Constitutionalism Past, Present, and Future*. United Kingdom: Oxford University Press.
- GÜLSOY, Tefvik. (2006). "Milletin Temsili." *Kamu Hukuku Arşivi – Khuka*, Cilt 9, Sayı 2, ss. 71-86.
- GÜNEŞ, İhsan. (1987). “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçiş”. *Atatürk Araştırma Dergisi*. Cilt: 3 Sayı: 8, ss. 427 – 442.
- GÜNEŞ, İhsan. (1997). *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GÜNGÖR, Hasan Atilla. (2001). *Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasası’nın Yeri*. Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel; Yrd. Doç. Dr. Aynur Soydan. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- GÜRKAN, Emrah Safa. (2023). *Cumhuriyet’in 100 Günü İnkılabın Ayak Sesleri*. İstanbul: Mundi Kitap.

- HANSEN-MAGNUSSON, Hannes ve WIENER, Antje. (2010) “Studying Contemporary Constitutionalism: Memory, Myth and Horizon”, *JCMS*, Cilt: 48. Sayı: 1. ss. 21–44.
- HEATER, Derek. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. (Çeviren: DELİKARA ÜST, Meral). Ankara: İmge Kitabevi.
- HEYWOOD, Andrew. (2019). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. Çeviren: Levent KÖKER. 12. Baskı (Genişletilmiş 5. Edisyondan Çeviri). Ankara: BB101 Yayınları.
- İNAN, Afet A.. (2020). *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı.
- İNAN, Afet. (2020). *Türk Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, Afet. (1968). “Kurtuluş Savaşı’nın Bazı Belgeleri ve Atatürk’ün İnkılâp Prensipleri”. *BELLETTEN* 32, Sayı. 128, ss. 553-566.
- KALDIRIMCI, Hayrettin. (1997). *1921 Anayasası ve Meclis Hükümeti Dönemi (Hukuki Açıdan)*. Danışman: Prof. Dr. Mustafa Keskin. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- KAPANİ, Münci. (2021). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Serbest Kitaplar: 6.
- KAZUHIRO, Takii. (2007). *The Meiji Constitution The Japanese Experience of The West and The Shaping of The Modern State*. Tokyo: International House of Japan.
- KEANE, John. (2022). *Kısa Demokrasi Tarihi*. Çeviren: Ali NALBANT. İstanbul: Say Yayınları.
- KEYDER, Çağlar.(2004). *Memalik-i Osmaniye ’den Avrupa Birliği ’ne*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- KİLİ, Suna; GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. (2006). *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. Yenilenmiş 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KONAN, Belkıs. (2022). “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71 (1) ss. 437-476.
- LEWIS, Bernard. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren: Metin KIRATLI. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- LEWIS, Bernard. (2015). *Ortadoğu*. 11. Baskı. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- MARX, Karl. (1979). *Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. (Çeviren: NİŞANYAN, Sevan). İstanbul: Birikim Yayınları.
- MONTESQUIEU. (2014). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (Fransızca Aslından Çeviren: Berna GÜNEN). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- NOHUTÇU, Ahmet; ZİYREK, Ali. (2020). *Osmanlı Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- OKUTAN, Cevat. (2006). *Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ONAR, Erdal. (2001). “Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli Midir?”. *Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, ss. 362-389.
- ORTAYLI, İlber. (1997). "Devlete Nasıl Bakmalı?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Devlet*, Cilt: 1, Sayı: 1. ss. 11-15.
- ORTAYLI, İlber. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- OYAN, Oğuz. (2016). *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*. 2. Basım. İstanbul: Yordam Kitap.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz. (1982). *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 503.
- ÖZBUDUN, Ergun. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun. (2015). *Anayasacılık ve Demokrasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. 2017 Anayasa değişikliklerine göre gözden geçirilmiş 17. Basım. Ankara: Yetkin Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun. (2021). *1921 Anayasası*. 3. Baskı. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- ÖZDEMİR, Ali Murat. (2010). *Ulusların Sefaleti Uluslararası Ekonomi Politığıne Marksist Yaklaşımlar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- ÖZDEMİR, Ali Murat. (2011). *Güç Buyruk Düzen*. Ankara: İmge Kitabevi.
- ÖZDEMİR, Ali Murat; KETİZMEN, Muammer. (2014). “Giriş ya da Sonuç Yerine 1: Yeni Teşebbüsleri Beklerken”, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* içinde (Derleyenler: ÖZDEMİR, Ali Murat ve KETİZMEN, Muammer), Ankara: İmge Kitabevi, ss. 15-46.
- ÖZDEMİR, Ali Murat. (2014a). “Temsil Kurumu, Cumhuriyet Projeleri ve Anayasa Bağlamında Başkanlık Sistemi”, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* içinde

(Derleyenler: ÖZDEMİR, Ali Murat ve KETİZMEN, Muammer), Ankara: İmge Kitabevi, ss. 47-69.

ÖZDEMİR, Ali Murat. (2014b). “Kolektif Emperyalizm”. *Kolektif Emperyalizm Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politiği* içinde. (Derleyen: ÖZDEMİR, Ali Murat). Ankara: İmge Kitabevi, ss. 29-91.

ÖZDEMİR, Ali Murat. (2016). “Başkanlık Sistemi Üzerine Düşünceler”. <https://www.anafikir.gen.tr/baskanlik-sistemi-uzerine-dusunceler-prof-dr-ali-murat-ozdemir/>, e.t.: 25.05.2023.

ÖZDEMİR, Ali Murat ve diğerleri. (2022). *Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım*. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

ÖZDEMİR, Ali Murat. (2022a). “Türk Devrimi'nin Tarihsel Konumu”. *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu*. Ankara: TBMM Yayınları, ss. 1-7.

ÖZDEMİR, Ali Murat. (2023). *Cumhuriyetin Bütün Sabahları Bilim, Emperyalizm ve Türkiye Üzerine Söyleşi*. Ankara: İmge Kitabevi.

ÖZDEMİR, Ali Murat. (2023a). “Yüzüncü Yılında Türk Devrimi: Dalgaları Yara Yara”. *Bilim ve Ütopya Yüzüncü Yılında Cumhuriyet İçin Yol Haritası*. Sayı: 352, Yıl: 30, ss. 4-10.

PAINE, Thomas. (1998). *İnsan Hakları*. (Çeviren: DOSTEL, Mehmet Osman). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 851.

RANCIERE, Jaques. (2014). *Demokrasi Nefreti*. (Çeviren: ÖZMAKAS, Utku). İstanbul: İletişim Yayınları.

- SELÇUK, Sami. (1987). *Temsili ve Katılımcı Demokrasinin Kökeni*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- SEZGİN, Ömür. (2005). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*. 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- SOMEL, Cem. (2018). "Siyaset Bilimi ve İktisat." *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, ss. 487-500.
- SOYSAL, Mümtaz. (1997). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ŞAHİN, Ozan Giray. (2023). "*Cumhuriyetin Melekleri: Fransız Devriminde Halk Egemenliği ve Devrimci Diktatörlük*". Ankara: Yetkin Yayınları.
- ŞEKER, Semih. (2020). *1924 Anayasasından Günümüze Türkiye'de Yürütme Organının Değişimi*. Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Yurtseven. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- ŞENALP, Mehmet Gürsan ve ŞENALP, Örsan. (2008). "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı". *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, Cilt: 3, Sayı: 8, ss. 63-99.
- ŞENGÜL, H. Tarık. (2018). "İktidar". *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, ss. 41-54.

ŞIVGIN, Hale Fatma. (2022). "1921 Anayasası'na Esin Kaynağı Olan Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti Anayasası". *1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu*. Ankara: TBMM Yayınları, ss. 9-20.

ŞIVGIN, Hale. (2015). "Atatürk ve Ekonomi." "*Devlet Adamı Atatürk*" Paneli Bildiri Kitabı. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, ss. 21-36.

ŞİRİN, Tolga. (2019). "Anayasalcılık, Cumhuriyetçilik ve Maddi Anayasa Hakkında Notlar", erişim url'si: <https://www.tolgasirin.com/post/anayasalcilik>, (erişim tarihi: 7.12.2022).

ŞİRİN, Tolga. (2023). *Meclis Hükümeti Rousseau'dan Marx'a, Lenin'den Atatürk'e Bir Ortak Kesen*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

TANİLLİ, Server. (1985). *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*. 4. Bası. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.

TANÖR, Bülent. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 15. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TANÖR, Bülent. (2016). *Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920*. 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TANÖR, Bülent. (2019). *Kurtuluş Kuruluş*. 12. Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları

TEZEL, Yahya S. (2020). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. 2. Basım. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TEZİÇ, Erdoğan. (2016). *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. Gözden Geçirilmiş 20. Bası. İstanbul: Beta Yayıncılık.

TİMUR, Taner. (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.

- TOPRAK, Zafer. (2020). *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. 5. Basım. İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.
- TUSHNET, Mark V. (1999). *Taking the Constitution Away from the Courts, USA*: Princeton University Press.
- YAKOBSON, Aleksander. (2019). “Devlet, Ulusal Kimlik, Etnisite: Normatif ve Anayasal Durumlar”. *Uluslar Siyasi Etnisite ve Milliyetçiliğin Uzun Tarihi ve Derin Kökenleri* içinde. GAT, Azar. Çeviren: ÖZCAN, Şeyma. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- YAYLA, Atilla. (2017). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Ankara: Adres Yayınları.
- YETİŞ, Mehmet. (2018). "Hegemonya". *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde. (Hazırlayanlar: ATILGAN, Gökhan ve AYTEKİN, E. Attila). 7. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, ss. 87-98.
- YILMAZ, Faruk. (1989). *1921 Anayasası Hazırlanışı ve Özellikleri*. Danışman: Prof. Dr. İlhan Akın. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- YÜCEL, Bülent. (2009). *Parlamente Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- YÜCEL, Bülent. (2018). *Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetinin Belirleyicileri*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- ZABUNOĞLU, H. Gökçe. (2018). “Günümüzde Ulus-Devlet”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1, ss. 535-560.

ZABUNOĞLU, H. Gökçe; SÖNMEZ, Esmâ Yağmur. (2021). “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Dünya Yaklaşımları”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 12 (1). ss. 258-27.

Gazete Haberleri

08 Şubat 2021 tarihli Gazete Duvar web sitesinde yayınlanan “Bakan Gül: Cumhuriyeti 1921 Anayasası ruhuyla taçlandıracağız” başlıklı haber, <https://www.gazeteduvar.com.tr/bakan-gul-cumhuriyeti-1921-anayasasi-ruhuyla-taclandiracagiz-haber-1512691> , (e.t. 18.09.2023)

25 Ocak 2023 tarihli Gazete Duvar web sitesinde yayınlanan “Ümit Özdağ'dan Babacan'a: Ali kardeş bunu anla...” başlıklı haber, <https://www.gazeteduvar.com.tr/umit-ozdagdan-babacana-ali-kardes-bunu-anla-haber-1600082> , (e.t. 18.09.2023).

28 Şubat 2022 tarihli Independent Türkçe'nin web sitesinde yayınlanan “Altı partinin mutabakat metni kamuoyuna sunuldu... Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem nedir, ne vaat ediyor?” başlıklı haber, <https://www.indyrturk.com/node/478081/siyaset/alt%C4%B1-partinin-mutabakat-metni-kamuoyuna-sunuldu%E2%80%A6-g%C3%BC%C3%A7lendirilmi%C5%9F-parlamenter>, (e.t. 18.09.2023).

Anayasa Mahkemesi Kararı

Anayasa Mahkemesi 16/6/1970 tarihli E. 1970/1, K. 1970/31 numaralı kararı, *AMKD*, Sayı: 8.